

KAZAHSZTÁN

*„Ó, édes Jézusom,
Alázatos szívvel kérlek Téged,
Feleségemnek és családomnak
Add meg a mindennapi kenyeret.
Erőt, egészséget, békességet és szeretetet,*

*Bocsásd meg nekik vétkeiket
és mentsd meg őket minden bajtól és veszedelemtől.
Engem pedig szabadíts ki e nehéz rabságból.
Hogy családommal együtt dicsőíthessem
a te szent felségedet.
Ámen.*

(Bendász István, Ó, édes Jézusom...,
Karaganda, 1949-1955.)

NUR-SZULTANBAN

Jerevánból a világ kilencedik legnagyobb területű országába, a több mint 12 millió lakosú *Kazahsztánba* (*Kazakisztán, Kazahföld, Kazah Köztársaság*), annak új fővárosába, *Nur-Sultanba*²⁴² (Korábban *Asztana*)), több mint három órát repültünk. Áthaladtunk *Azerbajdzsán*, a *Kaszipi-tenger*, és a részlegesen kiszáradt *Aral-tó* fölött.

Így érkezünk az ország dinamikusan fejlődő új fővárosába, ahol már számos futurisztikus épület, felhőkarcoló, impozáns szálloda és más középület köti le az idelátogatók figyelmét.²⁴³

²⁴² 2019. március 20-án a kazak parlament egyhangúlag úgy határozott, hogy Asztana nevű főváros a *Nur-Szultan* nevet vette fel a lemondott államelnök, *Nurszultan Nazarbajev* tiszteletére. Kazahsztán függetlensége óta itt – a *Celinograd* helyén, a hatalmas sztyeppe közepén, az *Isim folyó* partján modern épületekkel létesített, lenyűgöző város született, amelynek a lakossága több mint 800 ezer fő. *Almati* – a régi főváros – után az ország legnépesebb városa. Érdekes, hogy a várost nem a kazahok, hanem az oroszok alapították 1830-as években *Akmolinszk* néven. Az oroszosítás csúcsidőszaka Hruscsov- és a Brezsnyev-korszakra esik, amikor a szovjet pártfőtitkárok által kezdeményezett észak-kazahsztáni szűzföld-program központja lett. Ebben az időszakban – a kommunista párt felhívására – Kazahföld nagyobb településein több mint két millióan érkeztek és telepedtek le.

1994-től *Celinográdról* átnevezett *Akmola* 1997-ben az ország új fővárosa lett, 1998-ban kapta *Asztana* nevét. Fővárossá nyilvánítása az északi részen előre törekvő további oroszosítási és irredenta törekvések megerősödését végérvényesen meggátolta és leállította. A főváros a közel húsz év alatt az ország dübörgő gazdaságának tükré is. Kazahsztán manapság Oroszország után a térség leggazdagabb országa, hiszen kőolajban, aranyban, szénben, különböző ásványi kincsekben stb. bővelkedik. A világ buzatermelő és exportáló országai között a harmadik helyen vezet (előtte van Kanada, Oroszország).

²⁴³ 2017. július 1-jén kutatócsoportunk Kazahsztán fővárosába érkezett és folytatuk az emlékutunkat.

Nur-Szultan jelképe: Bayterek-torony

Kazakisztán legfiatalabb települése, fővárosa sztyeppére épült, az államfő rendelete értelmében a várost övező síkvidéken folyamatos az erdőtelepítés, a zöld övezet kialakítása. A repülőtérrel előre leszervezett autóbusszal érkeztünk a végtelen sztyepéből kinövekedett, modern város központjába, amely látnivalók sokaságában bővelkedik.

Ismerkedés a titokzatos Kazahsztánnal. A városnéző barangolás idején ***Attila*** hun király (375-454) nagyméretű szobra is felkeltette kíváncsiságomat, amely bölcs és kedvelt vezérként ábrázolja alakját. A kazahok nagyra becsülik a hunok királyát.

A kísérőnk ***dr. Arajlim Muszagalijeva***, a Nur-Sultani Nemzeti Egyetem történészprofesszora elmesélte, hogy a 13. században a mongol birodalom alá tartozó kazahok egy része hősként tisztelte ***Batu*** kánt (1205-1255), aki példaképének tartotta ***Attila*** hun királyt világhódító eszméinek megvalósításában. Sajnálatait fejezte ki, hogy

Batu kán volt a magyarországi tatárjárás fővezére, aki 1241.április 11-12-én Muhi mellett a mongoljaival döntő vereséget mért **IV. Béla király** seregére, pusztulást okozó csapatai felbecsülhetetlen károkat okoztak országunknak is. A történelmi eszmecserét azzal zártuk le, hogy a magyarok elszánt ellenállása miatt mégsem tudta elfogni, térde kényszeríteni a magyar királyt és adófizetésre kényszeríteni az ország népét. Mint ismeretes, Batu kán a legyőzött népeket, így a kazahokat is befogadta, lehetőséget adott nekik a csatában dicsőséget szerezni maguknak, úgy, hogy előretolt seregtestként saját zászlójuk alatt harcolhattak, így a zsákmányból is eképpen részesülhettek.

Attila hun király szobra, Nur-Szultanban

Az *Oasis* szálloda halljában csoportunkat az asztanai idegenvezetőink szeretettel fogadták. Még az est folyamán megismerkedtünk a felkészült, ismert tudósasszonyokkal:

dr. Arajlim Muszagalijeva (Арайлым Мусагалиева), a Nur-Sultani Nemzeti Egyetem történészprofesszora (az Aral melletti Argün törzsből való, neves GULÁG-kutató),

dr. Muszabekova Róza (Роза Мысәбекова) irodalomtörténész (kazakisztáni *madjar törzsből* származik) a GULÁG-ra elhurcolt írók sorsa a kutatási területe). Elmondása szerint édesapja a *madjarok törzsből* való, ősei a kazahsztáni *Torgaj vidékén* élnek a *Sariko-pa-tó* körül. A madjarok törzsi konföderációban élnek az *Argün-törzsel*. Róza apja is az *Argün-törzsből* választott feleséget.

dr. Szandibajev Ulbolszin (Улболсын Сандыбаев) filozófus (szintén a kazakisztáni *madjar törzsből* származik, a GULÁG-megtorlások és áldozatok rendszer-elméletével, a lágerbeli túlélés lehetőségével foglalkozik).

Távolba szakadt rokonként viszonyultak hozzánk. Szóba kerültek az ismertebb türk eredetű a magyar és a kazah nyelvben is használatos, azonos jelentésű szavak: *anne/anya, ata/atyá, arok/árok, arpa/árpa, balta, bicska, elma/alma, kendi/kend, Pazar/bazár, sakal/szakáll, sator/sátor, zseb stb.* Például a *Karcag* szó – pusztai rókát jelent türk nyelven. Éjfélbe nyúló beszélgetés során emberközelbe hozták azt a titokzatos Kazahsztánt, amely a világ kilencedik legnagyobb területű – tengerpart nélküli – országa, melynek népessége 18 millió fölött van.

Az itt élő népeknek a közel 60 % kazah, akik főleg *szunita iszlám vallásúak* és a *türk eredetű közép-ázsiai népcsoport*hoz tartoznak. Ezt főleg azzal magyarázták, hogy a X. században Kazahföld déli része a *szeldzsuk török birodalom*hoz, a XIII. században *Dzsingisz kán birodalma* alá tartozott.

A kazah nemzeti ébredés első mérföldköveként jelölik meg a XV. századot, amikor megalakult a *Kazah Kánság*. Közös kazah törzsi összefogással kivédtek a *kalmükek* területhódítását és 1730-1750 között az *orosz cártól* kérték és megkapták a védelmet jelentő *protektorátust*.

Függetlenségüket nem tudták megtartani, mert a XIX. század derekától a *cári birodalom* a Kazahföldet teljesen bekebelezte.

Kazahsztán a bolsevikok uralma alatt. 1920-tól a bolsevikok uralma következett, amely erősen megtizedelte kazahsztán népét is. Annyi engedményhez jutottak, hogy *Kirgiz ASZSZK*, majd 1925-től *Kazah ASZSZK* néven a *Szovjet-Oroszország* gyarmata lett.

A sztálini erőteljes „tisztoztatás” idején, 1936-tól 1991-ig a *Szovjetunió* tagköztársasága volt.

A kommunista diktatúra sok másként gondolkodó kazah értelmiségi halálát okozta. Az ellenálló, tiltakozó (az atomkísérleti telep Szemipalatyinszkba /ma: Szemi/ való telepítés, az erőteljes oroszosítás, a szűzföld-program stb. miatt), szabadságjogokat követelő kazahokat helyben a legnagyobb szovjet munkatáborokba internálták.

A szovjeturalom utolsó napjaiban is fokozódott az elégedetlenség a moszkvai kommunista rezsim népelnyomó politikája miatt.

Kazahsztán közigazgatási területeinek beosztása

Független ország, dübörgő gazdaság, jogbiztonságban élő népek. Az 1991.december 16-án megtörtént függetlenség kikiáltá-

sa után *Nurszultan Abisuli Nazarbajev*²⁴⁴ lett évtizedeken át az ország elnöke (elnöki köztársaság). Az elnök indítványára az ország csatlakozott a *Független Államok Közösségéhez (FÁK)*, majd 2010. július 1-jétől *vámuniót alkot Oroszországgal és Fehéroroszországgal*.

A kazah gazdaság húzó ágazata az olajipar. Az elnök megnyitotta az ország kapuját a külföldi befektetők előtt is, egyre több nagyvállalat és kisebb cég telepedik le az országban, valamennyien hozzájárulnak a gazdaság felvirágoztatásához és a jól fizető munkahelyek kialakításához.

A szívesen fogadott országok közül kiemelten barátként viszonyulnak Magyarországhoz, hiszen évek óta Kazahsztánnal stratégiai partnerek, kétoldalú kapcsolataik igen intenzíven alakulnak. A politikai, kulturális, gazdasági egyéb kapcsolataik is kiemelkedően jók.²⁴⁵

A két ország közötti akadálymentes együttműködésről többek között ott-tartózkodásunk idején győződünk meg, melynek egyik fő koordinátora Magyarország asztanai nagykövetsége, melynek 2015-től *dr. Baranyi András*²⁴⁶ nagykövet a vezetője. Gondoskodó szervezésének köszönhető, hogy kutatóutunk alkalmával találkozhattunk a *kazakisztáni madjar törzsből* származó kutató és törté-

²⁴⁴ *Nurszultan Abisuli Nazarbajev* (Csemolgan, 1940.július 6.) 2019.március 19-én lemondását jelentette be Kazahsztán történetének mindeddig egyetlen elnöke, aki a tisztséget 28 éven át, 1991.december 16.-2019.március 20. között töltötte be. A 79 éves politikus megtartotta pártelnöki tisztségét a kormányzó Nur Otan pártban, és továbbra is a biztonsági tanács elnöke marad, (utóbbit törvény írja elő). Szintén a törvény értelmében élete végéig a Nemzet Vezetője (Елбасы) is marad, ami számára széles jogköröket biztosít. 2019.március 20-tól *Kaszim-Zsomasz Tokajev* (Almati, 1953.május 17.) Kazahsztán új, megválasztott elnöke. Megbízása 5 évre szól.

²⁴⁵ Magyarország Nagykövetsége Asztana. Kétoldalú kapcsolatok: Kazahsztán. Tárolt változat: <https://asztana.mfa.gov.hu/page/ketoldaluj-kapcsolatok-kazahsztan> (2019. augusztus 11.)

²⁴⁶ *dr. Baranyi András* 2015-2019-ben Magyarország nagykövete *Kazahsztánban, Kirgizisztánban és Tádzsikisztánban*. 2019-től Külgazdasági és Külügyminisztérium Keleti kapcsolatok fejlesztéséért felelős helyettes államtitkár.

nész hölgyekkel (erről már fentebb tettem említést), számunkra tartalmas programot biztosítottak.

A diplomataktól kimerítő információt kaptunk a Közép-Ázsia hatalmas országáról, a 18 milliót jóval meghaladó lakosságáról. Felhívták a figyelmünket a számottevőbb népcsoportokra is: az ország lakosságának 25 % orosz, 2 % fölött van az ukrán és az üzbég. A tatár, ujjur és a német népcsoport számaránya 1,5 % tehető.

A rendszerváltásnak köszönhetően a kazahok aránya a népességben belül növekszik, míg a betelepült oroszok és ukránok száma csökken. A Szovjetunió felbomlása után legjelentősebb az orosz nemzetiségűek visszaszorulása, a kiváltságaik elvesztése miatt folyamatos az Oroszországba való visszatelepülésük.

Figyelemfelkeltő a lakosság felekezeti megoszlása is. A szunita iszlám vallásúak döntő többségén kívül az orosz ortodox/pravoszláv 34 %, a protestáns és katolikus 2%, és az egyéb felekezetűek 7 % tesz ki.

A pécsi Német Kör tagjait is tájékoztatták az országban élő etnikai németekről, akik a XIX. század végétől kerültek Kazahföldre. Az Almati *Pododprigora Júlia*²⁴⁷ történész által készített táblázat szerint:

1897-ben 7 049 német telepes található Kazahsztánban.

1939-ben már 92 571-re nőtt a számuk.

A II. világháború idején *Sztálin* kezdeményezésére, *L. Berija* koordinálásával a „kollektív hűtlenséggel” megbélyegzett volgai németek, többek között Kazahsztánba történő áttelepítésének a következménye volt a német nemzetiségű lakosság növekedése. 1959-ben pedig 659 751 német főből mintegy 500 000-en beszéltek anyanyel-

²⁴⁷ Немцы Казахстана: мост между Астаной и Берлином. Материалы международной научно-практической конференции (г.Астана, 5-7 октября 2015), (Németek Kazahsztánban: híd Asztana és Berlin között. 2015.október 5-7-ben Asztanában megrendezett nemzetközi tudományos-gyakorlati konferencia anyagai.) Almata: AOOHK „Vozrozszyennyye, 2015.171.

vükön. A kazahsztáni németek száma a szovjet korszakban nőtt, bár 1989-re jelentős részük eloroszosodott.

A németek jelentős számban a következő régiókban éltek 1970-ben²⁴⁸:

Nº	Város, megye	Német lakosság, fő	Német lakosság, %
1	Karaganda	146 000	9
2	Celinograd	100 000	13
3	Kusztanaj	90 000	10
4	Kokcsetav	75 000	13
5	Pavlodar	73 000	11
6	Dzsambul	66 000	8
7	Almati	52 000	7
8	Szemipalatyinszk	47 000	7
9	Csimkent	46 000	4
10	Észak-Kazahsztán	38 000	7
11	Talgi-Kurganszk	35 000	6
12	Aktyubinszk	31 000	6
13	Kelet-Kazahsztán megye	22 000	3
14	Turgaj	11 000	5
Összesen:		832 000	----

A Szovjetunió felbomlása, a „vasfüggöny” lebontása után a függetlenné vált *Kazahsztánból* 1999-2014 között 800 ezer etnikai német *Németországba* költözött. A nagy kivándorlási hullámot követően Kazahsztánban 180 ezren maradtak és a kisebbségbarát politika értelmében megbecsült kazah állampolgárok. Manapság a kivándorolt és a szülőföldön maradt állampolgárok a két ország között a népi diplomáciában élő hidat képeznek.²⁴⁹

Az etnikai németek kulturális központja *Almati*, zászlóshajója az itteni, 1999-ben alapított Kazah-Német Egyetem és a Kazahsztáni Német Egyesületek „Újjászületés” (Возрождение/ Vozrozs-

²⁴⁸ GYÓNI GÁBOR 2011: Németek a történelmi Oroszországban. *OroszVilág*, 06/06. <http://oroszvilag.hu/?t1=tortenelem&hid=2078> (2019. augusztus 10.)

²⁴⁹ *Немцы Казахстана 2015*: 8.

gyennyije) Szövetsége,²⁵⁰ amelynek 67 ezer aktivistája van. A német-országi Goethe-Institut volunteeri *Nur-Sultanban, Karagandiban, Pavlodarban, Kosztanében és Uszty-Kamenegorszkban* oktató-központokat, könyvtári olvasótermeket működtetnek²⁵¹, amely nagymértékben elősegíti a német nyelv hatékonyabb elsajátítását.

Az itteni német és más nemzetiségű katolikusok életében a 2001. szeptember 22-25-ei dátumhoz²⁵² történelmi jelentőségű esemény fűződik. A köztársasági elnök meghívására **II. János Pál** pápa látogatást tett Kazahsztán fővárosába. Többek között a GULÁG-táboraiiban szenvedett és elhunyt foglyok emlékművénél imát mondott. Találkozott mintegy 50 ezer katolikussal, akik hozzájárulnak az ország közjához. **II. János Pál** pápa anyanyelvükön köszöntötte a németeket, lengyeleket, kazahokat és a jelen lévő kazahsztáni magyarokat²⁵³ is.

Bevándorló magyarok és őshonos kazakisztáni madjar törzs Kazahföldön. Az 1989-es hivatalos népszámlálás adatai alapján a Szovjetunióhoz tartozó Kazahsztánban 683 magyar él²⁵⁴, akik különböző időszakban, történelmi hullámban kerültek Kazahsztánba.²⁵⁵

²⁵⁰ *Немцы Казахстана 2015: 11.*

²⁵¹ *Немцы Казахстана 2015: 21.*

²⁵² <https://www.magyarkurir.hu/hirek/ii-janos-pal-papa-kazahsztani-apostoli-latogatasarol>, (2019. augusztus 13.)

²⁵³ Az asztanai pápai szentmisén jelen volt Kazahsztáni Magyarok Kulturális Szövetségének küldöttsége, **Leskó László** elnök vezetésével.

²⁵⁴ DUPKA György 1994: *A magyarság számának, összetételének és települési területeinek változása Kárpátalján /1910-től napjainkig/*. In: Magyarország nemzetiségeinek és a szomszédos államok magyarságának statisztikája (1910-1990). Szerkesztette: KOVACSIK József. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal. 171.

²⁵⁵ FRANK Miklós 2002.: Magyarok Kazahsztánban. *Életünk*. Május/5. Tárolt változat: <http://www.magyar-misszio.de/életünk/2002maj.pdf>, (2019. augusztus 11.)

1.) Az első hullámot az I. világháború hadifoglyai képezték, akiket a bolsevik forradalom szabadított ki a börtönlágerekből. Haza azonban nem térhettek, helyben letelepedési engedélyt kaptak és dolgozhattak, családot alapíthattak. Ezek gyermekei a 70 és 80 évesek még megélték a Szovjetunió felbomlását. Soraikból került ki az első olyan csoport, amely 1992-ben Magyarországra tett látogatást.

2.) A második legnagyobb utánpótlás a II. világháború hadifoglyai voltak, akik 1943-1945 körül kerültek kazah földre. Ezeknek egy részét (mint 10-25 évre elítélt háborús bűnöst) a lágerbörtönből való szabadulásuk után, sosem engedték haza, örökös száműzés lett a sorsuk, melybe sokan beletörődtek. Ők is megcsaládosodtak, bekövetkezett halálukig ittmaradtak.

3.) A harmadik hullámot a málenkij robotra hurcolt magyar és német internáltak képviselik.

4.) A negyedik hullám a Szovjetunió összeomlásáig tartott, ide főként a Kárpátalja egykori lakóiból kerültek ki. Azok, akik 1938-1941-ben Kárpátaljáról a Szovjetunóba szöktek, őket magyar és német kémeknek nyilvánítva 3-tól 15 évig terjedő szabadságvesztésre, kényszermunkára ítélték. A 1944. után az erőszakos szovjetizálás és tisztogatás következtében, mint szovjetellenes elemek is idekerültek, gyarapították a GULÁG-rabok népes táborát. Ugyancsak a IV. hullámhoz tartoznak az 56-os magyar forradalom harcosai, akik Kazahsztán zárt területeire kerültek.

5.) Az ötödik hullám a függetlenné vált Kazahsztánt célozta meg és máig tart, melynek képviselői főleg kárpátaljai emberek, akik s már szabad akaratukból lettek kazah állampolgárok és jutottak szakmai felkészültségük folytán jól fizető állásokhoz, illetve különböző kis- és középállalatokat alapítottak és sikeresen működtetnek. Ezek a magyar családból származó betelepültek már egyes településeken baráti köröket, klubokat, egyesületeket vasárnapi iskolákat is létrehoztak.

Kuriózumként jegyzem meg, hogy az ország északkeleti részén – szétszórt, laza településformákon – a 2000 családból álló *kazakisztáni madjar törzs* képviselőivel is találkoztunk, bár nyelvük már kazah és szunnita iszlám vallásúak. A magyar kutatók közül legutóbb a személyesen ismert **Bíró András Zsolt**²⁵⁶ végzett az 1300-1800 éve itt élő *Torgaji madjarok* körében genetikai (Y-kromoszómás) vizsgálatokat. Nagy vitát kiváltó egyik publikációja szerint a *madjar törzs* legközelebbi rokona a Kárpát-medencébe vándorolt magyarság. Vagyis a génmarkerek kontrollcsoportokkal történt összehasonlító vizsgálatai alapján az alföldi magyarsággal állnak legközelebbi genetikai kapcsolatban. A XX. század végén, illetve a XXI. század elején értesültek a madjar törzsbeliak, hogy nincsenek egyedül a nagyvilágban, most már ők is tudják, hogy a legközelebbi vérrokonai a nyugatra vándor-

*Egy torgaji madjar család körében Kizbel településen
Az első sorban jobbról a második Bíró András Zsolt
(A fotó forrása: www.kurultaj.hu)*

²⁵⁶ FOGARASY Attila 2009: Magyar-madjar rokonság. *Vörösvári Újság* online, 9/11. Tárolt változat: <http://pilisvorosvar.hu/vorosvariujag-regi/2009/szeptember/11.php>

rolt magyarok. A hivatalos kapcsolatfelvétel 2007. július 4-8. között történt meg, amikor *Arkalikban* megrendezték a *Kurultájt*, illetve a *magyar törzsi gyűlést*, amelyen **Bíró András Zsolt** humánbiológus, antropológus által vezetett magyar küldöttség is részt vett.

Ezt követően mindkét fél vezetői megállapodást kötöttek a hagyományok és népi kulturális értékek kölcsönös megőrzéséről.

Azóta a kazakisztáni madjar törzsi vezetők által létrehozott Nagy Szytepp Alapítvány (*Torgaj, Szaga*) és a Magyar-Turán Alapítvány (*Kunszentmiklós, Böszörmény, Bugac* stb.) közösen szervezi a két turáni testvérnép kulturális, hagyományörző kapcsolatok fejlesztését, kölcsönösen részt vesznek a meghirdetett fontosabb programokon, a tömegeket vonzó *Kurultáj* rendezvényein.²⁵⁷

I. MAGYAR FOGLYOK A GUPVI TÁBOROKBAN

A kazah történész barátaink eddig feltárt adatainak ismeretében szembesültünk azzal a lehangoló ténnyel, hogy a Kazahföldre elhurcolt hadifoglyok, internáltak számát tekintve mi, magyarok a harmadik helyen állunk a németek és a japánok után. Kazahföld hatalmas területén 1941-1950 között mintegy 15 GUPVI lágert állítottak fel. Ebből 4-et a Karagandi területen működtettek. Számos tábor még felkutatásra vár. Ezekben a lágerekben több ezer magyar hadifoglyot helyeztek el,²⁵⁸ akik az ágazati minisztériumokhoz tartozó különböző munkahelyeken (szénbányászatban, ipari és útépitésben, mezőgazdaságban stb.) dolgoztak.²⁵⁹

²⁵⁷ <http://kurultaj.hu/category/madjarok/page/2/> (2019. augusztus 13.)

²⁵⁸ VARGA Éva Mária, KOROTAJEV (szerk.) 2006: 368.

²⁵⁹ VARGA Éva Mária, KOROTAJEV (szerk.) 2006: 240.

Az utóbbi évtizedekben az orosz és a kazah történetírás, illetve szakmai kutatás – főleg *L. V. Mihejeva*²⁶⁰, *R. K. Bekmahabetov*²⁶¹, *A. S. Altajev*²⁶², *B. O. Zsanguttin*²⁶³ publikációira gondolok – egyik témája lett a hadifoglyok kazahsztáni sorsa. A Kazahföldön raboskodó magyar hadifoglyokkal érdemben *N. O. Dulatbekov*²⁶⁴ karagandai történész 2013-ban kiadott orosz-kazah-angol nyelvű könyvében foglalkozott, aki az idevonatkozó moszkvai és a kazahsztáni levéltári anyagokat is feldolgozta, a figyelemre méltó, forrásértékű adatokat is megosztja a könyv olvasóval. A kiadvány *Mellékletében* orosz nyelven közreadja 1075 magyar hadifogoly névsorát (a születési évszámot és a hadifogoly nemzetiségét, katonai ragját is feltünteti, köztük 77 zsidó munkaszolgálatos van), akik a karagandi területen felállított 99.sz. Szpasszki GUPVI lágerekben tartózkodtak 1941-1950 között. (Lásd a függelékben).

A már fentebb említett *Muszagalijeva Arajlim Szabitovna, Muszabekova Roza Madenietovna*, szerzőpáros általunk lett megkérve, hogy írják meg a „*Magyar hadifoglyok a kazahsztáni GUPVI táborokban*” című tanulmányt. Azóta a dolgozatot magyarul is közreadtuk *dr. Lengyel Sándor* fordításában a Szolyvai Emlékpark-

²⁶⁰ MIHEJEVA, L. V. 2007: *Idegen hadifoglyok és internáltak Közép-Kazahsztánban a XX. században (1941-1950 között)*, a kandidátusi disszertáció szerzői absztrakja: 07.00.02. Karagandi, 30.

²⁶¹ BEKMAHABETOV, R. K. 2014: *Hadifoglyok Kazahsztán területén*. Kosztanaj: a kazah köztársaság belügyminisztériumának Kosztanaji Akadémiája. 166.

²⁶² ALTAJEV, A.S., ZSANGUTTIN, B.O. 2006: *GUPVI: hadifoglyok és internáltak Kazahsztán területén (1939-1951)*: segédkönyv 3 r.-ben. Almati, Abaj Kazah Nemzeti Pedagógiai Egyetem. I.r. 104.; ALTAJEV, A. S. 2005: *II. világháború történelmének aktuális problémái* // „Mi a győzelmet közel hoztuk, ahogy tudtuk”: a Győzelem 60. évfordulója tiszteletére rendezett tudományos-gyakorlati konferencia anyaga. Almata, Abaj KazNPE. 14-18.

²⁶³ ZSANGUTIN, B.O. 2008: *GUPVI: hadifoglyok és internáltak Kazahsztán területén (1941-1951)*. Haza történelme. 2/107-114.

²⁶⁴ DULATBEKOV, Nurdan O. 2013: *Vengerszkije vojenнопленниje v karagandinszkij oblasztyi* /Magyar hadifoglyok a Karagandai területen. Karaganda: RIO „Bolasak-Baszpa”. 248.

bizottság legutóbbi konferenciakötetében.²⁶⁵ A kutatók véleménye szerint a kazahsztáni levéltárakban (pl. a *Kazah Köztársaság Elnöki Levéltárában*, a *Karaganda Megyei Állami Levéltárban*, a *Zsezkazgan*²⁶⁶ *Városi Állami Levéltárban*, *Akmola Megyei Állami Levéltárban*) jelentős dokumentumhalmaz gyűlt össze a hadifoglyokról, de ezek közül nem mindegyiket oldották fel, ami azt jelenti, hogy a jövőben ebben a kutatási irányban sok még a tennivaló.

Az említett publikációkból ismertté vált, hogy a Kazahsztán területén megalakult táborok többsége Közép-Kazahsztánban található. A Karaganda, Akmola és *Zsezkazgan* ércfeldolgozó vállalatoknál tapasztalható munkaerőhiány arra készítette a szovjet államot, hogy a régióban intézkedjen a politikai fogvatartottak büntetésének letöltéséről, a végkimerülésig dolgoztatták a GUPVI és a GULÁG táborokban a rabokat.

A hadifoglyok között az elhalálozások aránya magas volt. Kétségtelen, hogy a hadifoglyok különböző betegségekben haltak meg. A betegség és a halál okozói közül említhető a barakkok télre való felkészületlensége, a fűtés, az ételmezés, az egészségügyi ellátás stb. hiánya. A tábori személyzet a kiutalt anyagi javakat már a felállítás idején elpazarolták, ellopták. A foglyok számára a munka utáni pihenés feltételei nem voltak biztosítva – a fogvatartottak a barakkokban csupasz priccsen pihentek. Az egészséges és a beteg hadifoglyokat – akiket kemény munkára kényszerítettek – együtt tartották, egymást fertőzték meg. Számos lágerkonyhában élelmiszerlopásra derült fény, a barakkokban szenny volt, a vizet a tűzoltó tárolókból merítették. Az elhunytak többsége tuberkulózisban és disztrófi-

²⁶⁵ DUPKA György, ZUBÁNIC László (szerk.) 2018: „Nevük élni fog nemzedékről nemzedékre...” *Múltidézés a Kárpát-medencében: szovjet katonai megtorlás, GULAG- és GUPVI-táborok, áldozatok, emlékhelyek*. Nemzetközi emlékkonferencia, Beregszász, 2017. november 17. Az emlékkonferencia anyagai. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó, 165-207.

²⁶⁶ Zsezkazgan, korábbi nevén 1992-ig *Dzsezkazgan*.

ában (végelgyengülésben) szenvedett. A fertőző betegségek elterjedését gyógyszerek hiánya is okozta.

A táborokban kevés volt szakorvos, sőt a középfokú káder, de még alkalmazott személyzet sem volt biztosítva. A legtöbben krónikus tüdőbajban, szívbetegségben és maláriában szenvedtek. A bányában dolgozva számos hadifogoly kapott mérgezést az arzént is tartalmazó érc miatt, ez okozta többeknek a halálát.

Az elhalálozott személyekről készült diagnózisok szerint: gyakori volt a disztrófia, diftéria, tuberkulózis (tbc) és egyéb betegség.

Összefoglalva a fentieket, megállapítható, hogy a Kazahsztán irattáraiban fellelhető dokumentumok kétségtelenül fontos forrást jelentenek a külföldi, köztük a magyar hadifoglyok itt tartózkodása történetének szempontjából.

A hadifogolytáborok kazahsztáni jegyzéke, ahol magyar foglyok is tartózkodtak 1941–1955 között

Nº	Kazahsztán, Kazah SZSZK	Az NKVD GUPVI 1941-1955 közt működő tábor megnevezése, száma, részlege ²⁶⁷	Tábor és táborrészleg, hadifogoly-temető helye	Eltemetett hadifoglyok /internáltak eddig ismert adatai
1	Pahta-Aral	29. sz. főtábor, 2. sz. részleg	Aral-tó környéke „Iljics” munkástelepülés, Iljicsi körzet	54
2	Pahta-Aral	29. sz. főtábor, 4. sz. részleg	Aral-tó környéke „Iljics” munkástelepülés, Iljicsi körzet	1
3	Dzsezkazgan/ Zsezkazgan	39. sz. főtábor, 0. sz. részleg	Dzsezkazgan/Zsezkazgan, 2. temető	44/3
4	Alma-Ata	40. sz. főtábor	Alma-Ata	1
5	Alma-Ata	40. sz. főtábor, 7. részleg	Alma-Ata, Kaganovicsi kerület	7
6	Ust- Kamenegorszk	45. sz. főtábor	Ust-Kamenegorszk/ Öszkemen	62
7	Akmolinszk	330. sz. főtábor	Akmolinszk (Celinográd, Asztana, Nur-Szultán)	73
8	Akmolinszk	330. sz. főtábor 1. részleg	Akmolinszk	18
9	Akmolinszk, 2. részleg	330. sz. főtábor	Ugolnij, Dzelombat bánya	2
10	Akmolinszk	330. sz. főtábor 3. részleg	Bogumbaj, Sztálini körzet	3
11	Taskumir	364. sz. főtábor 5. részleg	Taskumir	24
12	Zsezkazgani/ Dzsezkazgan	39. sz. főtábor	Zsezkazgan/Dzsezkazgan	42
13	Zsezkazgan/ Dzsezkazgan	502. sz. főtábor	Zsezkazgan/Dzsezkazgan	
14	1054. kórház		Scsucsjinszk, Kokcsetavi körzet	38
Összesen:				369/10

— *A 99. sz. főtábor, ahol magyar foglyok is tartózkodtak 1941–1955 között*
²⁶⁷ A jegyzéket a Hadifogoly – és Internáltügyi Főparancsnokság levéltári irataiban található adatok alapján állítottuk össze (RGVA, f. 1p).

Nº	Kazahsztán, Kazah SZSZK	Az NKVD GUPVI 1941–1955 közt működő 99. főtábor részlege ²⁶⁸	Tábor és táborrészleg, hadifogoly-temető helye	Eltemetett hadifoglyok /internáltak eddig ismert adatai
1	Szpaszo-zavodi	99. sz. főtábor:	Szpaszk/Szpaszozavod	74
2		1. részleg	Szpaszk, Lenini körzet, Karagandai terület	37/10
3		2. részleg	Szpaszk, B. Mihajlovka, Lenini körzet, Karagandai terület	1
4		4. részleg	Szpaszk, Kirov-Ugoly bánya, Kirovi körzet, Karagandai terület	2
5		5. részleg	Szpaszk, 6. sz. Sahti-telep, Kirovi körzet, Karagandai terület	5
6		6. részleg	Szpaszk, Kosztyenko bánya, Kirovi körzet, Karagandai terület 99/5 Kosztenko bánya – csak messziről megnéztük	1
7		7-10-16. részleg	Szpaszk, Sztálini kerület, Karagandai terület	2
8		8. részleg	Szpaszk, 5. sz. bánya, Prisahtyinszki/Kirovi körzet, Karagandai kerület	3
9		11. részleg	Szpaszk, 6. sz. bánya, kirovi körzet, Karagandai kerület	3
10		12. részleg	Szpaszk, A 2. sz. téglagyár telepének környéke, Lenin körzet, karagandai terület	1
11		15. részleg	Szpaszk, Dubrovka, Prisahtyinszki körzet, 6. sz. bánya, Kirovi körzet karagandai terület	1
12		21. részleg	Szpaszk, Dzsalambet, Akmolinszki terület	2
Összesen:				132/10

***1.) A Karagandi területi Szpasszk (Szpaszo-zavod)
99. sz. táborának temetőjében***

²⁶⁸ A jegyzéket a Hadifogoly – és Internáltügyi Főparancsnokság levéltári irataiban található adatok alapján állítottuk össze (RGVA, f. 1.p).

Az NKVD moszkvai vetősége a Szpasszki 99. sz. hadifogoly-tábor²⁶⁹ elődjét 1941. júliusában Karagandi területen, a Karlag szpasszki részlegének bázisán szervezte meg. Koordinátai: GPS hossz: 49 5425. GPS szél: 73 2812. *Karaganditól* 45 km-re keleti irányban diszlokálták, ahol Szpasszokban rézolvasztó műveket üzemeltették. Ennek a vállalatnak az 1917-es bolsevik forradalom előtt egy angol cég volt az alapító-tulajdonosa. Az államosítás után katonailag védett stratégiai objektumként kezelték. A második világháború idején, először *szpasszo-zavodi tábor*ként emlegették, amelynek csupán egy lágerrészlege volt és közvetlenül a SZU MVD GUPVI parancsnoksága alá tartozott. Majd a láger 1944-ben az UMVD Karagandi terület közigazgatása alá került. Ekkor vette kezdetét a tábor bővítése, termelési lágerrészlegeket hoztak létre. Hadifogoly-kontingensét a karagandi szénmedence bányaiipari vállalataiban alkalmazták. A Szpasszki lágerrészlegeibe átirányított, bányamunkára már alkalmatlan, legyengült foglyokat a mezőgazdaságban dolgoztatták, pontosabban 400-450 hektáron gazdálkodtak, főleg szemetterményeket, zöldséget termesztettek, állattartással és kézműiparral foglalkoztak stb. A leépült emberek egészségügyi felügyeletére, felépülésére, fizikai és mentális felerősödésére lehetőséget biztosítottak. Majd a gazdaságban előállított kalóriagazdag élelemmel feltáplált foglyokat 1948 végén az MVD sztyepei lágerébe irányították át.

A kimutatások szerint a szpasszki 99. sz. táborban 1943. december 5-én 1944 fő (közte 40 magyar), 1945. április 4-ei állapot szerint 14 100 fő, majd a kibővített 24 lágerrészlegében 1947-1948-as években 30 ezer hadifoglyot és internált civilt tartottak fogva és dolgoztattak fegyveres őrizet alatt.

²⁶⁹ DULATBEKOV, Nurdan O. 2013: 83-87.

Az 1947. január 1-jei állapot szerint a szpasszki 99. sz. tábor parancsnoka *Hoblov* alezredes, az operatív ügyek helyettese *Gajvorszkij* kapitány, a termelési ügyek helyettese *Nyesztyerov* alhadnagy, a politikai ügyek helyettese *Kozlov* alezredes volt.

A tábor 1950. július 15-én befejezte működését és anyagi bázisát a SZU MVD Peszcsanij lágerének adták át.²⁷⁰

A 99. sz. tábor lágertemetőjében. Az M-36-os Jekatyerinburg-Alma-Ata nemzetközi út mentén, felkerestük²⁷¹ a Szpasszk község határában elterülő, egykori 99. sz. tábor temetőjét, ahol 5152 hadifogoly, internált és politikai rab van elhantolva, köztük német, japán, román, osztrák, lengyel, olasz, finn, ukrán, cseh, szlovák, magyar és más nemzet fiai, lányai alusszák örök álmukat. Azonban a sztyepei, a lugovói és a peszcsannai lágerek foglyai is itt letek örök nyugalomra.

Az egykori 99. sz. tábor területe, jelenleg a kazahsztán egyik katonai egységének bázisa

²⁷⁰ DULATBEKOV, Nurdan O. 2013: 83-87.

²⁷¹ 2017. július 2-án.

A sirkerttől néhány kilométerre terül el az egykori tábor, amelyet az ötvenes évek végén felszámolták. Jelenleg a kazah katonai egység zárt területe. Táblák jelzik, hogy szigorúan tilos a katonai objektumot megközelíteni.

A Szovjetunió összeomlása után a következő országok, országrészek és népcsoportok állítottak emlékművet a szpasszki temetőben.

Nº	Ország, országrészt, népcsoport
1	Azerbajdzsán
2	Belorusszia (2014)
3	Csecsenek és Ingusok
4	Észtország
5	Finnország (1994)
6	Franciaország (1994)
7	Grúzia
8	Izrael
9	Japán (1992)
10	Balkárok, cserkeszek, karacsájak (Karacsáj-Cserkesz Autonóm Köztársaság, észak Kaukázus, Oroszország)
11	Kazahsztán
12	Kirgízia
13	Korea
14	Lengyelország
15	Lettország
16	Litvánia
17	Magyarország
18	Moldva, Besszarábia és észak Bukovina
19	Németország (1995)
20	Olaszország (1994)
21	Örményország
22	Oroszország
23	Románia
24	Spanyolország
25	Szlovákia
26	Ukrajna

2015-ben a „Kék divízióban” szolgált olasz és litván hadifoglyok emlékét is megőriztették.

Külön emlékművet emeltek a sztálini megtorlásban részesült Kazahsztán központjában élt orosz állampolgároknak. Azóta to-

Emlékművek az egykori 99. sz. főtábor temetőjében

vábai országok, köztük Magyarország, Ukrajna, Oroszország, Izrael, Lengyelország, Litvánia, Örményország, Románia, Csehország is létesített emlékművet honfitársainak, akik embertelen körülmények között raboskodtak, éh- és fagyhalál és különböző járványos betegségek következtében haltak meg.

Magyar hadifoglyok és civil internáltak emlékműve

Volt politikai foglyok emlékoszlópa a temető bejáratánál

2004-ben felavatták a különböző nemzetiségekhez tartozó volt politikai foglyok emlékoszlopát. 2013-tól a nemzetközi emléksírkertet állami védelem alá helyezték.²⁷²

Csoportunk megemlékezést tartott magyar hadifoglyok és civil internáltak emlékművénél. Imát mondtunk és megkoszorúztuk a magyar emlékoszlopot, amelynek felállítását Magyarország Nur-Szultanban működő nagykövetsége kezdeményezte. A velünk emlékező **dr. Baranyi András** nagykövet becslése szerint mintegy 25 ezer magyar katona és civil raboskodott a kazahsztáni GUPVI lágerekben és a GULÁG büntetőtáborokban. A Kazahsztánba akkreditált nagykövetségek képviselői minden névben egy közösen meghatározott időpontban koszorúzással egybekötött megemlékezést tartanak.

Csoportkép a szpasszki 99. sz. tábor felújított sírkertjében a magyar áldozatok emlékére emelt emlékoszlopnál

²⁷² АБДУЛИН, А. (Гл. ред.) 2008: Караганда. Карагандинская область: Энциклопедия. Алма-Ата: Атамұра.

Az MNL OL²⁷³ adatai szerint a 99. sz. táborni nyugodtan nevezhetjük megsemmisítő haláltábornak is, hiszen, ha az elhalálozási arányszámokat összevetjük a többi kazah láger veszteségeivel, itt haltak meg a legtöbben.

A fogságba esett és idehurcolt magyar rabok közül az elhunytak több mint fele ebben a temetőben nyugszik. Pl. a somogyszentpáli **Fábián Jánost** az 5638-as számú sírban helyezték el. A legidősebb 68 évesen, a legfiatalabb 21 évesen hunyt el.

A halottak névsorában egy nőt is felfedeztünk: **Huszár Heléna** 60 éves budapesti lakos neve is ott olvasható.

A 99 sz. tábor eddig ismert magyar halottjai:

Akkerman József József (1909-1941.12.22.) honvéd

Bábik Gyula Menyhért (Tordaméc, 1914-1948.07.18.) őrvezető

Bánusz Ferenc Ferenc (Mánfa, 1911-99/5 Szpaszo-Zavod, 1946.07.23.) honvéd

Böröndi Sándor Mihály (Pestszentimre, 1915-1942.12.13.) honvéd

Császár Imre István (Kéthely/Horvátokút, 1909-1942.11.08.) honvéd

Dávid Ferenc Ferenc (Szelestyehuta, 1917-1948.01.05.)

Demeter Károly József (Rafajnaújfalu, 1919-1944.10.04.) honvéd

Deninger Károly József (1919-1943.05.10.) honvéd

Fábián János János (Pusztakovácsi/Somogyszentpál, 1907-1942.11.08.) honvéd

Farkas Vince József (Felsőhideghegy/Somogyszentpál, 1918-1942.06.21.) honvéd

Farkas Vince József (1916-1942.07.21.) honvéd

Gattyán György Márton (Budapest/Rákosszentmihály, 1908-1941.12.28.) honvéd

²⁷³ <https://adatbazisokonline.hu/adatbazis/szovjet-taborok-magyar-foglyai/adatlap/>

Gelencsér József József (Újpest/Csepel, 1919-1942.09.11.) honvéd
Goldberger Váler (Bécs, 1924-1945.09.23.) honvéd
Gombár Pál Iván (Kiskörös/Budapest, 1915-1943.01.02.) honvéd
Graner Adolf János (Ercsi, 1878-1942.11.05.)
Grünfeld Ferenc Sándor (Nyírbogdány/Budapest, 1919-1942.06.21.) honvéd
Grünhut Dezső Károly (Komló, 1919-1945.08.22.) honvéd
Hajg Gabriel (Berkesd, 1908-1945.09.27.) honvéd
Hang Gabriel József (Berkesd, 1908-1945.09.27.) honvéd
Hanzsély József József (Budafok, 1909-1941.12.22.) honvéd
Heileingeiner Max Ferenc (Ausztria/Csepel, 1919-1945.09.22.)
 honvéd
Himmelberg Valter Frank (Bécs, 1924-1945.09.25.) honvéd
Horváth Ferenc Ferenc (1911-1945.05.15.)
Horváth Imre István (Balatonfenyves/Kutas, 1912-1946.01.12.)
 honvéd
Huszár Heléna Sándor (Máramarossziget/Budapest, 1886-1946.05.25.)
Kácser Pál Simon (Pereg, 1901-1947.07.20.) honvéd
Kalófelső Viktor Viktor (Csobád, 1916-1943.05.13.) honvéd
Kirschner Henrik Hernrik (Mórág, 1907-1945.09.15.) honvéd
Kiss Ferenc József (Tiszalök/Nyíregyháza, 1906-1946.04.11.)
 honvéd
Kiszely Mihály Mihály (Aszód/Hévízgyörk, 1911-1942.05.13.)
 honvéd
Kolompár János Jákob (Budapest/Taskent, 1878-1942.10.21.)
Kolozsi János János (1913-1942.10.16.) honvéd
Kónya Ferenc Miklós (Nyírbátor, 1911-1941.09.30.) honvéd
Kretz Pál András (Pesthidegkút, 1913-1945.10.14.) honvéd
Ladányi László József (1915-1942.06.12.) honvéd
Ladányi László József (Nyíregyháza, 1915-1942.06.12.) honvéd

Lázok Károly Károly (Tornova,1920-1945.04.22.) honvéd
Lévai Lajos Rezső (Sajószentpéter/Rudolftelep, 1920-1943.09.02.)
honvéd
Lipp Kárl Ferenc (Holics,1902-1945.09.21.) honvéd
Lukács Béla János (Sajóbesenyő/Tarna,1902-1947.08.04.) ör-
vezető
Mayer Ludvig József (Budapest,1912-1942.07.07.) honvéd
Nicsinger Géza Mátyás (Hegyesalom,1927-1948.03.04.) honvéd
Obereszt Antal (1918-1945.08.13.)
Onda József Lukács (Mogyoróska,1914-1943.02.03.) honvéd
Pálfi Zsigmond Ludvig (Nagyvárad/Berekböszörmény, 1915-
1942.07.26.) honvéd
Pálfi Zsigmond Ludvig (1915-1942.07.26.) honvéd
Papp János Henrik (1908-1945.08.28.) honvéd
Papp János (1908-1945.08.28.) honvéd
Papp János Henrik (1915-1945.08.28.) honvéd
Penderik Mihály Mihály (Egyházasdengele,1918-1942.08.22.)
örvezető
Présel Vendel Ádám (Felsőpusztafa,1918-1942.06.09.) honvéd
Rincsn György János (Tiszaalpár,1917-1942.06.21.) honvéd
Ropcsó György János (Lakitelek,1917-1942.06.21.) honvéd
Schmitt Henrik Henrik (Hidas/Bátaapáti,1925-1946.03.26.)
honvéd
Schwarcz Miklós Ferenc (Szabolcs/Nyírájkó,1905-1945.09.05.)
honvéd
Sikó Mihály József (Miskolc,1904-1944.10.07.) honvéd
Stark Herbert (1897-1945.08.11.)
Sterk Herbert Lőrinc (1897-1945.08.11.)
Szarvas Mihály György (Mócs,1919-1945.08.28.) honvéd
Szarvas Mihály György (Magy,1919-1945.08.28.) honvéd
Szeberényi László János (Kisterenye,1913-1942.03.14.) honvéd

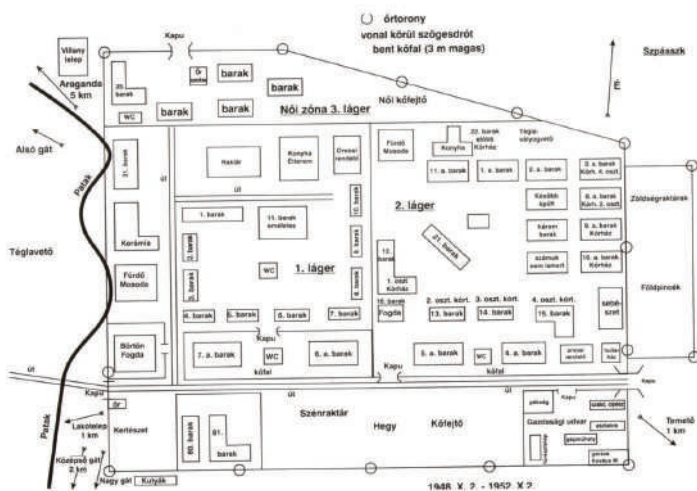
Szentpéteri János János (Nagyrozsó, 1919-1942.01.12.) honvéd
Tarlósi János János (Tápiószecső, 1913-1942.10.16.) honvéd
Török Alecsandru József (Lungsor, 1899-1942.07.19.) honvéd
Tóth Lajos Lajos (Sorokpolány, 1914-1942.08.31.) őrzető
Tózsér Béla Balázs (Árokszállás, 1910-1946.01.29.) őrzető
Túri Elek János (Nagyrákó, 1903-1945.03.29.) őrzető
Túri Károly János (Monor, 1916-1942.10.01.) honvéd
Váradi János János (Kelemér/Szalóc, 1901-1945.08.17.) honvéd
Venzel Imre Ignác (Nádudvar, 1918-1942.07.27.) honvéd
Vona György József (Szemlak, 1910-1946.12.22.) honvéd
Vibling János János (Budapest/Epöl, 1914-1945.12.21.) honvéd.

A 99. sz. GUPVI tábor GULÁG lágerré való átszervezése. A túlélőktől és az itteni adatközlőktől tudjuk, hogy a 99. sz. GUPVI tábort a foglyok repatriálása után, 1948-ban GULÁG-os férfi és női börtönlágeré nyilvánították és a Karlaghoz csatolták. Az itteni kényszmunkások hétköznapijait, itt szerzett élményeit *Szak István* politikai elítélt lágernaplója külön fejezetben²⁷⁴ örökítette meg. Ebből idézünk néhány sort, és a börtönlágerről készített rajzát is lentebb közöljük. A krónikás leírása szerint a hatalmas GULÁG táborban „közel negyven barakk és ház volt a területén. (...) Ezeket az épületeket még az angolok építették, amikor az 1928-as évek előtt itt voltak. Itt, Szpasszokban részolvasztójuk volt. Ami részecet kibányásztak Dzsesszazganban, azt ideszállították teveháton kiolvasztani, ami pedig ide 650 kilométerre van. (...) Az új láger az angol telep helyén a második világháború alatt lett felállítva, hadifoglyok részére. És most, 1948 nyarán adták át az elítélt rabok számára. Amikor az első rabszállítmányok megérkez-

²⁷⁴ SZAK István év nélkül: 163-222.

tek, voltak itt még német, olasz és román hadifoglyok. Csak szeptember első napjában szállították el az utolsó hadifogoly-transzportot.”

A lágernapló szerzője ennek a börtönlágernek volt egy darabig lakója, a 329 sz., majd „Zs-731” -es számot viselte. A baraktól számítva, mintegy 4 kilométernyire egy 3 km hosszú duzzasztógátat építettek és a mezőgazdasági munkálatokban is részt vettek, napi 9-10 órát kellett dolgozni silány kosztón. 1949. július elején már több mint 18 000 ember volt a lágerben. Mint írja „*A nagy halálozás tovább tartott, sőt fokozódott. Volt olyan nap, amikor 70-80 ember halt meg a kórház területén. Így halt meg a szegény Bánfay János bácsi is 1949. június 27-én (...) Bánfay János bácsi volt a második halott, amióta itt voltam Szpasszokban. 1949. április első felében a 22 éves székesfehérvári Horváth Zoltán halt meg tüdőbajban.*” Nemsokára a kórházban mellette fekvő Gyimesi János, majd az alföldi származású Takács Gyula szintén tüdőbajban, míg Pfeifer Márton, Széll János járványos betegségben halt meg. Becslése szerint ezidőtájt 200-250-en voltak magyarok a lá-

Szak István alaprajza a szpásszki GULÁG-táborról

gerben. A területét három részre osztották az 1. számú férfi munkásláger, a 2.számú kórháztábor és a 3.számú női munkásláger volt. *„A szpásszki láger rendeltetés szerint feljavító-rokkant lágernek számított. Sajnos azonban nem feljavított, hanem lerontott, és nem annyira munkásutánpótlást jelentett, mint a szaporodó sírgödrök lágerét”* – jegyzi meg keserűen. *„Elég sokan voltak magyarok Kárpátaljáról. Voltak papok is, akik szintén el voltak ítélve.”* Szak Istvánt négy év múltán szállították át a „haláltáborból” az Aktász börtönlágerbe.

2.) Dzsezkazgan/Zsezkazgan, 39. sz. tábor

A 39. sz. táborot Karagandi területen, a *Zsezkazganban* (Dzsezkazganban) ideiglenesen létezett 502. számú láger bázisán 1945-ben szervezték meg²⁷⁵. Koordinátái: GPS hossz: 47 7863. GPS szél: 67 7010. Ide kerültek a távol-keleti japán hadsereg hadifoglyai. 1945-ben már 1 474 főt tartottak nyilván. A lágerközpont a városi vasútállomástól lévő *Novij Dzsezkazganban* diszlokált. A „*Kazmedsztroj*” tröszt által biztosított, különböző távolságokban lévő épületekben három lágerrészleg működött, ahol 5 ezer főt őriztek.

Az 1. és a 2. sz. lágerrészleget a vasútállomástól 5 km-re lévő *Novij Zsezkazganban* állították fel. Az 5 ezer férőhelyes egyszintes barakkokat félig földbe vájták, a falait helyi sztyepei kőből építették fel. A belső termet kétszintes ágyakkal látták el. A láger területén kialakított 300 ágyas barakk-kórházban rendelő és patika is volt. Közelében fürdő, mosoda, víztorony, pékség, étterem, konyha és egyéb irodák sorakoztak.

A szigorított börtönláger lakóit olyan háborús bűnökkel vádolták meg, akik az egységük katonájaként a szovjet állampolgárokkal, par-

²⁷⁵ DULATBEKOV, Nurdan O. 2013: 93-95.

Zsezgazgan/Dzsezkazgan, Sztyeplaghoz tartozó kengiri szabadtéri emlékműzeum-komplexum területén a GULÁG rabtelepeire hurcolt magyar áldozatok emlékére emlékoszlopot állított a Szovjetunióban volt magyar politikai Rabok és Kényszermunkások Szervezete (SZORAKÉSZ) 2019 szeptemberben

Menczer Erzsébet elnök szervezésében

Fotó: Roza Muszabekova

tizánokkal szemben különböző atrocitásokat követhettek el, illetve a büntető alakulatoknál, a felderítőknél, kémelhárítóknál szolgáltak.

Az 1. és 2. sz. lágerrészlegben 1945 és 1948 között 9261 rab fordult meg. Az 1947. január 1-jei állapot szerint a 39. tábor parancsnoka **Kalinyin** őrnagy, az operatív ügyek helyettese **Szalihov** őrnagy, a termelési ügyek helyettese **Percsenko**, a politikai ügyek helyettese **Utanbajev** alezredes volt.

A 39. főtábort 1948. április 2-án számolták fel. Az 1339 fős kontingensét a karagandai 99. sz. NKVD/MVD hadifogoly-főtáborba szállították át.

Az MNL OL²⁷⁶ adatai szerint közel félezer magyar hadifogoly is a büntetőtáborba került, az embertelen körülményeket túlélő

²⁷⁶ <https://adatbazisokonline.hu/adatbazis/szovjet-taborok-magyar-foglyai/adatlap/>

honfitársainkat 1946 szeptembere és 1947 novembere között kisebb-nagyobb csoportokban hazaküldték. Például a szerencsés túlélők között volt a budapesti **Baranyai Béla** a „pesti utcáról” 1945. január 24-én hazafelé menet került „szovjet fogságba”. „*Budapesten, a Bethlen Gábor utcában mellém toppant két tatárképű szovjet katona, és fegyverrel egy közeledő, civilekből álló csoportba kényszerített. (...) gyalogútba indítottak az alábbi útvonalon: Baross tér-Kerepesi út-Sashalom-Mátyásföld-Cinkota-Kistarcsa-Gödöllő. (...) Állítólag már 20 000 fogoly tartózkodott ott. Február 10-én kezdődött a beva-
gonírozás, aminek a vége a sztalinoi 6. és 13. tábor, majd a dzsezkazgani büntetőláger (Kazahsztán) lett.*”²⁷⁷

Az 1945-1947-ben meglévő sírkertben az eltemetettek száma 250 német, japán, magyar és más nemzetiségű katona. Feltűnő, hogy a 26 magyar halottból 16-an 1947-ben haltak meg járványos betegségben. A legidősebb 1907-es, a legfiatalabb 1924-es születésű. Megjegyzem, hogy a közreadott listából 5-en elhalálozásuk előtt a dzsezkazgani 39. sz. lágerből más hadifogolytáborba kerültek (Herszoni 418. sz. Hdf tábor/2 fő: **Bíró Zoltán** és **Vida János**, Pudozs 447. sz. Hdf. tábor/1 fő: **Hiz Benedek**, Orszk 260/4 sz. tábor/1 fő: **Jakab Rudolf** és a Novográd-Volinszk 5953 Hdf kórház/1 fő: **Torcsi Imre**) és annak temetőjében leltek végső nyugalomra.

A 39 sz. fő tábor eddig ismert magyar halottai:

Bendek József Antal (Gyula, 1922-1947.01.11.) honvéd

Bíró Zoltán András (?/Tésény, 1921-1945.10.22.) tizedes

Burka József János (Kiskunfélegyháza/Budapest, 1919-1947.06.19.) őrzető

Gajdos Tamás Pál (Sajó-Arnót/Pápa, 1918-1947.10.11.) szakaszvezető

Gallai Máté József (Eperjes, 1910-1947.03.10.) honvéd

²⁷⁷ BARANYAI Béla 1993: Budapest: *A pesti utcáról szovjet fogságba*. In: HH 1993/1.

Gunykó József József (Somogy vm., 1911-1946.12.08.) honvéd
Hiz Benedek Benedek (Tótvázsony, 1908-1945.11.27.) honvéd
Jakab Rudolf Ferenc (Holtmaros, 1915-1944.12.23.) honvéd
Juhász Nagy Lajos János (Kiskunmajsa, 1920-1946.11.19.)
 tizedes
Kovács Imre István (Zagyvarékás/Pesthidegkút, 1914-
 1947.11.12.) őrzővezető
Kugler János Ilona (Dévaványa/Újiráz, 1907-1947.08.07.)
 honvéd
Lévai András András (Ófehértó, 1919-1947.09.27.) honvéd
Molnár Béla Béla (Pomáz/Budapest, 1908-1946.11.13.) honvéd
Ördög József József (Oszlop/Komárom, 1905-1946.11.24.)
 honvéd
Sáfrány László József (Serényfalva, 1924-1947.05.06.)
Seres Sándor István (Alpár, 1918-1947.08.04.) szakaszvezető
Szalai János Bertalan (Kisújszállás/Kenderes, 1921-1947.03.18.)
 honvéd
Szappan Pál Károly (Mátraszőlős/Budapest, 1908-1947.01.20.)
 honvéd
Szekeres József József (Csemő/Füle, 1916-1947.07.01.) honvéd
Szkálosy János János (Borsodnádás, 1908-1947.11.18.) ör-
 mester
Torcsi Imre Ferenc (Hete, 1911-1945.08.18.) honvéd
Tóth József Sándor (Gérce/Budapest, 1918-1947.02.02.)
Varga János István (Csongrád/Budapest, 1912-1947.04.10.) ör-
 vezető
Varga István Lajos (Tuson/Nagyvárad, 1921-1947.07.31.) sza-
 kaszvezető
Vida János András (Szegvár, 1921-1945.10.23.) tizedes
Zatovics György Sándor (Bakonyszentkirály, 1920-1947.08.28.)
 honvéd.

3.) *A dzsezkazgani/zsezkazgani 502. sz. tábor*

Az 502. sz. tábor az NKVD *Karagandi területen* lévő egyik láger-részlegének (*Zsezkazgani (Kengir-Novij Dzsezkazgan)*) bázisán szervezték meg.

A jóvátételi munkára a kelet-európai régiókból internált civilek ORB „vegyes-lágerében” a férfiak és a nők a *Kazmedsztroj tröszt* munkásai voltak. Az 1945. április 22-ei keltezésű nyilvántartásban 1640 internáltat említenek, köztük 123 nőt. A kontingens nemzeti-ségi megoszlása szerint: 998 német, 640 lengyel, 1 román, 1 osztrák.

Az MNL OL²⁷⁸ adatai szerint **Pogány Imre** (Kecskemét, 1905) őrmester és **Leb Henri** (Budapest 1920) internált neve is az 502. sz. tábor nyilvántartásában található, az utóbbi 1945. július 7-én távozott, míg a kecskeméti őrmester majd 1948. augusztus 12-én már egy másik lágerből térhetett haza.

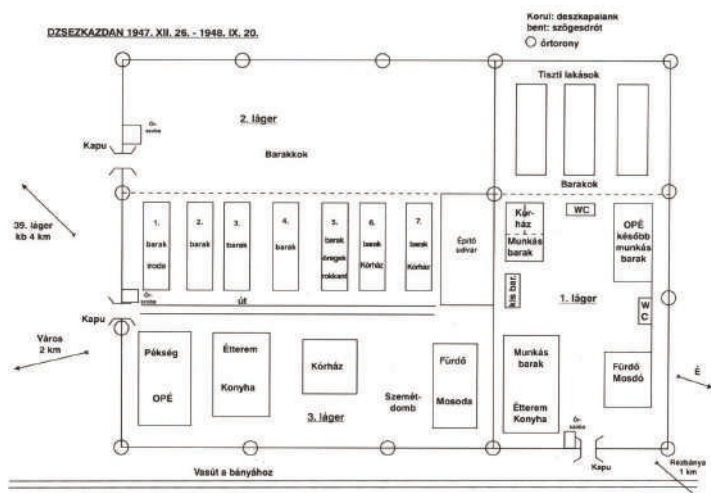
1945. október 1-jén a koncentrációs tábor felszámolták, a rabok egy részét Németországba repatriálták, a másik részét más lágerbe átirányították.²⁷⁹

Dzsezkazganban a GUPVI hadifogolytábor mellett szigorúan őrzött GULÁG börtönláger is működött, lakói között számos magyar rab volt, akik itt töltötték le büntetésüket, majd többen örökös száműzetésbe mentek, kevesen éltek túl a fogság éveit. 1947. december 26. és 1948. szeptember 20. között a szerencsés túlélők között volt **Szak István**, aki sémát is készített a dzsezkazgani börtönlágeréről.

A volt levéntét 1947. december 26-án a dzsezkazgani rézbányák vidékére vitték, 650 km-re van Karaganditól délnyugatra, az 1.számú lágerbe került. Itt „*sokan elpusztultak Dzsezkazgan rézbányáiban,*

²⁷⁸ <https://adatbazisokonline.hu/adatbazis/szovjet-taborok-magyar-foglyai/adatlap/>

²⁷⁹ DULATBEKOV, Nurdan O. 2013: 88.

Szak István rajza a Dzsezkazgan/Zsezkazgani GULÁG börtöntáborról

vagy igen rövid életük lett az ott összeszedett végzetes betegségek miatt.”

A 12 barakkot kitevő lágerben négyezer ember volt. A katorgára elítéltek között volt **Szak István**, az ózdi **Tóth István**, a pestkörnyéki **Csányi József**. A közel 8 kilométert kitevő oda-vissza gyaloglással ingáztak a láger és a munkahely között. Időközben két társa, **Hadzsi Emil** és **Hosszú Márton** is visszaadta lelkét a teremtőjének és meghalt. 1948. szeptember 20-án legyengült etápjával újra a karabasi elosztó táborba került, innét pár nap múlva Szpáasszkba átírányították.

4.) Az akmolai (Akmolinszk, 2019-től Nur-Szultan) 330. sz. tábor

Az akmolai 330. sz. tábor 1945 augusztusában állították fel Akmolai területen, amelyhez 5 lágerrészleg tartozott.²⁸⁰ Koordinátái: GPS

²⁸⁰ DULATBEKOV, Nurdan O. 2013: 89-90.

hossz: 51 1667. GPS szél: 71 4333. Az 1. sz. láger részleg, koordinátái: GPS hossz: 51 1798. GPS szél: 71 4466.

A tábor felszámolásáig itt megfordult 4356 fős kontingensét, köztük a nyugaton legyőzött hadseregek 2647, a japán hadsereg 1709 hadifoglyát a *Sztalino-Magnyitogorszki országút* nagy szabású építkezésein, a „*Kazzolota*” tröszt és a *Petropavlovszki TEC* termelési egységeiben dolgoztatták. *Végelgyengülésben 291 fő halt meg.*

Az MNL OL²⁸¹ adatbázisa szerint itt is több száz magyar került a lágerbe, A központi tábor és részlegeit 1947 októberében számolták fel. Akkor összesen 1753 főt repatriáltak – ebből 960 „nyugatit” és 793 „keletit” szállítottak haza. A visszatartott 2304 hadifoglyot a 99. sz. táborban helyezték el.

Az 1947. január 1-jei állapot szerint a 330. sz. fő tábor parancsnoka **Konsztantinov** főhadnagy, az operatív ügyek helyettese **Pavlenko** alezredes, a termelési ügyek helyettese **Liszenko**, a politikai ügyek helyettese **Ivanov** kapitány volt.

A magyar hadifoglyokból 10-en az ukrainai 22. sz. FPPL szambori gyűjtő és elosztótáborból, egy fő Verjovka/Makejevka 1040 sz. munkászászlóaljából, és egy fő a szorai 331.sz. hadifogoly lágerből került az aktyubinszki 330. sz. táborba.

A többi magyar katona harcközben esett fogságba a keleti fronton. 1943-ban 21, 1944-ben 2, 1945-ben 11, 1946-ban 28, 1947-ben 2, és 1948-ban 1 fő halt meg. A lágerben elhunytak között két magyar nő nevét is felfedeztük. Az egyik temesvári születésű, Aradra való lakos, **Czárth Anna** (1919), a másik krasznabéltelki **Schmied Mária** (1921). Mindketten 1054 sz. hadifogoly kórházban fejezték be életüket és az akmolinszki munkászászlóalj temetőjében, a 130. számú sírban nyugszanak.

²⁸¹ <https://adatbazisokonline.hu/adatbazis/szovjet-taborok-magyar-foglyai/adatlap/>

Akmolinszk, a GULÁG-GUPVI rabok egyik elosztó- és munkáltató központja, sok magyar ember életének utolsó állomása, nyughelye

Az *akmolai* 330. sz. táborhoz tartozó 1054 sz. rabkórházban 49 magyar honvéd hunyt el gyógyíthatatlan betegségben, akiket *Scsu-csinszk* határában lévő kazah temető mellett, külön kialakított parcellában helyeztek örök nyugalomra. További 20 fő az *akmolai*: 330. sz. tábor 1., 2., 3. és 6. sz. részleg sírkertjének 1-4. sz. parcellájában van eltemetve (a 4. parcellában kb. 100 halott van).

A 330. sz. tábor eddig ismert magyar halottai:

Babarczi Ferenc Kálmán (Mezőörs, 1912-1945.11.22.) honvéd

Baksai Vilmos (?1916-1943.09.04.) őrmester

Balan Ignác (?1907-1943.06.12.)

Balog Ignác (Tarnalelesz, 1908-1943.06.12.) tizedes

Balogh Ferenc Mihály (Zamárdi/Balatonzamárdi, 1910-1944.09.06.) szakaszvezető

Bata István András (Szeged/Szentes, 1914-1946.03.12.) tizedes

Batka András András (Jászberény, 1907-1945.11.06.) honvéd

Boldizsár Dénes Dénes (Zágon, 1925-1947.09.01.) honvéd

Bukó Sándor Sándor (Jászfényszaru, 1910-1946.03.10.) honvéd

Csopák Mihály (? , 1915-1943.07.04.) honvéd
Csulyok Péter (felsőpakony, 1907-1943.08.11.) honvéd
Czárth Anna Frank (Temesvár/Arad, 1919-1945.08.26.)
Dányi János (? , 1920-1943.05.30.) honvéd
Demeter László (? , 1900-1943.06.27.) honvéd
Derecskei János Ferenc (Bodrogkisfalud, 1900 1946.03.05.)
 honvéd,
Dombi János (? , 1920-1943.05.30.) honvéd
Fájer József (Egerbakta, 1926-1946.04.16.) honvéd
Francz Albert Ferenc (Borsi/Csíkszereda, 1914-1946.11.13.)
 honvéd
Gál Miklós Mihály (Lajosmizse, 1900-1946.08.09.) honvéd
Gazda József György (Szerencs, 1909-1946.03.03.) honvéd
Gedei Ignác Ignác (Jászárokszállás/Adács, 1910-1906.05.01.)
 honvéd
Gömöri László István (Csobád, 1920-1945.12.03.) honvéd
Gutmayer Sándor (? , 1918-1943.05.27.) honvéd
Csopák Mihály (? , 1915-1943.07.04.) honvéd
Gyarmati Lajos (? , 1917-1943.06.07.) honvéd
Hejzs Mátyás (? , 1905-1943.06.24.) honvéd
Hrechuss László Mátyás (Trencsén/Esztergom, 1918-
 1946.03.20.) örvezető
Hubai Sándor (? , 1905-1943.08.06.) honvéd
Izer Ferenc Jénos (Zalaszentő, 1909-1945.11.27.) honvéd
Józsa Ervin Ödön (Vargony/Kürt, 1925-1946.05.23.) honvéd
Juhász Gábor József (Enying/Berhida, 1924-1946.02.22.) honvéd
Kelemen Lajos Julián (Vámospércs, 1909-1945.11.23.) honvéd
Kertai Károly (? , 1912-1943.07.21.) honvéd
Kocsis Lajos Lajos (Nagykölc, 1904-1946.02.11.) honvéd
Kovács János János (Ógyalla, 1921-1946.09.26.) szakaszvezető
Kovács István István (Rigyác/Zala, 1919-1946.05.07.) honvéd

Kovács István István (Zajk, 1920-1946.05.07.) honvéd
Kovács Ferenc József (Sormás/Galambok, 1909-1946.04.11.)
 honvéd
Kovács Ferenc (Senyeháza, 1909-1946.04.11.) honvéd
Kun Sándor Pál (Veszprém, 1907-1945.09.20.) honvéd
Kun vagy Kungl Antal (Erdély, 1905-1947.03.17.) honvéd
Madarász László Gyula (Debrecen/Budapest, 1915-
 1945.10.24.) főhadnagy
Marczis Árpád József (Ózd, 1910-1945.01.16.) honvéd
Marich Ferenc József (Búcsúszentlászló/Miskolc, 1899-
 1946.02.09.) hadnagy
Martin József Ferenc (Budakeszi, 1909-1946.06.10.) honvéd
Mester Pál János (Kunhegyes, 1909-1945.11.27.) tizedes
Mészáros Lajos Pál (Csanádalberti, 1918-1946.04.26.) őrmester
Mitál János Mihály (Nyírábrány, 1914-1946.06.05.) tizedes
Mokány Gábor (Magyarország, 1899-1946.02.12.) honvéd
Mokány Gábor József (Csokoly, 1899-1946.02.12.) honvéd
Kovács István István (Rigyác/Zala, 1919-1946.05.07.) honvéd
Nagy Bálint Imre (Vorer/Várus, 1910-1946.02.23.) honvéd
Nagy Béla József (Anarcs/Ajak, 1921-1949.09.26.) honvéd
Nagyí Bálint (Hódmezővásárhely, 1909-1946.02.23.) honvéd
Pátkai Dénes János (Kajászószentpéter/Székesfehérvár, 1916-
 1946.12.25.) zászlós
Pilisi János Ferenc (Budapest, 1922-1946.02.17.) honvéd
Radics Dávid (?, 1919-1943.06.13.) honvéd
Rancz Albert Ferenc (Brassó/Csíkszereda, 1914-1946.11.23.)
 honvéd
Sánta Mihály László (Vésztó, 1898-1945.08.09.) örvezető
Sáros János János (Pilis, 1922-1946.03.19.) honvéd
Schimied Mária Ferenc (Krasznabéltek, 1921-1948.09.03.)
 honvéd

Sikő Mihály József (Miskolc, 1904-1944.10.07.) honvéd
Stanyik István (Temesd, 1925-1946.01.01.) honvéd
Sveda Béla (Vingrád, 1915-1943.06.07.) honvéd
Sveda Béla (? , 1920-1943.06.07.) honvéd
Szatmári József József (Kecskemét/Pálmonostora, 1919-1945.11.26.) őrmester
Szlávik László András (Magyarország/Alpár, 1921-1946.10.12.)
 őrzető
Tarjáni András (? , 1919-1943.07.14.) honvéd
Tóth András (? , 1905-1943.05.27.) honvéd
Tóth Sándor (? , 1909-1946.06.27.) honvéd
Varga István István (Nógrád, 1908-1946.01.28.) honvéd
Vendlinger Mihály Vendel (Szakoly, 1920-1948.08.16.)
Zilahi Lajos (? , 1912-1943.07.05.) honvéd
Zolnai István István (Koháriszentlőrinc/Zala, 1925-1945.12.20.) honvéd.

5.) *Uszty-Kamenogorszk (ma: Öszkemen), 45. sz. tábor*

A Kelet-kazahsztáni területen az *Irtisz* és az *Ulba* folyók összefolyásánál 1720-ban alapított város a szovjet időszakban jelentős bányászati központtá fejlődött. Koordinátai: GPS hossz: 49 9833. GPS szél: 82 6166.

Fontos színesfém, különösen urán, berillium, réz, ólom stb. bányászati helyre sok ezer német, japán hadifoglyot, köztük több száz magyart is idehurcoltak az MNL OL²⁸² adatbázisa szerint.

Az uszty-kamenogorszki 45. sz. tábor 1946 januárjában 2146 fős kontingenssel jött létre a kelet-kazahsztáni területen és 1947 októ-

²⁸² <https://adatbazisokonline.hu/adatbazis/szovjet-taborok-magyar-foglyai/>

beréig működött. Fennállása idején 5466 rabot őriztek. Főparancsnoksága Uszty-Kamenogorszk városban székel.

*A Uszty-Kamenogorszk/Öszkemen építésébe a magyar rabok is bekapcsolódtak
(Fotó: Wikipédia)*

Ennek a tábornak öt lágerrészlege volt, amelyből a 2., 3., 4. és az 5. lágerrészleg korábban a leninogorszki 347. sz. táborhoz tartozott, míg az 1.sz. lágerrészleg a Kirovi járási *Zaulbinki* település nyugati területén volt felállítva.

Az 1947. júniusi állapot szerint a 40. sz. tábor parancsnoka **Boriszov** alezredes, az operatív ügyek helyettese **Akimov** őrnagy, a politikai ügyek helyettese **Kalugin** őrnagy volt.

A tábor felszámolásakor a visszatartott rabokat a leninogorszki 347. sz. főlágernek és a karagandai 347. sz. főtábornak adták át.²⁸³

²⁸³ DULATBEKOV, Nurdan O. 2013: 95-96.

Az uszty-kamenogorszki 45. sz. főtábor magyarokra vonatkozó vesztésglistájában 1942-ben feltűnően sokan (53 fő) haltak meg, akik egy-két hónappal azelőtt, 1942 augusztusában estek szovjet fogságba főleg a Don folyó környékén. Rabságuk a voronyezsi 62. sz. táborban kezdődött, majd a 45. sz. tyemnyikovi lágerrészlegben folytatódott és az uszty-kamenogorszki 45. sz. táborban fejeződött be. Az eltűntek sorában találjuk mások mellett *Tas József* (Dombóvár, 1912) alhadnagyot.

A 45. sz. főtábor eddig ismert magyar halottai:

Babos Pál Pál (Tésenfa, 1909-1943.02.03.) honvéd

Barczy József Dezső (Somogysámson, 1908-1942.11.17.) őrzvezető

Bátai György István (Szilágy, 1910-1942.10.25.) honvéd

Berczeli László János (Dernő, 1920-1942.09.26.) honvéd

Berki Péter Lajos (Csikóstöttös/Pécs, 1903-1942.10.31.) honvéd

Beruhard László János (? , 1920-1942.09.26.) honvéd

Binzah György Gáspár (Mucsi, 1908-1943.01.03.) honvéd

Bodvánszki András András (Sirmabesenyő/Mucsi, 1914-1942.11.16.) honvéd

Dénes László József (Hosszúpereszteg, 1915-1942.11.18.) honvéd

Dómbó József Imre (Szöny, 1914-1942.11.08.) honvéd

Doszpod György György (Lánycsók, 1911-1942.11.25.) honvéd

Eigner Miklós Miklós (Bakonyszentiván/Pápateszér, 1912-1942.10.09.) honvéd

Erdős Lajos Lajos (Sobor, 1914-1942.10.09.) honvéd

Falusi György Tódor (Győr/Budapest, 1909-1942.10.31.) honvéd

Farkas Ferenc Ignác (Diósgyőr, 1915-1942.11.10.) honvéd

Farkas János János (Kemenesmagasi, 1920-1942.11.16.) honvéd

Füge István József (Balmazújváros/Hajdúböszörmény, 1913-1942.12.21.) honvéd

Fuksz József András (Beremend/Villány, 1919-1942.12.03.) honvéd

Godó László Vilmos (Sóshartyán/Kishartyán, 1910-1942.11.26.) honvéd

Gönczi János Benedek (Telekes 1918-1943.01.06.) honvéd

Gróf László (Sóshartyán, 1910-1942.11.26.) honvéd

Hegedűs István Sándor (Bocsárlapújtő, 1915-1943.02.21.) örvezető

Hermann András András (Fadd/Bogyiszló, 1915-1942.10.28.) honvéd

Hirith Vendel Vendel (Majtis, 1910-1942.10.26.) honvéd

Hokics Máttyás István (Dávod/Diószegpuszta, 1908-1943.02.09.) honvéd

Ihász József József (Somogytarnóca/Péterhida, 1911-1942.10.27.) honvéd

Jeney Balázs (Budapest/Nagykörös, 1915-1942.10.08.) honvéd

Juhász János János (Nagyfüged, 1913-1942.10.17.) honvéd

Kaszala Ferenc Jónás (Tiszaújfalu, 1914-1943.01.15.) honvéd

Kolesza Mihály István (Galgahévíz, 1912-1942.11.10.) honvéd

Koleszár Mihály István (Galgahévíz, 1912-1942.11.10.) honvéd

Kovács György György (Pécska, 1914-1942.11.17.) honvéd

Kovács Barna Ferenc (Felsőtelekes, 1919-1942.11.10.) örvezető

Kovács József István (Györság, 1920-1942.01.14.) szakaszvezető

Kovács Antal Antal (Rábaszentandrás, 1909-1942.12.11.) honvéd

Laza Ferenc György (Nyírcsaholy, 1912-1945.02.24.) honvéd

Lezák István József (Dédes, 1913-1942.12.14.) honvéd

Matkovics József (Miszla, 1911-1942.10.07.) honvéd

Matkovics József József (Simontornya/tornanémedi, 1911-1942.10.07.) honvéd

Mészáros István Lajos (Hajdúszovát, 1914-1942.12.13.) örvezető

Nagy György Sándor (Tirnáva, 1906-1942.11.29.) honvéd

Nyilasi György Albert (Igar/Felsőnyék, 1912-1942.10.07.) honvéd

Nyúzó Lajos Lajos (Verőce, 1922-1948.01.20.) honvéd

Péter Henrik János (Németország/Komló, 1911-1942.11.02.)
honvéd

Rajki István Mihály (Pusztaföldvár, 1909-1945.02.24.) honvéd

Sárközi Ignác (Máriaújfalu, 1914-1942.11.10.) honvéd

Schiffler Béla József (Budapest/Gyöngyös, 1901-1942.10.19.)
honvéd

Schmuck György György (Lajoskomárom, 1911-1942.09.22.)
honvéd

Sonnenfeld Sándor Géza (Baja/Hatvan 1912-1943.03.08.)
honvéd

Stef György László (Dévaványa, 1919-1945.12.15.) honvéd

Szabó Dénes (Ugra, 1910-1943.01.10.) honvéd

Szabó Pál Pál (Dunavecse/Budapest, 1905-1942.11.22.) hon-
véd

Szabó János József (Kaposvár/Budapest, 1918-1943.11.11.)
honvéd

Szalai Ferenc János (Hosszúpereszteg/Budapest, 1914-
1943.01.25.) honvéd

Szász János Pál (Disznóshorvát/Sajószentpéter, 1911-
1942.11.11.) honvéd

Szekeres Gyula (Pécs, 1918-1945.02.23.) alhadnagy

Sztruhár István Mihály (Nőtincs, 1910-1942.11.09.) honvéd

Tőke János János (Csoltó, 1910-1942.09.26.) őrzetű

Vaday Béla István (Nagybajom, 1914-1942.11.09.) őrzetű

Veisz Elemér Ignác (Gyöngyös, 1906-1942.12.01.) honvéd

Vincze János György (Fábiánsebestyén, 1906-1942.11.11.)
honvéd

Wetzl Ádám Ádám (Mohács, 1912-1942.10.11.) honvéd

Zsadányi István István (Magyarország/Kiskunfélegyháza,
1918-1943.01.09.) honvéd.

5. *A pahta-arali 29. sz. tábor*

A dél-kazahsztáni területen a *Kizilorda* térség központja, az Aral-tó melletti *Aral* település, az egykori bővizű tó napjainkban eltűnőben van. A helytelen vízgazdálkodás, öntözőcsatornák kialakítása következtében nagy része kiszáradt, *Aralkum* néven sós sivataggá vált, amelyet a repülőgépről is jól megfigyeltünk. A sós mocsár az ember számára is élehetetlen holt vidékké változott. Megjegyzem, hogy 1954-ben az Aral-tó közepén lévő Vozrozszenyije (Újjászületés) szigeten hozták létre az *Aralszk-7* elnevezésű szovjet biológiai fegyvergyárat és tesztterületet, amely csak a Szovjetunió felbomlásakor, 1991-ben szűnt meg. Sok ember és állat halálát okozták a háború idején bevezetett, elszabadult vírusok.

Aralsk és az Aral-tó környékén felállított hadifogolytáborok temetőiben magyarok is nyugszanak. Forrás: Wikipédia

A pahta-arali (Pahtaral) 29. sz. tábor és 6. sz. lágerrészlege a Dél-kazahsztáni területen a *pahta-arali* gyapottermesztő szovhoz területén 1943-ban jött létre, melynek kontingense gyapottermesztéssel és elsődleges tisztításával foglalkozott. Amikor száz nap el-

teltével beérett tok felnyílik (ez az ún. kovadás), a rabok leszedik a kibomlott, felbolyhosodott szálakkal borított magvakat. 1948 februárjáig működő tábort felszámolták, ahol az évek folyamán 10 649 hadifogoly, köztük 8231 nyugati 2328 keleti származású hadifogoly került nyilvántartásba. 2055 fő hunyt el. 4615 főt – köztük 4452 nyugatit, 163 keletit repatriáltak. A főtábor likvidálása után a viszatartott 1879 nyugati és 2107 keleti hadifoglyot az alma-ati 40. sz. és a szpaszki 99. sz. táborba átszállították.

Az 1947. január 1-jei állapot szerint a 29. sz. tábor parancsnoka **Zelenszkij** kapitány, a termelési ügyek helyettese **Kobuskin** hadnagy, a politikai ügyek helyettese **Trofimov** kapitány volt.²⁸⁴

A SZU Belügyi Népbizottsága 29. sz. pahta-arali táborában az MNL OL²⁸⁵ adatai szerint több száz magyart dolgoztattak, a túlélők 1945-1947 között távoztak a táborból. Azonban több magyarnak is ismeretlen a sorsa: **Sepsi Imre** (Tiszakeszi, 1920) honvéd, **Andrási Sándor** (Horvátberek 1923) honvéd, **Nagy István** (Mezőcsát, 1918) honvéd, **Bujdosó Jenő** (Tiszaszederkény, 1914) **Kiss Ferenc** (Balatonzamádi, 1915).

A pahta-arali (Pahtaral) 29. sz. tábor 2. sz. és a 4. sz. hadifogoly részlegei az *Aral-tó* környékén az Iljics munkástelepülésen volt felállítva. Közeliében alakították ki a temetőt, ahol a több mint 6 parcellában a 150 halott van eltemetve, köztük 24 magyar.

A 29 sz. tábor eddig ismert magyar halottai:

Balog Gyula Mihály (Buzita/Perény, 1911-1943.11.14.) honvéd

Barta István Mór (Túrkeve, 1911-1943.11.14.) munkás

Bartók Mihály József (Pest, 1909-1943.10.13.) honvéd

Besenyey Sándor Mihály (Erdőtelek, 1913-1944.01.15.) honvéd

Gál Sámuel Boldizsár (Martonfalva, 1918-1943.12.01.) honvéd

²⁸⁴ DULATBEKOV, Nurdan O. 2013: 87-88.

²⁸⁵ <https://adatbazisokonline.hu/adatbazis/szovjet-taborok-magyar-foglyai/>

Halavács István István (Makkosjánosi, 1919-1943.09.09.) honvéd
Homoki Antal Antal (Ózd, 1917-1944.02.18.) honvéd
Horvát József József (Dercen, 1904-1945.12.11.) internált
Horvát József József (Budapest, 1918-1946.06.30.) őrzető
Horvát János Imre (Bolhás/Pororogszentkirály, 1919-1943.10.05.)
tizedes
Iváncsi János István (Böhönye/Budapest, 1911-1946.09.06.)
őrzető
Kálmán Vendel Vendel (Tószeg, 1918-1943.09.27.) honvéd
Lajosi Imre Imre (Szikszó, 1920-1945.07.26.) honvéd
Likszai József Sándor (Miskolc/Mátyus, 1915-1943.08.29.) ör-
mester
Májer Sándor András (Töketerebes, 1912-1944.01.07.) tizedes
Majoros Stefán Stefán (Székesfehérvár/Kassa, 1894-
1946.02.24.)
Mala Ferenc Sándor (Szemere/Budapest, 1913-1945.07.17.)
honvéd
Márkus József István (Sárszentmihály, 1904-1946.07.21.) tör-
zsőrmester
Milik János János (Badaló/Rásonysápberenc, 1918-1943.07.19.)
honvéd
Mojzer József József (Klaznó/Koppányszántó, 1913-
1944.01.14.) honvéd
Nagy László Lajos (Dunapataj, 1914-1945.07.15.)
Nagy János József (Paks, 1914-1943.12.12.) honvéd
Pér Antal István (Kálócfa/Budapest, 1914-1943.10.04.) honvéd
Petz Ignác Károly (1918-1943.04.07.)
Pikárt Richárd Ferenc (Braunschweig, 1921-1943.04.25.) al-
tiszt
Piros Emil Imre (Csökmő, 1909-1946.08.01.) tizedes
Rajta Márton Márton (Oszkó, 1914-1944.01.14.) honvéd

Repka András András (Gömörhosszúmező, 1911-1944.10.05.)
honvéd

Lajosi Imtre Imre (Szikszó, 1920-1945.07.26.) honvéd

Sabján Ferenc Ferenc (Budapest, 1921-1947.02.12.) zászlós

Sági/Sápi Aladár István (Tekeháza, 1909-1944.02.16.) honvéd

Salomon Lajos Mihály (Tét, 1914-1943.08.29.) szakaszvezető

Sedon Bonaventúr János (Jászdózsza, 1908-1945.05.13.)
honvéd

Steinhauser Fernc Ferenc (Budapest, 1921-1948.04.29.) tizedes

Szanyi Mihály János (Barkaszó, 1982-1946.05.30.)

Talján Alexander Alexander (Csap/Ungvár, 1904-1946.03.18.)

Toldi Miklós József (Gyöngyös, 1913-1944.01.01.) honvéd

Tóth István László (Putnok/Sajókazinc, 1913-1943.12.08.)
honvéd

Ungarom György Péter (Bisztere/Nagyernye, 1915-1945.05.22.)
honvéd

Vince Bálint (Magyarország, 1918-1946.01.21.) honvéd.

A Pahta-Arali (Pahtaral) 29. sz. Más lágertemetőben elhantolt, a névsorban szereplő 15 magyar elhunyt:

Balog Gyula és **Milik János** az átszállítás idején útközben hunyt el és a Tjulkubasz állomás környékén temették el;

Gál Sámuel, Homoki Antalt, Nagy Jánost, Sági/Sápi Aladárt Dzsambulban, a helyi hadifogoly-temetőben;

Horvát József József derceni internált és **Majoros Stefán** a 3081. sz. hadifogoly kórház makajevkai temetőjének 9. sz. és a 13/10 sz. parcellájában nyugszik.

Iváncsi János, Piros Emil, a 4791 sz. hadifogoly kórház novikovói temetőjében;

Lajosi Imre, a 3670 sz. hadifogoly kórház ferganai temető 17/24. sz. parcellájában,

Sedon Bonaventúr a 115. sz. armijanszki hadifogolytábor temetőjének 1/25 sz. parcellájában,

Szanyi Mihály a 6026. sz. hadifogoly kórház temetőjében, Dzerzsinszk/Makejevka,

Talián Alexander a 3081. kórház makajevkai temetőjének 15. sz. parcellájában,

Ungarom György a 256. hadifogolytábor krasznoj-lucsi temetőjének 7. sz. parcellájában került elhantolásra.

6.) Taskumir, a 364. tábor

A Gurjev területhez tartozó taskumiri 364. sz. hadifogolytáborban a németek, japánok között magyarok is voltak. Az MNL OL-adatbázis²⁸⁶ szerint például

Kott Lyulo (Budapest, 1929),

Konrádi László (Kispest, 1928),

Himer Oszkár (Budapest, 1928),

Német Lajos (Abda, 1923),

Pus János (Vas megye, 1913) honvédek 1945. július 26-án,

Kulcsár István (Csaford, 1905) honvéd 1945. augusztus 11-én,

Horváth Stefan (Erdély, 1923) honvéd 1945. október 23-án,

Garamszeg Dezső (Győr, 10913) polgári személy 1947. július 3-án,

Kovács István 1947. szeptember 26-án,

míg **Szabó Ferenc** (Marosoroszi, 1921) 1948. június 5-én távozott a lágerből.

Megjegyzem, **Kristóf Ferenc** (Maroslak, 1918) honvéd sorsa ismeretlen. Az 5. sz. részleg veszteséglistájában eddig 1 magyar hadifogoly

²⁸⁶ <https://adatbazisokonline.hu/adatbazis/szovjet-taborok-magyar-foglyai/>

neve vált ismertté: **Zemler Jákob Jakab** személyében, aki 1904-es születésű és végelgyengülésben hunyt el 1946. március 16-án.

A tábor koordinátái: GPS hossz: 43.45 GPS szél: 69 2666.

Az MNL OL-adatbázis²⁸⁷ szerint az alábbi táblázatban feltüntetett táborokban is, ha nem nagy létszámban, de tucatszámra raboskodtak magyar hadifoglyok. Ezeknek a táboroknak az anyaga szintén feldolgozásra vár intézményesített keretben.

HADIFOGOLYTÁBOROK KAZAHSZTÁNI JEGYZÉKE, AHOL MAGYAR FOGLYOK IS TARTÓZKODTAK 1941–1955 KÖZÖTT

Nº	Kazahsztán, Kazah SZSZK	Az NKVD GUPVI 1941- 1955 közt működő tábor megnevezése, száma, részlege ²⁸⁸
1	Zsezkazgan/Dzsezkazgan	502. sz. főtábor
2	Kizilorda	468. sz. főtábor
3	Gurjev (Atyraul)	262. sz. főtábor
4	Leninogorszk	347. sz. főtábor
5	Leninogorszk	528. sz. főtábor
6	Acsisza	348. sz. főtábor
7	Büsztrovka	365. sz. főtábor
8	Balkhash	37. sz. főtábor
9	Aktöbe (Aktyubinszk)	1094. sz. ORB/ munkásszázlój
10	Aktöbe (Aktyubinszk)	222. sz. főtábor

H. MAGYAR GULÁG-RABOK

²⁸⁷ <https://adatbazisokonline.hu/adatbazis/szovjet-taborok-magyar-foglyai/>

²⁸⁸ A jegyzéket a Hadifoglyok és Munkaszázlók Táborainak leltári irataiban található adatok alapján állítottuk össze (RGVA, f. 1p).

A magyar Gulag-rabok kapcsán egyetértek **Szakály Sándor** korábbi kijelentésével, hogy „*Ami ma már szinte hihetetlen: bárkiből fogoly válhatott. Keresztény és zsidó, munkás és értelmiségi, a kommunista eszmékkel rokonszenvező egyaránt a Gulag valamelyik táborában találhatta magát.*”²⁸⁹

Legkézenfekvőbb példaként említhető a GULÁG táborok egyik legismertebb magyar személyiségei közül **Menczer Gusztáv** (1921–2011) politikai foglyot, aki a kazahsztáni *szpasszk láger* érintésével kilenc évet, közel 3500 napot töltött a GULÁG rabtelepein.²⁹⁰ A későbbiekben a Szovjetunióbeli Volt Politikai Rabok és Kényszymunkások Szervezetének (SZORAKÉSZ) alapítója és elnöke, valamint a Kárpótlás Társadalmi Kollégium elnökeként figyelemre méltó feljegyzéseket végzett a GULÁG-témakörben. Megjegyzem, a Kárpátalján is beindított kárpótlási akció idején kapcsolatban álltam vele.

Akkor ismertem meg közelebbről álláspontját, a közvetlen szovjet forrásokon alapuló szakmai véleményét, a GULÁG-rabokkal kapcsolatos adatait, amelyet „*A Gulág rabtelepei*” című, összefoglaló munkájában is megfogalmazást nyert. Egyik recenzense szerint „*A könyv történészeket is érdeklő értékes része, kuriózuma a bő forrásanyag. Menczer Gusztáv számos dokumentummal igazolja állításait, az eredeti orosz nyelvű iratokat is megmutatva (...) A Gulág rabtelepei. A bolsevizmus népirtásának színtere című munka (rém) regénybe illő történetekből kerek egészzé összeálló korszakleírás értékes dokumentumokkal és évtizedekig követett (hiszen a szerző orvos is) utóélettel, jelenkori üzenetekkel; egyfajta mikrotörténelem világ-*

²⁸⁹ <https://moly.hu/konyvek/sara-sandor-nehezsorsuak>

²⁹⁰ **Menczer Gusztáv** fia (**Ifj. Menczer Gusztáv**) 2019 folyamán hűgával, **Menczer Erzsébet**tel, a SZORAKÉSZ-delegáció vezetőjének társaságában felkereste a kazahföldi börtönlágereinek emlékhelyeit – facebook bejegyzése szerint: „*Szpasszkban, ami egy közbülső állomás volt, 8 hónapot töltöttek el a szüleink. Innen vitték tovább őket Szibériába, Vorkutára és más helyekre.*”

történeti összefüggésekbe ágyazva – egy nagyszerű ember tollából. A félmúlt egyes fehér foltjainak eltüntetéséhez kitűnő fogódzó”²⁹¹

„A könyve megírásával Menczer Gusztáv be akarta mutatni azt az irracionalitást, ahogy ugyanabba a börtönbe kerültek nyilasok és

Budapesti lakhelyén 2016-ban felállított Menczer-emléktábla

ellenállók, ahogy a koncepciók percek elérték a kommunistákat és a háborús bűnösöket, ahogy az Auschwitzból szabadult zsidók az ÁVH börtöneibe, sőt újra vagonba és fogolytáborba kerültek. El akarta mondani, hogy már 1945 előtt 12 ezer magyart listázott az orosz titkosrendőrség, akiket Magyarország elfoglalása után rabszolgává kívántak tenni. Beszélni akart arról, hogy a 760 ezer magyar hadifogolyból 223 tért haza, hogy ötvenezer polgári személyt internáltak, negyvenezret szovjet hadbírószágon ítélték el, akik közül kétezerre azonnali kivégzés várt, 38 ezren a Gulágon pusztultak el.”²⁹² Menczer állítása az is, hogy 1945-1963 között a „szovjet hadbírószágek politikai ítélettel kivégeztettek 2700 magyart”²⁹³. **Stark Tamás** egyik tanulmányában írja: „A magyar GULÁG-rabok számával kapcsolatban nagy a bi-

²⁹¹ KESZEGHY: 3500 nap – A Gulág rabtelepei, A bolsevizmus népiirtásának színtere. <http://www.papiruszportal.hu/site/index.php?f=2&p=6&n=1773> (2019. augusztus 23.)

²⁹² [https://hu.wikipedia.org/wiki/Menczer_Gusztáv_\(politikai_fogoly\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/Menczer_Gusztáv_(politikai_fogoly))

²⁹³ MENCZER Gusztáv 2007: *A Gulág rabtelepei, A bolsevizmus népiirtásának színtere*. Budapest, Századvég Kiadó. 159. 108.

zonytalanság”²⁹⁴. Azonban a Menczer által közölt borzalmas számadatokat nem vitatja és nem cáfolja meg. **Botos János** történész a *Magyar zsidók szovjet lágerekben 1939-1956* című könyvének²⁹⁵ adatai szerint a szovjet hadbíróságok 1944 és 1952 között 40 129 magyar állampolgárt – közte magyar zsidókat is – ítélték el, közülük sok ezren nem éltek túl a GULÁG táborok, közte a kazahsztáni *Karlag lágerbörtöneinek* a megpróbáltatásait.

A birtokunkban lévő szovjet levéltári és más felkutatott adatok szerint a történelmi Magyarországon (beleértve az elszakított *Erdély, Felvidék, Kárpátalja, Délvidék* területeit) és a szovjet lágerekben a katonai bíróságok mintegy 100 ezer magyar állampolgárt (magyarokon kívül etnikai németet, ruszint, zsidót és más nemzeti-ségűt) ítélték el GULÁG-rabságra. A „vörös csillagos” lágerekben, börtönökben minden harmadik magyar állampolgár odamaradt, eltűnt vagy örökös száműzetésben halt meg az NKVD által kijelölt zárt településeken.

A történelmi emlékutunkat Kazahföld középső részén elterülő, az ország egyik legnagyobb városában, *Karagandiban* (kazakul: *Қарағанды*, oroszul: *Караганда*, a magyar rabok irataiban: *Karaganda*) folytattuk és felkerestük az itteni emlékhelyeket is.

A túlélők úgy tartják, Kazahsztán legnagyobb GUPVI és GULÁG „láger- és börtönvárosa” volt az ötvenes évek elején. Azonban „kommunista beutalóval” orosz szakemberek ezrei is ellepték a várost. Mes-

²⁹⁴ STARK Tamás 2017: *Magyar civilek elhurcolás a Szovjetunióba*. – VÉGSŐ István: „A Szovjetunióba hurcolt politikai foglyok és kényszermunkások emlékére Kiskunhalason,” Kiskunhalas, Páztortűz Kulturális és Hagyományápoló Egyesület. 24.

²⁹⁵ BOTOS János 2018: *Magyar zsidók szovjet lágerekben 1939-1956*. Jakab és Komor tér 5. Egyesület.

terséges betelepítés útján így vált népességének 80 % orosz, de örökös száműzetésbe ide irányították az ún. „áruló népeket”²⁹⁶ is.

A szovjethatalom idején *Karagandit* zárt településnek nyilvánították. Ez lett a Moszkvából irányított 1931-1959-ben a hírhedt *Karlag és a GULAG ALZSIR* egyik adminisztratív központja, lágerrészeiben – különböző időszakban – több mint egymillió lágerlakója volt. A külvilágtól elzárt iparváros vasútállomására hozták a hadifoglyok – internált férfiak és nők, kényszermunkára elítéltek – ezreit, eredeti lakhelyéről kitelepített népcsoportokat, főleg Volga-menti németeket.²⁹⁷ Innen a táborokba még 30 km-t gyalogoltak. A túlélők szerint ez volt a halál útja. A közel két évtized folyamán ide hozták az NKVD, majd a KGB által kiszűrt kulákokat, a kivégzett hazaárulók családjának tagjait (asszonyokat, gyerekeket, lányokat és fiúkat, nagymamákat és nagyapákat), akiknek speciális rabtelep lett a kijelölt lakhelyük, sokak életútjának ez volt az utolsó állomása. Ez az ipar- és bányászváros is a német, japán, magyar és más nemzetiségű hadifoglyok, politikai rabok csontjaira épült.

Valójában Karagandi az idehurcolt németek, katolikus hitűek „központi székhelye” volt. Például 1970-ben Karagandi megyében 146 ezer (9 %,) német élt.

Nem hallgathatjuk el viszont, hogy a mesterségesen létrehozott várost – más nemzetiségűek mellett – magyarokkal is bővítették.

Dr. Arajlim Muszagalijeva történész szerint a kazah értelmiség kiválóságai is – a sztálinisták által megtervezett és végrehajtott

²⁹⁶ A sztálinizmus éveiben a kommunisták az ország keleti és északi körzeteibe deportáltak kb. kétmillió nem orosz nemzetiségű személyt: finneket, németeket, lengyeleket, észteket, litvánokat, letteket, csecseneket, ingusokat, balkárokat, karacsájakat, kalmüköket, görögöket, törököket, krimi tatárokat és nyugati ukránokat. A kitelepítettek egyik része a rehabilitása után visszatérhetett szülőföldjére, a másik része az embertelen rabságban elpusztult, azonban sokan beletörődve sorsukba, végleg itt telepedtek le.

²⁹⁷ **II. (Nagy) Katalin** porosz származású, távoli orosz felmenőkkel is rendelkező orosz cárnő uralkodása idején (1762) indult el a németek betelepítése.

– asszimilációs törekvés áldozatává váltak. Következésképpen az őshonos kazahokat kisebbségbe szorították. A kazah nemzet a fölényét csak az aulokban/kistelepüléseken őrizte meg.

Emlékszem, apám baráti körének krónikás túlélői félve emlegették Karagandit, a „börtön-várost.” Sokat meséltek a táborokról és a száműzetésről. Apám később, a 60-as években egy kárpátaljai építőbrigád tagjaként egy teljes nyári időszakon át itt dolgozott. Magyaros házakat építettek a jurtában lakó kazahoknak, barátként, sőt családtagként fogadták és búcsúztatták őket. Hogy örültünk, amikor több mint 20 mázsa búzával hazatért a családjához az inséges időszakban. Tőle tudom, hogy többször találkozott a kint maradt magyar fogolyokkal, akiket örökös száműzetésre visszatartottak, közülük többen családot alapítottak, de a gyerekeik már nem beszéltek magyarul. Hasonló tapasztalatokat fogalmazott meg a 80-as években a helyi bányavidéken gyakorlatozó magyarországi, az interneten Morgómedve álnevet használó fiatalember, illetve a leendő bányamérnök is, aki naplójában szintén leírta, hogy *„azoknak a leszármazottjai, akik jó néhány évet lehúztak a sztálini munkatáborokban és mikor letelt a büntetésük nem utazhattak el, itt kellett letelepedniük. Ők itt maradtak, családot alapítottak, utódaik születtek. Persze csak ha a szabadulás idején koruknál fogva még képesek voltak erre.”*²⁹⁸

1.) A száműzött munkácsi püspök városában

A fentebb idézett gondolatokkal kerestem fel csoportunkkal a karagandi száműzött telepések leszármazottjai közreműködésével, lengyelországi és osztrák támogatásból 2012-ben épült római katolikus székesegyházat.

²⁹⁸ MORGÓMEDVE 2013: *Karaganda*. 1. rész.: https://morgomedve.blog.hu/2013/01/13/karaganda_1_resz, (2019.augusztus 10.)

A Lengyelországból származó *János atya* fogadott minket és mutatta be a püspöki székhelyet. Elmondása szerint a *Vatikánból* küldött püspök irányítása alatt Kazahsztánban közel 1 millió katolikus (német, lengyel, koreai, magyar, ukrán, litván, lett, észt stb.) él, s az ország területén 180 működő templomuk, kápolnájuk, imaházuk van.

A 2012-ben épült karagandi (majkoduki) római katolikus székesegyház, püspöki székhely, a kazahsztáni római katolikusok egyik központi temploma

Nagy érdeklődéssel szemléltük a másik karagandi (Majkoduk városrész) Szent József római katolikus templomot, amely a Kárpát-aljáról származó magyar **Chira Sándor** (Irhóc, 1897. január 17. – Karagandi, 1983. május 30.) görögkatolikus püspök nevéhez kötődik.²⁹⁹ Az 1978 decemberében általa felépült Szent József templom 1999 óta székesegyházi rangra emeltetett. Megjegyzem, a száműzésben élő püspök 1980 januárjában itt tartotta gyémánt miséjét.

Szent Józsefrómai katolikus templom (Karaganda)

A munkácsi püspök 1949-től bekövetkezett haláláig – mint örökös száműzött – a karagandai németek lelki gondozója volt és abban a római katolikus templomban van eltemetve, amelynek felépítését a német hívei körében ő kezdeményezte, és amelyet 1978 karácsonyán szentelt fel.

Meg kell jegyezmem, a kárpátaljai püspök még halála előtt itt ordinálta titkos püspökké az ungvári **Holovács Józsefet** (1924-2000). Egy ideig a főpappal szolgált az ungvári **Murányi Miklós** (1911-1979) görögkatolikus vikárius, akit Kárpátaljáról kitiltottak. **Bendász István**³⁰⁰ (1949-1991) felsőveresmarti görögkatolikus parochus

²⁹⁹ RISKÓ Marianna 2017: *Chira Sándor munkácsi püspök élete és vértanúsága*. Budapest, Doktori (PhD) értekezés.

³⁰⁰ BENDÁSZ István 1991: *Öt év a szögesdrót mögött*. Budapest.

Chira Sándor püspök emléktáblája a Szent József templom külső falán, ahol eredeti sírhelye volt

Chira Sándor püspök végleges sírhelye, 2008-ban földi maradványait áthozták a karagandai Szent József templom mellékoltára alá

is (a későbbiekben kanonok, egyháztörténész³⁰¹) szabadulása után 1957-59-ben biritualista misszionáriusként Karagandiban a száműzött németek, ukránok, ruszinok körében misszióját együtt végzi **Chira Sándor**, **Murányi Miklós** és a szintén elítélt, majd száműzött bányafalui parochus **Sztankaninecz-Hám Antal Ágoston** (1905-) oltártestvérekkel.

³⁰¹ BENDÁSZ Dániel-BENDÁSZ István 1994: *Helytállás és tanúságtétel*. A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye hitvalló és meghurcolt papjai. Ungvár-Budapest, Galéria Ecriture.

*Riskó Mariann*³⁰² életrajzírója szerint „Hosszú, áldozatos szolgálatát a Szentszék is méltányolta. 1982. január 16-án II. János Pál pápa hosszú táviratban apostoli áldását és köszöntőjét küldte a 85. életévét betöltő Sándor atyának. Egy évvel később Karagandiban, 86 évesen tüdőrákban elhunyt. Az állami tiltás ellenére tizenöt pap és több ezres tömeg búcsúztatta a rajongva szeretett „páter Alexandert”. 2003. december 8-án a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye hivatalosan is megindította Chira Sándor titkos püspök boldoggá avatási eljárását.”

A Szent József székesegyház belseje

A szentmise végén érkeztünk a deportáltak, száműzöttek és volt hadifoglyok templomába.

Vidám közösség fogadott minket, a liturgia orosz nyelven zajlott. Akkor itt Szlovákiából érkezett papok, nővérek teljesítettek szolgálatot. Megtudtuk a szlovák **Vladimír** plébánostól, hogy a jelenlegi közösséget a magyar, német hadifoglyok, internáltak, száműzöttek leszármazottjai alkotják, de vannak köztük a katolikus hitre áttért

³⁰² Riskó Mariann 2017: Chira Sándor hitvalló püspök vértanúságának üzenete. I. II. rész. *Új Hajtás*, 4-5. szám, XXII évfolyam.

kazahok is, akik részben a madjari törzsből származnak. A hívek között még egy magyar cigányról is tud az atya.

*Találkozó a szlovák **Vladimír** atyával, a Szent József templom plébánosával*

Karagandi első magyar politikai foglyai. A lágerkrónikások feljegyzése szerint a karagandi láger első magyar lakói között szerepel ismertebb nevén ***Huszár Pufi***³⁰³ zsidó származású forgatókönyvíró, kupléénekes, színész, aki a magyarországi zsidóüldözés elől feleségével a Szovjetunióba szökött és Vlagyivosztokon keresztül (9289 kilométeres vasúti utat megtéve) akarták megközelíteni az Egyesült Államokat, azonban tervük megghiúsult, a belügyi járőrök Vlagyivosztokban letartóztatták, majd a hadbíróság Gulág-rabságra ítélte őket, Karagandiba került, rossz bánásmód, valamint az étel és ital hiánya mellett betegségei ellátatlanságába halt bele, 1941 júliusában. Megjegyzem, hogy a zsidóüldözés elől számos zsidó származá-

³⁰³ ***Huszár Károly*** (született ***Hochstein Károly***) színész, külföldön ***Charles (Huszár-) Puffy*** vagy ***Karl (Huszár-) Puffy*** (Budapest, 1884.szept. 3.-Karaganda, 1941.július). Lásd: https://hu.wikipedia.org/wiki/Huszár_Pufi

sú fiú és lány szökött át a magyar-szovjet határon, valamennyit magyar és német kémként ítélték el.³⁰⁴

Almás István úgy került a karagandi büntetőlágerbe, hogy a sepetovkai táborból 1945 nyarán megszökött. Erről levelében így számolt be: „*Hamarosan elfogtak, kihallgatás után fogdába zártak, és többhetes zárka után, augusztus végén, 14 társammal együtt a karagandi 7099. számú büntetőlágerbe szállítottak. Ott 5000 embert tartottak fogva, köztük kb. 200 rokkantat, akiknek mindkét lába vagy mindkét keze hiányzott. Ez egy régi rézbányatelep volt, az épületeket még a cári időkben építették. Bennünket, büntetetteket külön épületben helyeztek el, teljesen elkülönítve a többi fogolytól. Az udvart 3 méter magas deszkafallal vették körül. Az ablakokat is bedeszkázták, így teljesen el voltunk zárva a külvilágtól. Érkezésünkkor itt már 50 főt őriztek, köztük oroszok is voltak. Egy ideig nem kellett dolgozni, igaz, csak fél adag kosztot kaptunk, WC-re sem járhattunk, minden szobában egyszer ürítettek. Szalmazsák nélküli fapecsenyén feküdtünk, takaró nélkül. Bakancsunk szolgált fejpárnául. Igazi rabok voltunk. A mi 15 fős csoportunk külön szobát kapott. Az egyik esti sétán megismerkedtem **Elinhard Pál** nevű kárpátaljai zsidó munkaszolgálatos-*

³⁰⁴ GERE BEN Ágnes 2003: „Engedd el népemet!” Zsidók a háború utáni Szovjetunióban. Budapest, Athenaeum 2000; BOTOS János 2018: *Magyar zsidók szovjet lágerekben 1939-1956*. Jakab és Komor tér 5. Egyesület.

Botos János, a téma kiváló kutatója elismeri, hogy a Szovjetunióban raboskodott magyar zsidókról nehéz a pontos adatokat meghatározni. A kérdéstörténetében megjegyzi, hogy **Szekfü Gyula** moszkvai magyar követ több névsort is átadott a szovjet hatóságoknak, ezek egyikén 7045 zsidó hadifogoly neve szerepelt. A Magyar Zsidók Országos Tanácsa 25 ezer ember hazahozatalát sürgette. A Honvédelmi Minisztérium veszteségi osztálya a világháború után mintegy 30 ezer szovjet fogságba esett zsidóról tudott. A kutató említett könyve megkísérli név szerint felsorolni a Gulag-rabságra elítélteket, a hadműveletek során fogságba esetteket, illetve a II. világháborút követően szovjet hadifogságba kerülteket. Külön rubrikában szerepel a születési idő, a lakóhely, a foglalkozás és a szabadulás vagy a halál időpontja. Hatalmas munka ez, hiánypótló forrás, még ha jelzi is a szerző, hogy a titkolózás és a hibás névátírás miatt a névsor aligha teljes.

sal, összebarátkoztunk, és elintézte, hogy átkerüljek a románok jobb szobájába, ahol ő is lakott.”³⁰⁵

Ismertté vált, hogy a 25 évre ítélt **Póczos Sándor** istenmezejei volt leveinte Karagandiban bányaozlás áldozata lett.

Az egyik ungvári ismerősömtől, **Negre Viktortól** tudtam meg, hogy 1955. április 2-án a *karagandi Peszcsanlagban* (Песчаный лагерь, Песчанлаг (адрес «п/я ЖЮ-419»)) született, ahol aknaszlatinai születésű édesanyja, **Sztárovsky Júlia** (1926) töltötte le büntetését. 1953. március 23-án a 27 éves Júliát Ungváron a Kárpátaljai Megyei Bíróság az 58. § 1, 1a, 1g, 2, 10, 14 pontjai alapján szovjetellenes tevékenység vádjával 8 évi javító-nevelő munkatáborban letöltendő szabadságvesztésre ítélte. A karagandi lágerhez közeli munkahelyen ismerkedett meg a budapesti **Váradi József** (1904) elítélt hadifogollyal, aki repülő hadnagyaként, 1943. januárjában hadifogságba került, majd az 58-as § alapján őt is koncepció perbe fogták. 25 évet kapott és a karagandi politikai elítéltek büntetőtáborába hurcolták. A már 11 éve itt raboskodó **Váradi József** elítélt Sztálin halála után szabad mozgáshoz jutott, fogvatartói megengedték, hogy 1954-ben összeköltözzön **Sztárovsky Júliával**. Együttélésükből így született meg **Viktor** Karagandiban. Az akkori szovjet törvények értelmében külföldi állampolgárnak nem engedélyezték a szovjet állampolgárral kötenő házasság hivatalos bejegyzését. **Váradi József** magyar állampolgár, **Sztárovsky Júlia** szovjet állampolgárként volt nyilvántartva. Így a közös gyermeküket a leányanyaként regisztrált Júliára anyakönyvezték. 1955-ben mindketten amnesztiában részesültek.

Váradi József családját nem vihette magával haza Budapestre. Élettársa, **Sztárovsky Júlia, Viktor** gyermekével visszatért *Aknaszlatinára*. A megfigyelés alá helyezett Sztárovsky Ilonát a „férjével” történő kapcsolatfelvételt, a családdegysítést a KGB éber őrei tovább-

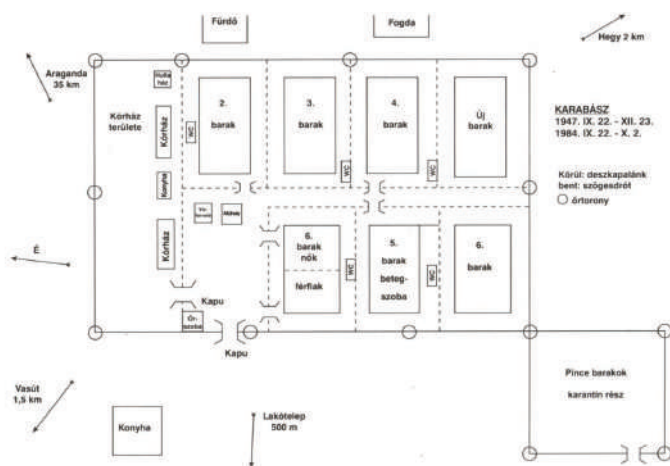
³⁰⁵ ALMÁS István 1994: Szolnok: *Büntetőláger Karagandában*. In: HH. 1994/3.

biakban meghíúsították. Évek múltán Aknaszlatinán férjhez ment **Negre Györgyhöz**, aki nevére vette Viktort. Így lett **Viktor** már **Negre** vezetéknéven anyakönyvezve. A Negre-házasságból gyerek nem született, 1972-ben felbontották a házasságot. A politikai enyhülés következtében **Sztárovszky Júlia** újra kísérletet tett **Váradi József** felkutatására. Csupán annyi információhoz jutott, hogy élet-társa bekapcsolódott az 56-os szabadságharcba és a forradalom után nyoma veszett. A későbbiekben Ungváron letelepedett Sztárovszky Juliát 1988-ban hivatalosan is rehabilitálták. 2009. augusztus 29-én bekövetkezett haláláig a Karagandiban született Viktor ápolta.

2.) *Karabas – a politikai rabok vasúti „kikötője”*

Szak István a ZS-711-es szám viselőjének *Fogolynaplójából* megtudjuk, hogy *Karaganditól* 40 km-re lévő sztyepén, a *Karlag* címére érkező rabszállító szerelvények (Sztolipin-vagonok) központi vasúti kikötője *Karabasz* állomás volt. Itt építették fel Kazahföld központi gyűjtőtáborát, innét vitték ki a rabokat a *Karlag* mintegy 24 börtönlágerébe.

Szak István leírása szerint a „gyűjtőtábor két részből állott. Egyik a karantén, vagyis az egészségügyi vesztegzár zónája, a másik pedig a közös zóna, több, egymástól szögesdrót kerítéssel elkülönített barakkokkal. (...) Itt már nem volt az a szigorú bezártság, mint a börtönben. Bármikor kint lehetett járkalni az udvaron, csak a szögesdrót közelébe tilos volt menni. (...) A gyűjtőtáborban hat lakóbarakk volt. A kerítés miatt az egyik barakkból a másikba nem volt átjárás. Csak a börtönőrök, a lágeri funkcionáriusok, no meg az alvilági zsványok közlekedhettek szabadon. A vagányok /oroszul blatnoj-ok/ voltak a legnagyobb urak a gyűjtőtáborban. (...) A 6-os számú barakk egyik felében minden nemzetiségből származó nők voltak. A férfi rabok is a világ minden tájáról verődtek össze: kínai, japán, koreai, mongol, tatár, török, örmény, csecsen, grúz, azerbaj-

Szak István rajza a Karabasz GULÁG elosztótáborról

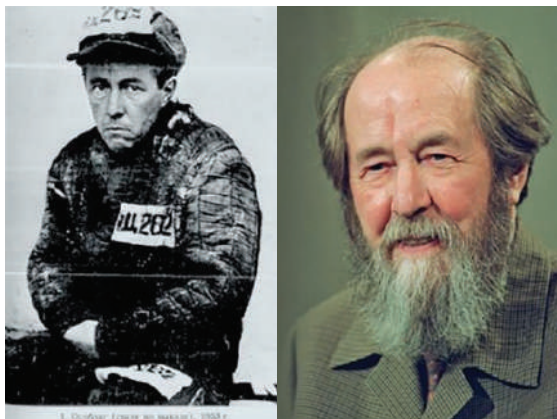
dzsán, türkmén, tadzsik, kirgiz, üzbég, kazah volt ott, azonkívül Európából is sokan, még spanyol, angol, görög is akadt, nem tekintve a kelet-európai népek fiait, vagy a balti államokból származókat. Több eddig ismeretlen magyarok is találkoztunk, akik már hónapokkal előbb itt voltak, és várták az elszállítást valamelyik lágerbe. (...) Itt nagyon sok magyar és német hadifogollyal találkoztunk, akiket kisebb lágeri lopásokért vagy munkamegtagadásért ítélték el 10-15-20 vagy akár 25 évre. (...) 1947. december 22-én olvasták a nevemet etapra. Gondolkodás nélkül jelentkeztem. Talán valami gazdasági lágerbe kerülök, és ott majd csak jobban hozzá lehet jutni valami élelemhez. Itt a havas, kopár lágerudvaron semmi kilátás arra, hogy valamit lehessen szerezni.”³⁰⁶

A Kazahsztánba hurcolt 1924-28-as születésű mozgósított leventék közül a 8 évre elítélt **Brunácski Pál** (Füzér, 1925) 1946-ban érkezett Karabasba: „... nem állomás volt, csak megálló. Úgy potyog-

³⁰⁶ SZAK István: 123-132.

tunk ki a vagonból, mint a fagyos krumpli. Úgy megvoltunk dagadva, hogy saját magunkra nem ismertünk rá...”

A Gulág „szigetvilág kikötői” közt említi meg **Alekszandr Szolzsenyicin** *Karabast*. „A Karaganda közelben fekvő karabaszai továbbító lágeron³⁰⁷, melynek neve fogalommá vált, félmillió ember ment át néhány éven belül.³⁰⁸ „Karabaszról Szpasszkba hosszú időn át rendszeresen indítottak fogolymeneteket. A távolság csak 30-40 kilométer, de egy nap alatt kell megtenni, egyszerre ezer emberrel, akik közül sokan még állni is alig bírnak. (...) Ezért a menetoszlopot nemcsak géppisztolyosok viszik – azok is ott vannak persze, ötven méternyire a menettől – hanem fegyvertelen, de bottal felszerelt ka-

Alekszandr Szolzsenyicin szabadulása 1953-ban az Oszoblagból, aki később Nobel-díjas tróként a GULÁG táborok világát eddig a leghitelesebben ábrázolta műveiben.

Forrás: Internet

³⁰⁷ SZOLZSENYICIN, Alekszander 1989: *A GULag szigetszoport. 1918-1956*. Budapest, Új Idő. 481. Tárolt változat: <https://www.scribd.com/doc/241062650/150395726-Gulag-Szigetszoport-Szolzszenyicin>

³⁰⁸ SZOLZSENYICIN lábjegyzete: „Karabasz talán minden más továbbítónál jobban megérdemelte volna, hogy múzeumná tegyék, de sajnos, már nincs meg: egy vasbeton-készítményeket gyártó üzem van a helyén.”

tonák is, szorosan a foglyok mögött. A lemaradókat verik (mint azt már Sztálin elvtárs előre megmondta), ütik-verik – azok pedig akkor is mennek, ha már jártányi erejük sincs – s csodálatosképpen so-
kan célhoz is érnek!³⁰⁹

Karabasból a férfi és női rabszállítások etapjait többek között a Karlag ITL-lágerrészeibe irányították. *Rózsás Jánosnak* Karagandiban 137, Szpasszkban 53, Dolinkán 5, Akmolinszkban, Temir-tauban, Balhasban és Alma-Atában 3-3 magyar elítéltről van adata, szócikke. Más források szerint számos magyar a Zsezkazgan/Dzsezgazgan/Rudnyik, Saran/Szaransztroj /a szaranszki központ 1., 2., 6. sz. lágerészleg, Ekibastuz/Ekibasztuz, Kingir, Zhezdy/Dzsezsdi/Diserdi, Aktas, Dubovka, Burma, Bajkonur, Piket stb. javító-nevelő munkatáborokban töltötték büntetésüket.

3.) Leventék, katonák a Karlag börtönlágereiben

Az áldozatok között feltűnő, hogy a GULÁG táborokba juttatott magyarok legnagyobb hányadát a civilek és katonák mellett a leventekorú fiatalok³¹⁰ (*volt leventék és mozgósított leventék*) tették ki: 15 évesről 20 évesig, illetve 1923-1928 közötti születésűek. Ugyanis a szovjet kémelhárítás (*SZMERS Halál a kémekre!*) nem hadifogoly-nak, hanem „partizánnak”, illetve „háborús bűnösnek”, kiképzett „terroristának” tekintették őket.

³⁰⁹ SZOLZSENYICIN, Alekszander 1989: 520.

³¹⁰ A leventemozgalom az 1939: II. honvédelmi törvény értelmében a fiúk katonai előképzésével foglalkozott 12 éves kortól a bevonulásig. A szállási kormány hozzájárult ahhoz, hogy a 16 éves kornál idősebb leventéket teljes katonai kiképzés céljából Németországba telepítsék. Az 1944 novemberében meginduló kitelepítést sok fiatal, úgy próbálta elkerülni, hogy a Kisegítő karhatalomhoz (KISKA) és ifjúsági alakulatokhoz csatlakozott. De jelentős számban voltak olyanok is, akik a Bakonyi brigád, az Antibolsevista Tábor és más csapatok keretében meggyőződésből, önként vállalták a harcot a Vörös Hadsereggel. Lásd: STARK Tamás 2016: *Magyar foglyok a Szovjetunióban*. Budapest. 100.

A „levente-ügy” egyik kiváló szakértőjét, az ismert Gulág-rabot, **Rózsás János** (1926-2012) magyar író is személyesen ismertem.

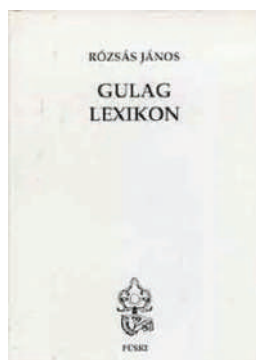
Rózsás János

Fogságáról több emlékiratot írt, jelentetett meg.³¹¹ Többek között az 1999-ben megjelent *Kárpátaljai magyar Gulág-lexikon*³¹² című gyűjteményem adataival segítettem a 2000-ben a Püski Kiadónál napvilágot látott *Gulag Lexikon* c. munkáját.

A megkerülhetetlen forrás-értékű gyűjteményében közel 5 ezer volt magyar politikai elítélt szócikkét adta közre. A *Gulag Lexikon*

³¹¹ **Rózsás János** GULÁG-rab, magyar író, nyugalmazott könyvelő, német-országi műszaki tolmács. 1944–53 között kilenc éven át ártatlanul politikai fogoly volt a Gulágon. Könyvei a rendszerváltás előtt külföldön jelenhettek meg, 1997-től lett a Magyar Írószövetség tagja. Művei: *Keserű ifjúság* (München, 1986), *Éltető reménység* (München, 1987), *Dusza nővér* (Nagykanizsa, 1995), *Leventesors*. A leventeintézmény története, 1921-1945; Hármaskör Halom Baráti Kör–Trianon Társaság Nagykanizsai Szervezete, Nagykanizsa, 2005. *Válogatott írások*; RAJNAI Miklós, Nagykanizsa, 2008 (A magyar műveltség kincsestára), *Schwester Dusza. Ein belebender Sonnenstrahl in Sibirien. Ein Ungar im Gulag* (Dusza nővér); németre ford. RÓZSÁS László; Gryphon, München, 2005., *A Nagy Magyarországnak emlékmű Nagykanizsán*; szerk. RAJNAI Miklós, RÓZSÁS János, SZEMENYEY-NAGY Tibor; 8. átdolg., bőv. kiad.; Nagy-Magyarország-emlékmű Szoborbizottsága, Nagykanizsa, 2006., *Gulag lexikon*; RAJNAI Miklós, Nagykanizsa, 2008 (A magyar műveltség kincsestára), *Fogságom naplója és egyéb irodalmi munkáim sorsa. „Habent sua fata libelli...”*; Balaton Akadémia, Keszthely., 2011 (Szent György könyvek) *Leventesors*. A leventeintézmény története, 1921-1945; RÓZSÁS János, Nagykanizsa, 2012.

³¹² DUPKA György 1999: *Kárpátaljai magyar Gulág-lexikon. Lefejezett értelmiség 1944-1959*. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó.

2008-ban jelentősen bővített kiadásban megjelent, sajtó alá rendezte **Rajnai Miklós** bölcész. A könyv mellékletében mintegy 30 dokumentum másolata olvasható.³¹³

Az első kiadású lexikon 432 olyan elítélt adatait tartalmazza, akik Kazahsztán különböző kényszermunkatáboraiában raboskodtak. Foglalkozás, rendfokozat szerint: volt levente 115, mozgósított levente 63, leventeoktató 3, nemzetőr 4, civil 72, hadifogoly katona 37, tiszt 6, rendőr 1, csendőr 3, nő 2, ismeretlen magyarországi elítélt 25, kárpátaljai civil 21, római katolikus pap 6, görögkatolikus parochus 53, református lelkész 3.

³¹³ Rózsás János 2000: *Gulág Lexikon*. Budapest, Püski. 415. Rózsás János 2008. *Gulág Lexikon*. RAJNAI Miklós közreadásában. Nagykanizsa, A Magyar Műveltség Kincsestára. 536.

*Kimutatás a kazahsztáni magyar rabokról a Gulag Lexikon (2000)
adatai alapján*

Év	Meghalt, kivégezték	Sorsa ismeretlen	Hazatért (lágerből, örökös száműzetésből)	Összesen
1946-1947	14	56	-	70
1948	-	1	-	1
1949	3	-	-	3
1950	3	1	1	5
1951	1	-	1	2
1952	5	-	1	6
1953	-	-	230	230
1954	3	-	4	7
1955	2	-	43	45
1956	-	-	50	50
1957	1	-	4	5
1958	-	-	2	2
1959	1	-	-	1
1960	-	-	1	1
1961	-	-	-	-
1962	-	-	2	2
1979	-	-	1	1
2006	-	-	1	1*
Összesen:	33	58	341	432

Ismereteink szerint az utolsó Gulág-rab – **Bucsella József az örökös száműzetésből 2006-ban tért haza Kárpátjára Ida lányával Kazahsztánból.*

A táblázatba rendezett számsorokból kiolvasható, hogy a legtöbb elítélt (70 fő) 1946-1947-ben pusztult el, 21 fő pedig 1948-1959-en hunyt el, az áldozatok egy részének ismeretlen a további emberi sorsa. Számos esetben a halál oka: az éhezés okozta végelgyengülés, járványos betegség. A szovjet foglyok körében is hasonló elhalálozási okokat tüntettek fel és ugyanezekben az években köztük is sűrűn „kaszált a halál”.

A 341 életben maradt politikai elítéltből 1953-ban – Sztálin halála után – 230-an szerencsésen hazatértek, a 15, 20 vagy 25 évre ítélték még megfigyelés alatt maradtak. Így 111 főből összesen 102 fő – évek-re bontva – 7-en 1954-ben, 45-en 1955-ben, 50-en 1956-ban jöhettek haza. Továbbá 9 főt visszatartottak, őket örökös száműzetésbe küldték.

Az elítéltek mintegy 70 százaléka 10 évet kapott, ebből 8 évet le-
dolgoztak *Karabas*, *Karagandi*, *Szpasszk*, *Ekibasztuz*, *Zsezkazgan*,
Kingir, *Dolinka* és más GULÁG lágerben.

Rózsás János GULÁG-os sorstára volt a fentebb idézett *Szak Ist-
ván* is, aki hányattatásait objektív hűséggel 1958-1960-ban megírt
Fogolynaplóját megszerkesztette, kiadásra ajánlotta, hogy „az utókor
okuljon” és sohase feledje a vele és sorstársaival történeteket. *Szak Ist-
ván*³¹⁴ 16 éves mozgósított levante a szovjet rabtovábbító börtönöket
(*Odessza*, *Harkov*, *Herszon*, *Dnyepropetrovzszk*) bejárva, szenvedéseinek
első kazahsztáni állomását 1947. szeptember 22-től a *karabasi gyűjtő-
és rabtovábbító lágerben* tapasztalta meg. Minden börtön-állomásának
egy-egy szociográfiai hűséggel megírt fejezetet szentelt, a lágerekről, a
végelgyengülésig tartó robotolásról, az ottani túlélésért küzdő életvi-
telükről, a rabok és rabtartók, a lágerbeli férfiak és nők, a magyarok és
más nemzetiségűek egymást segítő és egymásnak ellenszegülő kapcsola-
taráról. A nagyobb lágerbörtönökről pontos leírást, sémát rajzolt.

Krónikásként jegyezte fel, hogy ki, hol, milyen körülmények kö-
zepette halt meg. Társaival *Karabashól* a rézbányászatáról nevezete-
s *Dzsezkazgan* környéki lágerekben töltötte le a büntetését. Sztá-
lin halálát követően 1953. július második felében 360, főleg magyar
ember indult el hazafelé a Karagandi környék lágereiből. „*A lem-
bergi számvetésnél megállapítottuk, hogy milyen sokan meghaltak kö-
zülünk, akiket ismertünk. Hát még, akiket nem ismertünk, akikkel
nem találkozhattunk, mennyien elpusztulhattak szerteszét a nagy or-
szágban, az embertelen bánásmód, az éhezés miatt. De hát talán még*

³¹⁴ *Szak István* mozgósított levante alig múlt 16 éves, amikor a Dunántúlon parancsra több ezer
fiatal társával együtt bevonul a leventékhez „kiképzésre”. Beöltöztették őket német katonai
ruhába, de harci cselekményekben nem vettek részt. A zűrzavaros időkben, 1945 tavaszán a
Dél-Dunántúlon a németek szélnek eresztették őket. Kis csoportban indultak haza, s a Dráva
közeliében a front mögött román és bolgár katonák elfogják, iszonyatosan megverik, kifosztják
őket, majd átadják a fiatalokat a szovjeteknek. Az ártatlan fiúra Szibériában letöltendő tíz évet
oszt ki még Magyarországon – jóval a háború befejezése után – a szovjet katonai bíróság.

az is csoda, hogy ennyien még életben maradtunk és túléljük a szörnyűségeket.” Zárszavában hálás köszönetet mondott a Fogolykiváltó boldogasszonynak, a Boldogságos Szűz Máriának, aki meghallgatta imáját és közben járt érette, hogy abból a pokolból megszabadulhasson és hazatérhessen az édes szülőhazába. Mint írja: „A jó isten útjai kiszámíthatatlanok. Az Ő titka, hogy miért kellett mindezt sok ezer magyar fiatalnak, köztük nekem is végigcsinálni... legyen meg mindenben az Ő szent akarata!...”³¹⁵ – fejezte be Fogolynaplóját.

A rendszerváltás előtt és utána az elítéltek túlnyomó többségét rehabilitálták.

Kimutatás a kazahsztáni GULÁG táborokról a Gulag Lexikon (2000) adatai alapján

Nº	Kazahsztán, Gulag táborok megnevezése, száma, részlege1934-1960 között	Tábor és táborrészleg temetőjének helye	Eltemetett és ismeretlen sorú magyar politikai foglyok becsült száma
1	Dolinka, a Karlag főtáborhoz tartozó 19 ITL*-alegység adminisztrációs központja	Dolinka és környéke, Karagandai terület	1
2	Karabas, a Karlag főtábor ITL-closztó központja	Karabas és környéke, Karagandai terület	1(3)*
3	Karaganda, a Karlag főtábor ITL-alegységének spec. politikai lágere	Karaganda/Rudnyiki és környéke, Peszsannij, Urenia, Karagandai terület	9(10)
4	Szpasszk, a Karlag főtábor ITL-alegységének spec. politikai lágere	Szpasszk és környéke, Szpasszozavod, Karagandai terület	8 (11)
5	Dzsezkazgan/Zsezkazgan, a Karlag ITL-alegységének spec. politikai lágere	Dzsezkazgan/ Ruddnyik és környéke, Sztjepni, Karagandai terület	4

³¹⁵ SZAK István 1983: 312.

6	Saran/Szaransztroj, a Karlag ITL-alegysége, a szaranszki központ 1,2,6-os spec. politikai lágere	Saran/Szaransztroj és környéke, Karagandai terület	
7	Ekibastuz/Ekibasztuz, a Karlag ITL-alegységének spec. politikai lágerei	Ekibastuz/Ekibasztuz Karagandai terület	(3)
8	Kingir, a Karlag alegységének spec. politikai büntetőlágere	Kingir és környéke, Karagandai terület	(1)
9	Zhezdy/Dzszezsdj/Diserdi, a Karlag ITL-alegységének spec. politikai büntetőlágere	Zhezdy/Dzszezsdj/Diserdi és környéke, Karagandai terület	(1)
10	Temirtau/3/Temir-Tau/Tartau, a Karlag ITL-alegységének spec. politikai büntetőlágere	Temirtau/3/Temir-Tau/Tartau és környéke, Karagandai terület	
11	Balkhash/Balhas, a Karlag ITL-alegységének spec. politikai büntetőlágere	Balkhash/Balhas és környéke	
12	Alma-Ata: a Karlag ITL-alegységének spec. politikai büntetőlágere	Alma-Ata és környéke	
13	Aktas: a Karlag ITL-alegységének spec. politikai büntetőlágere	Aktas és környéke,	(1)
14	Dubovka: a Karlag ITL-alegységének spec. politikai büntetőlágere	Dubovka és környéke,	
15	Burma: a Karlag ITL-alegységének spec. politikai büntetőlágere	Burma és környéke,	(1)
16	Bajkonur: a Karlag ITL-alegységének spec. politikai büntetőlágere	Bajkonur és környéke	
17	Piket: a Karlag ITL-alegységének büntetőlágere	Piket és környéke	
18	Akmolinszk: a Karlag ITL-alegységének spec. politikai büntetőlágere	Akmolinszk	
19	Karlag ITL-alegységének spec. politikai büntetőlágereiben		
Összesen:			33 (58)
<i>Az eltemetett és ismeretlen sorú magyar GULÁG-rabok becsült száma mindösszesen: 91</i>			

**ITL/ИТЛ (Исправительно-трудовой лагерь) – Javító-nevelő munkatábor*

A „magyar Szolzsenyicinnek” is titulált **Rózsás János** lágerkrónikás – fogságának 9 esztendeje alatt – megjárta *Odessza*, *Nyiklajev*, *Herszon* börtöneit. Majd az Észak-uráli *Szolikamszk*, 1949. márciusától *Karabasz*, *Szpasszk*, *Ekibasztuz* speciális politikai táborokban az építkezésen, rézbányában dolgoztatták. Az utóbb említett táborban ismerkedett meg **Alekszandr Szolzsenyicin** matematika-fizika szakos tanárral, akinek írói munkásságát a későbbiekben Nobel-díjjal ismerték el. Három éven át legendás orosz írónak rabtársa és barátja volt.

Emlékezete szerint: *„Hamar megtanultam oroszul, az analfabéták helyett írtam a hazaküldött leveleket, valamint a brigádvezető helyett a napi jelentést. Könyvtárba is jártam az ekibasztuzi táborban, így ismerkedtem meg és barátkoztam össze Alekszandr Szolzsenyicin-nel, akit meghatott az „ütődött magyar” orosz irodalom iránti érdeklődése, és tanáromul szegődött (...) Intelligens, csendes, barátságos embernek ismertem meg, ízig-vérig oroszként ragaszkodott a pánszláv hagyományokhoz, a valláshoz. (...) Visszatérve a lágerhez: az Iván Gyenyiszovics egy napja a lágerünkben játszódik, tulajdonképpen átéltem, a leírt párbeszédeknek fűltanúja voltam.”*³¹⁶

Az 1998-ban készült felvételen az ekibasztuzi romtábor látható.
 Fotó: **Mobi Sándor**, *Rubicon* történelmi magazin http://www.rubicon.hu/ma_files/2017_3_70.pdf

³¹⁶ IMRE Péter 2008: *Vásárhelyen mesélt Szolzsenyicin rabtársa, Rózsás János*. 11.08. https://www.delmagyar.hu/hodmezovasarhely_hirek/vasarhelyen_meselt_szolzsenyicin_rabtarsa_rozsas_janos/2076622/ (2019. augusztus 13.)

Egy másik írásából tudjuk, hogy *Szolzszenyicin* egy rákos hasműtéten esett át: „*A műtétet egy magyar orvos végezte, Várkonyi Ferenc. Ő mentette meg Szolzszenyicin életét '52 februárjában az ekibasztuzi táborban.*”³¹⁷ Szolzszenyicin szabadulása után több könyvben írta meg lágerélményeit.

Szolzszenyicin kedvelte magyar rabtársát, szabadulásuk után levelet is váltottak, akinek hatására tényfeltáró írásaival gazdagította a hazai magyar lágerirodalmat. A Szovjetunióba hurcolt, ártatlanul elítélt volt magyar politikai rabok közül közel 4700 személynek a sorsát dolgozta fel a Gulag lexikon című, legfontosabb munkájában (Budapest, 2000), melynek alapidokumentációját Budapesten, az Országos Széchényi Könyvtár kézírattárában őrzik az utókor számára.

A lágerkrónikás adatbázisában olvastam egyik kazahsztáni levente sorstársának megrendítő haláláról. A miskolci fiatalember, *Elek András* rabságának hetedik évében gyógyíthatatlan tbc-vel Szpasszk rabkórházába szenvedte el végnapjait 1952 januárjában. „*A bajtársak megható visszaemlékezése szerint halála drámaian gyönyörű volt. Haldoklásakor a téli nap sugara az ágyára vetődött, őt fénybe vonta. András a vég közeledtével felegyenesedett ágyában, elhaló hangon elénekelt a magyar Himnusz, és az utolsó szavaknál holtan hanyatlott vissza fényárban úszó betegágyán...*”³¹⁸

A tíz évre ítélt, huszonöt éves *Unger József* nagykanizsai mozgósított levente ugyancsak tbc-ben halt meg. Az ugyancsak 10 évre elítélt *Bánfai (Kálovics) János* kispáli leventeoktatót a szpasszki lágerben a tüdővérzés vitte el. Rabságának tizenharmadik évében

³¹⁷ RÓZSÁS János 2017: Lágerletről és Szolzszenyicinről. *Rubikon*, 28. évfolyam, 3. sz. március. Tárolt változat: http://epa.oszk.hu/03100/03122/00004/pdf/EPA03122_rubicon_2017_03_070-079.pdf

³¹⁸ RÓZSÁS János 2000: 87.

Bodó István lovasberényi volt levente az örökös száműzetésben, hazatérés előtt a folyóba veszett.

Sírjaik a lágerrészlegek kijelölt rabtemetőiben vannak. Ezeket még a rendszerváltozás előtt felszámolták.

Kazahsztánban elhunyt magyar hadifoglyok:

Bánfai (Kálovics) János (Kispáli, 1891–Szpasszk, 1949.06.27.)
volt leventeoktató

Bászler Jakab (Siklós, 1885-1945) honvéd a kazahsztáni Saságá-
ji kényszermunkatáborban halt meg

Bodó István (Lovasberény, 1926-Ekibastuz? 1959)

Czigány Imre (Felsőgalla, 1922- Zsezsaszgan)

Domaföldy József (Szigervár, 1927-Karaganda, 1945)

Elek András (Miskolc, 1926-Szpasszk, 1952.01.)

Hajmási József (Győr, 1924-Karaganda, 1947.03.27.)

Hosszú Márton (1926.- Zsezsaszgan, 1948.08.30.)

Jánosi István (Mesztegyő, 1925.– 1945.03.30.)

Kasza János (1923.-? Karabasban nyoma veszett)

Klinger János (Pacsatüttös, 1925.- Karabas, 1946.10.)

Komáromi József (Pacsatüttös, 1928.-Karaganda-Urenia, 1950.)

Kozár József (1926.-Kingir, 1952?)

Lancz Győző (Nagykanizsa, 1925.-Karlag-Bidajk, 1946/1947.)

Lenvai Ferenc (Szekszárd, 1923.- Karabasban nyoma veszett)

Németh Antal (Nagykanizsa, 1928. – Zsezsaszgan, 1946/1947.)

Orosz Ferenc (-1926.-Karlag-Berekul, 1946/1947?)

Póczos Sándor (Istenmezeje, 1926.- Karaganda, 1946/1947.)

Stelczer András (Kerény 1915.-Karaganda)

Tátrai Ferenc (-1927., Karlag-Berekul, 1946/1947?)

Unger József (Nagykanizsa, 1927., Zsezsaszgan-Sztyepni, 1952.
06.10.)

Varga István (Szeged, 1912-Csurbajnur).

4.) Magyar civil elítéltek

A civil elítéltek egy csoportjából mások mellett kiemelkednek azok a bátor magyar férfiak, akik lakhelyükön az erőszakoskodó szovjet katonákkal szembeszállottak.

Például a *Bátor Joachim* (Kocsér, 1928) gazdálkodó, *Tassi István* (Páhi, 1921) tanyasi cseléd, *Csikós János* (Orgovány, 1913) parasztgazda azok közzé tartozott, akik megvédték édesanyjukat, lánytestvérüket, illetve az adott település lányait és asszonyait. A nőkkel erőszakoskodó szovjet katonákat fékeztek meg, amely halálos kimenetelű volt. Vagy önvédelemből egy fegyverrel garázdálkodó, támadó szovjet katonaszökevényt öltek meg.

Egyesek csoportos verekedés alatt garázdálkodó szovjet katonákat sebesítettek meg. Míg mások (*Horváth Pál* (Kecskemét, 1908) fosztogató szovjet katonákkal kerültek összetűzésbe. *Németh Ferenc* (Iklódbördőce, 1915) lakóhelyén, 1945 áprilisában férfitársaival verekedés közben agyonverték egy szovjet katonát, mivel a csellengő katonaszökevények részegen meg akartak erőszakolni két várandós falubeli asszonyt. A szovjetek részéről a bosszú nem maradt el. Az életben maradt férfiakat letartóztatták, kegyetlenül megkínozták, majd a hadbíróság egyeseket golyó általi halálra, míg másokat Gulág-rabságra ítél. Így kerültek Kazahsztán javító-nevelő munkatáborába.

A szovjet Btk „58-as paragrafussa” alapján elítéltek között kiváló szakembereket is találunk, akik a lágerparancsnokság kedvezményezettjeinek sorába tartozott. Például *Déri János Frigyes* (Linz, 1921) a Csepeli Weiss-Manfred Művek egykori kohómérnöke Karagandában rézkohókat tervezett, épített, ezért nagy megbecsülésben részesült. 1953-ban tért haza. *dr. Leber (Várkonyi) Ferenc* (Szeged, 1920) orvostanhallgató az ekibasztusi láger rákkórházban emberi életet mentett meg, a fentebb említett *Szolzszenyicin* hasüregi rák műtétjét ő végezte el. 1955-ben tért haza.

Az elítélt közéleti személyiségek egyike volt **Pongho István** (Szín, 1917) nyíregyházi újságíró, akit 1944 végén a szovjet hadbíróság halálra ítélte, majd az SZSZKSZ Legfelsőbb Bírósága 10 évre módosította, őt a szpasszki láger munkatelepén dolgoztatták. Feleségét, **Pongho Istvánné Halász Teréziát**, (Békéscsaba, 1917.-) férjével együtt tartóztatták le és hurcolták Kazahsztánba. Ő a szpasszki női lágeréből szabadult, 1953-ban férjével együtt tért haza.

A kiskorúként elítélt magyar állampolgárok sorába tartozott **Tóth Benedek** (Sárospatak, 1927.-), aki Beregszászban élő nagynénjénél lakott, amikor ősz folyamán odaért a megszálló szovjet hadsereg, így Kárpátalján ragadt. 1947-ben kérte a helyi hatóságoktól, hogy engedjék hazatelepülni Magyarországra. Ehelyett 1947 októberében a Donyec-medence egyik szénbányájába deportáltak „*málenkij robotra*”, vagyis jóvátételi kényszermunkára. Körülbelül két hónap múlva „*csak úgy engedély nélkül, viasszszökött onnan Beregszászra, a nagynénjéhez...*”³¹⁹ Ezért a lágerből való hazaszökésért az *ungvári hadbíróság 25 évi, javító-nevelő munkatáborban letöltendő szabadságvesztésre ítélte. A Karagandi és Csurbájnur*, majd Omszk lágereiben raboskodott. Közben 1955-ben a katonai bíróság a büntetését 10 évi szabadságvesztésre mérsékelte. 1957 június 7-én szabadult a lágerből és visszatérhetett Beregszászra. Csak 1976-ban települhetett át Magyarországra.

A „nép ügyvédjeként” ismert **Erdődi Lajos** (1902-1970) szociáldemokrata beállítottságú gyulai ügyvéd például nem volt hajlandó a megszálló, diktatórikus, bolsevista hatalom szolgálatába állni. Ezért 10 év átnevelő munkaszolgálatra ítélték, aminek egy részét Ekibasz-tuzban, **Rózsás János** társaságában töltött le, aki fogolytársáról így írt róla könyvében: „*Az egyik legnagyobb műveltségű és tudású magyar volt, akivel a fogságban összehozott a sors. Sokszor beszélgettünk*

³¹⁹ RÓZSÁS János 2000: 380.

a barakk tövében, boldogan hallgattam színes visszaemlékezéseit, biztató szavait”.

Több civil értelmetlen halálát a Karlag táborrendszerének embertelen körülményei nagyban elősegítették (éhezés, végelgyengülés, tüdő-tuberkulózis stb.). Az ismertebb közéleti személyiség egyike volt **Dr. Lajos Iván** (Pécs, 1906) történész, politikai író. 1939-ben jelent meg Péccsett nagy nemzetközi feltűnést keltő (és a hatóságok által elkobzott) könyve: Németország háborús esélyei a német szakirodalom tükrében. Ebben megállapította, hogy a küszöbön álló világháború csak a hitleri Németország vereségével végződhet. A Magyarországot 1944-ben megszálló németek ezért elfogták és Mauthausenbe hurcolták. 1945 júniusában tért haza. 1946 júniusáig osztálytanácsosként a vallás- és közoktatásügyi minisztériumban dolgozott. 1946-ban a szovjet katonai hatóságok letartóztatták és a Szovjetunióba vitték, ahol kémkedés és az angol felderítőkkal fenntartott kapcsolat hamis vádjával 15 évi munkatáborban letöltendő szabadságvesztésre ítélték. A kazahsztáni Karagandában, egy lágerkórházban halt meg 1949. szeptember 19-én. (Sorsáról a család hivatalos helyekről sohasem kapott választ.)

Mészáros László (1908) festő és szobrászművész a II. világháború előtt emigrált a Szovjetunióba. Ott, mint kémgyanús személyt GULÁG-rabságra elítélték. A Karagandi egyik láger részlegéből szökést kísérelt meg, üldözés közben agyonlőtték. A 6 évre elítélt **dr. Eperjessy József** (Ungvár, 1882.03.29.-Karlag, Szpaszo-Zavodszk, 1954.02.23) kassai ügyvéd a büntetését az oroszországi Karabasban és az akmolinszki lágerben töltötte le. Ezt követően a Karagandi melletti Szpaszo-Zavodszk településre száműzték (Kazahsztán). Hazatérési kérelmét elutasították. Ott halt meg 1954. február 23-án.

Galgóczy Árpád³²⁰ személyében az utolsó kazahsztáni magyar politikai foglyot tisztelhetjük. A II. világháború után a szovjetek el-

³²⁰ **Galgóczy Árpád** (Szamosangyalos, 1928.novemberr 8.-) József Attila-díjas magyar költő, műfordító, egykori Gulág-rab.

leni diákszervezetet hozott létre. 1947-ben letartóztatják őket. A letartóztatást a magyar rendőrség végezte, de másnap átadták őket az „illetékes” szovjet katonai szerveknek, akik 20 év kényszerszolgálatra ítélték. Egyenes út vezetett Budapest, Sopronköhidán, Lembergen át a Gulágra, Cseljabinszk és Karaganda lágereibe. Sztálin halála után a lágerből kiszabadult, de Kazahsztánban örökös száműzetésbe kényszerül. *„Hosszú évekig együtt raboskodott olyan magyarokkal (...) Akik jelesre vizsgáztak emberi tartásból, áldozatvállalásból, összefogásból. Akik példát mutattak számos nemzet hasonló sorsú fiainak és rajtuk keresztül az egész világnak.”*³²¹ Végül a politikai helyzet változásai nyomán 1960 májusában jöhetett haza. Itthon kiváló nyelvtudása és tehetsége révén több kötetnyi verset jelentetett meg a klasszikus orosz irodalomból, sőt az Anyegin fordításával kiemelkedő sikert aratott. József Attila-díjas és orosz irodalmi társaságok kitüntetéttjével a budapesti GULÁG-emlékműnél rendezett egyik megemlékezésen személyesen is megismerkedtünk és a Kazahsztánban töltött évekről, a kényszerszolgálatában meghalt leventékről is többször elbeszélgettünk. Egyébként a sokat idézett gondolatával is egyetérttek: *„...egyetlen nép szellemiségét, lelkiségét, művészetét sem szabad azonosítani az Őt megnyomorító és elaljasító politikai rendszerrel. Az ilyen esetekben egyenlőségjelnek nincs helye, és nem is lesz soha.”*³²²

Kazahsztánban elhunyt/ eltűnt magyar civilek:

Derdák József (Horvátkút, 1909-Karaganda-Peszcsani, 1952. 05.04.) földműves

Dóri József (-Karlag-Burma, 1948/1950-)

³²¹ GALGÓCZY Árpád 2007: Előszó. A túlélés művészete. Magyarok a Gulág haláltáborában, VALÓ-ART. https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek/nemetek/kiskassa/szemelvenyek_a_gulag_memoar_irodalmabol/pages/025_szerzok.htm (2019. augusztus 13.)

³²² Lásd: idézet szöveg. *Galgóczy Árpád*, Wikipédia.

Elek Béla (-1916-Szpasszk?)

dr. Eperjessy József (Ungvár, 1882.03.29.-Karlag, Szpasszo-Zavodszk, 1954.02.23) kassai ügyvéd

Gelencsér István (Dunapentele, 1915.-Karlag-Karagandi, Zsezd, 1946/1947?)

Gyimesi János (Kaposvár, 1925.-Szpasszk, 1949.07.13.)

Gyuris Béla (Budapest, 1918.-Szpasszk, Ekibasztuz 1946/1947?)

dr. Hadzsi József (Budapest-Karaganda, 1949-) budapesti gyógyszerész

Horváth Zoltán (Székesfehérvár, 1925-Szpasszk, 1949.04.-)

id. Kiss Albert (Mezőkövesd környéki-Szpasszk, 1950 elején-) tanyasi gazdálkodó

id. Kiss Albertné (Mezőkövesd környéki-Szpasszk, 1950 elején-) tanyasi lakos

Id. Kiss Bertalan (Mezőköved, -Szpasszk-) mezőkövesdi lakos

dr. Lajos Iván (Pécs, 1906.-Karaganda, 1952 nyarán-) történész

Mészáros László (-1908.-Karaganda, 1946/1947-) festő és szobrászművész

Nagy Kálmán (Pacsa, 1903.-Dolinka, 1946/1947?) földműves

Pálffy József (Szpasszk, 1946/1947?) Bácskából származott

Pfeifer István (Barcs, 1902.-Szpasszk, 1950 nyarán-) földműves

Széll János (Apátfalva, 1905.-Szpasszk, 1950.06.30.) hajóács

Takács Gyula János (-1908.-Szpasszk, 1949-) munkás.

5.) Kárpátaljai civilek

Kárpátalján végzett kutatások eddigi eredményei szerint különösen nagy méreteket öltött a politikai tisztogatás, haladéktalanul Gulágra küldték azokat a személyeket, akik akadályozhatták a szovjetizálási folyamatot. A kazah fölön raboskodott túlélők közül a teljesség

igénye nélkül alább néhány kiváló kárpátaljai patrióta nevét azért említtem meg, mert peranyagukkal és egyesek sorsával közelebbről is megismerkedtem.

A magyar rendszerben vállalt közpozíciója miatt a nép ellenségévé nyilvánították mások mellett **dr. Kovács János** (Ungvár? – Pavlodár, Ekibasztuz, 1956) ungvári ügyvédet. Büntetését a kazahsztáni Pavlodár, Ekibasztuz, Szarány légereiben töltötte le. 1956-ban szabadult és hazajutott Kárpátaljára a családjához.

Karjnyák György (Havasköz /Ljuta, 1914. 07. 03.–Ungvár?) – ungvári járási néptanító, tartalékos hadnagy volt. Magyar kémnek nyilvánították. Szerencsésen hazatért. Fia, *Krajnyák Zoltán* tragikus halála bekövetkeztéig több mint két évtizeden át az általam vezetett egyik civilszervezetben megbecsült munkatársam volt.

Szarkánics Gyula (Munkács, 1919. május 19.-) munkácsi pincér bűne az volt, hogy a mulató bezárása után hajnalban, amikor illumináltan indult haza a cigányzenészekkel együtt – megállt a főtéren a Sztálin szobor előtt, és szerenádot adott neki: „*Hazugság volt minden szavad, hazugság volt, most már ne is tagadd! ...*”³²³ A Kárpátaljai belügy hadsereg haditörvényszéke Ungváron 1948. június 29-én az 54. § 1/a pontjai alapján 25 évi javító-nevelő munkatáborban letöltendő szabadságvesztésre ítélte. Kazahsztán légereiben dolgoztatták. Amnesztiával szabadult. Belső Ukrajna egyik városában telepedett le.

6.) Magyarországi és kárpátaljai lelkipásztorok

Gulágra elhurcolt és megtorlásban részesült magyarországi és az elszakított területek római katolikus, görögkatolikus, református és evangélikus lelkipásztorok, illetve más felekezetek képviselői a

³²³ RÓZSÁS János 2000: 350.

GULÁG lágerrendszerében tudtak egymásról, összehangoltan „lélekmentő missziós munkát” végeztek a rabok körében.

Az ökumenizmus jegyében Isten igéjét bátran hirdették **Olofsson Placid**, **Mészáros Tibor**, **Harangozó Ferenc** római katolikus atyák, **dr. Böröcz Sándor** körmendi evangélikus lelkész, és még sokan mások.

Harangozó Ferenc³²⁴ atya például egy ideig a 7. sz. karagandi börtönlágerben ismerkedett meg **Chira Sándor** teológiai tanárral, a munkácsi görögkatolikus egyházmegye titokban felszentelt püspökével. Innen elkerült a Bajkál-tó vidékére, a 32. sz. *Ozerlagba*, ahol a fadöntőbrigádban együtt dolgozott **Bacsinszky Gyula** görögkatolikus rahói esperessel, **Lozán Bazil Polikárp** (1908–1972) görögkatolikus bazilita szerzetessel, az ungvári születésű, **Bártfay Kálmán** nagyszőlősi római katolikus plébánossal, **Sörös János** munkácsi római katolikus esperessel. **Harcsár János** kassai római katolikus lelkészen kívül más népek képviselőiben litván, lengyel papok is ebben a táborban végeztek kényszermunkát. **Harangozó** atya elmondásából tudjuk, hogy Ungvárról kapott kis kehhellyel misézett. Titokban paptársaival gyóntatott és áldoztatott is. Erre így emlékszik: *„munkába menet mellém állt, aki gyónni akart. Az áldoztatás is így történt. menet közben az áldozó kezébe adtam egy kis kenyeret, ő magába mélyedt, nagyon megható volt. (...) a fogságban töltött évek megerősítettek abban, hogy lehet bízni az emberekben. Jó ember minden fajtában van, arany is, de minde-*

³²⁴ **Harangozó Ferenc** (1908) Csendlakon r.k. esperes-plébános. 1948. március 11-én Szombathelyen a nyílt utcán tartóztatta le (rabolta el) a titkosrendőrség. 1948. december 10-én szovjet katonai törvényszék először halálra, majd 25 évi szibériai kényszermunkára ítélte őt és néhány társát, volt diákjait, akik részt vettek több száz menekültnek a határon való átsegítésében. A Gulág büntetőtáborából hazaérkezvén a magyar titkosszolgálat újra letartóztatta. Budapest, Gyűjtőfogház (1956. július-november 2.) 1956. november 2. A forradalmárok szabadították ki a Gyűjtőfogházból. 1956. november 5. Nyugatra menekül és haláláig szolgál különböző országok katolikus közösségében.

nütt van salak is.”³²⁵ Az idősebb papokat sem kímélte meg a halál. Mások mellett **Pásztor Ferenc** beregszászi római katolikus plébános vikárius az Ozerlágban halt meg. **Járosi Andor** (Sándorfalva, 1897-1944, Magnyitogorszk) az erdélyi evangélikus lelkész, teológiai tanárt, írótt több mint 200 társával együtt internálták a Szovjetunióba, *Magnyitogorszkban* végelgyengülésben visszaadta teremtmőjének a lelkét.

Kárpátalján a „szovjet társadalom ellensége” vádjával 25 évre elítélt római katolikus atyák közül **Heveli Antal** aknaszlatinai plébános többek között karagandi börtönlágerben töltötte le büntetését.

A 22 éves **Hudra Lajos** beregszászi segédlelkész előbb halálra ítélték, majd később „enyhítésképpen” a büntetést 25 év kényszermunkára változtatták. Büntetését többek között *Karagandiban* töltötte. Egy későbbi visszaemlékezéséből: „*A lágerben dolgozni kellett. Aki nem csinált marhaságot, nem ment fejfel a falnak, az csak eltengődött valahogy. Lakásokat építettünk (...) Mindennap misézhettem. Az ostyát kaptuk, a bort meg csináltuk. Küldtek mazsolát, abból csináltuk a bort. Rendesen gyóntattunk mindenkit, aki akart. Az ünnepekről mindig megemlékeztünk. Amikor munkánkért már fizetést is kaptunk, voltak, akik ittak, lezüllöttek. Amikor a lágert szétoszlatták, csak a komolyabb bűnösöket tartották benn. A politikai foglyok kiköltözhettek a faluba. Két nagy veszély jelent meg: az ital és a nők. A kárpátaljai magyarokat meg a ruszinokat mi, papok, nagyon szépen kézben tartottuk. Mondtuk nekik: „Fiúk! Most ez a két veszély fenyeget benneteket. Ha eddig kitarthatatok, most vigyázzatok, mert tönkremehettek.” Sikerült is őket visszatartani.*”³²⁶ 1956. július 2-án tért haza.

³²⁵ HARANGOZÓ Ferenc 2012: *Acsendlaki parókiától a szibériai hómezőig*. Kilenc év börtönökben és munkatáborokban. Összeállította GYÜRKI László. Szombathely, Martinus Kiadó.
https://www.martinuskiado.hu/misc/products/1351-a_csendlaki_parokiatol_a_sziberiai_homezokig.pdf

³²⁶ Személyes visszaemlékezéséből, HETÉNYI 1996: 253-254. ILYÉS Csaba (szerk.). 2006: *A Szatmári Egyházmegye Jubileumi Sematizmusa*. Szatmárnémeti, Kiadja a Szatmári Római Katolikus Püspökség. 331.

Horváth Ágoston dolhai plébános az 1954-es kingiri rabláza-
dást túlélte: „*Nálunk a lágerben (Kingirben) is 42 napig tartott. De
letiporták. Szent Péter és Pál éjszakáján (1954.jún.29-én) éjjel kettő-
kor megnyíltak a lágerkapuk jöttek a tankok, lőttek és az egész lágert
összetaposták... Vagy 500 halott volt. Az egyik katolikus papunk is ek-
kor halt meg.*” Büntetésének letöltése után 1956 nyarán hazakerült.

A 25 évre elítélt **Plackinger Pál** ungvári lelkipásztor Sztálin
halála után, 1953 augusztusában szabadult. Egy ideig Ungváron te-
vékenykedett. Mivel nem támogatta a „*békepapi mozgalmat*”, a le-
tartóztatás elől 1961-ben újra menekülnie kellett. Ismét Kazahsz-
tánban keresett magának menedéket, ahol *Karagandi* városban és
környékén a németajkúak lelkipásztori ellátását vállalta magára.
Munka volt bőven. Jöttek – *Kazahsztánon* kívül – *Taskentből, Du-
sanbéből, Novoszibirszkből*, hogy megkeresztelkedjenek, egyházi es-
küvőt köthessenek, szentgyónásban, szentáldozásban részesülhesse-
nek. 1964-ben másodszor is hazatért a száműzetésből.

Lőrincz István őrdarmai plébános 10 évi rabság után, 64 éve-
sen szabadult a *Karagandiból*. Itt raboskodott **Heveli Antal** (Kap-
lony, 1916-Szolyva, 1999), aknaszlatinai plébános is, aki amnesztiá-
val szabadult.

A kényszerszermunkára elítélt több mint 120 elítélt görögkatolikus (*lásd
a mellékletben közölt listát*) pap közül többen Kazahsztánból sem tér-
tek haza, egyesek tragikus körülmények közepette veszítették életüket.

Duliskovics Viktor túrjaremetei görögkatolikus parochust 25
évre elítélték, a Kingirben 1954. június 26-án kitört, az életkörülmé-
nyek javítását követelő rablázas idején haslövést kapott.³²⁷

³²⁷ A kengiri eseményekről, okairól, a mintegy 700 meggyilkolt és sebesült áldozatról igen
részletesen szól A. SZOLZSENYICIN, A. GULÁG-szigetcsoport című közismert könyve:
V.12.fejezet. *Kengir negyven napja*.

Mereszti Gyula görögkatolikus bazilita szerzetest 1951-ben Karagandi spec. politikai táborban látták utoljára, a továbbiakban sorsa ismeretlen.

Mózer Mihály tiszakirvai görögkatolikus parochust a lágerben végzett pasztorizációjáért 1955. február 25-én „eltették láb alól” – letaszították egy magas építőállványról. Szörnyethalt.

Thegze Miklós Zsukó parochusát *Szpasszokban* halára dolgoztatták, 1953.március 21-én ismeretlen körülmények közt meghalt.

Zselvay Fedor taracközi (tereszvai) görögkatolikus ismeretlen helyen nyugszik Karagandi környékén.

A kárpátaljai református lelkészek közül többen a kazahsztáni javító-nevelő munkatáborba kerültek.

Asszonyi István forgolányi lelkipásztort 1949.március 20-án 25 évre ítélték és Dzsezkazgan börtönlágerében raboskodott. 1956 áprilisában szabadult.³²⁸

Pázsit József munkácsi lelkipásztort 25 évre ítélték, őt is Dzsezkazganba irányították, Sztálin halála után meghirdetett amnesztia idején, 1956. június 20-án térhetett haza a fogságból és Magyarországon telepedett le.

Vass József técsői lelkipásztor 25 évből hat évet raboskodott Karagandiban és Petropavlovszkban. 1956-ban perét újra tárgyalták. Felmentették a koholt vádak alól. Hazajött a lágerből.³²⁹

³²⁸ FODOR Gusztáv 2015: A kárpátaljai református egyház élete a sztálini egyházpolitika szorításában. A kommunizmus áldozatai. 170-197. <http://kmf.uz.ua/wp-content/uploads/2017/01/A-kommunizmus-aldozatai-2015.pdf>;

DUPKA György (szerk.) 2017: Egyházzüldözés Kárpátalján 1944-1991. Tiszabökényi r. kat. templom állandó kiállítása. Katalógus. 17-18. tabló. Tárol változat: <https://mek.oszk.hu/18100/18119/18119.pdf>

³²⁹ FODOR Gusztáv 2016: A kárpátaljai református egyház élete a sztálini egyházpolitika szorításában. 170-197. <https://kmf.uz.ua/wp-content/uploads/2017/01/A-kommunizmus-%C3%A1ldozatai-2015.pdf>

Gulácsy Lajos munkácsi segédlelkész (későbbiekben püspök) *Dzsezkazganban* hét évig fogyasztotta a rabok kenyerét. 1956. május 15-én jött haza.

Képes emlék:
Gulácsy Lajos egyik sorstársával *Dzsezkazganban*

Emlékiratában a lágeri ökumenizmusról a következőket írta: „*A hét év alatt sokmindent tapasztaltam és láttam. Ott, ahol több mint nyolcvan nemzetiség és szinte a világ minden egyházából valók voltak összezárva, az emberek nagyon is egymásra voltak utalva a halál árnyékának völgyében. Akiben csak egy parányi istenfélelem volt, az a másik emberben sorstársat, vándortársat, embert látott. Ez az összetartozás segített átvészelni a nehéz időket. (...) Az ünnepeket közösen tartottuk. 1954 húsvétján elbújva a láger területén egy vályogvető gödörben úrvacsoráztunk közösen református, római katolikus, görögkatolikus, baptista és pravoszláv testvérekkel. Kenyerünk volt, bor helyett vizet használtunk. Hittük a feltámadást. A lehetőség szerint igyekeztünk sokszor találkozni. A gyakorlat az volt, hogy minden alkalommal más és más*

*tartott egy beszámolót, tanítást. Visszaemlékszem egy zsidó rabbira, milyen különösen jó magyarázatát adta Mózes könyveinek. Egy görög-katolikus lelkész Máriáról tartott előadást, azóta jobban értem, mit jelent a Mária-tisztelet: Isten eszközévé lenni. Nem szabad elfogultnak lenni. Mi, reformátusok nem imádjuk, de jobban tisztelhetnénk.*³³⁰

A hazatért túlélők közül számosan megírták emlékiratukat, illetve szenvedés történetüket.³³¹

6.) Dolinka: a Karlag-múzeumban

Karaganditól 38 kilométerre dél-nyugati irányban felkerestük a *Se-rubajnnura* folyó menti *Dolinkát*. A Volga menti németek 1909-ben alapították, majd a sztálini megtorlás idejében örökös száműzetésre idehurcolt ukrán, litván, fehérorosz, német családok, politikai elítéltek jelentősen gyarapították a lakosságát. Napjainkban közel 5000 lakosa van.

Ezen a településen található az 1931–1959 között működött *Karlag*, az ázsiai térség legnagyobb börtönláger-hálózatának irányítóközpontja, a létesítményt a rabok építették fel. Itt székelő igazgatósága 28 éven keresztül – a szovjetrendszer és a dolgozó nép elleniségének kikiáltott – 3 778 254 politikai elítéltet fogadott a karlagi lágereken, foglakozott ügyeikkel. A táborrendszer területének átmérője észak-déli irányban 300 kilométer, kelet-nyugati irányban 200 kilométer.

³³⁰ *Mélységből a magasba*. Bizonyágtétel az elmúlt időről. **Gulácsy Lajos** önéletírása. Szerkesztette és a kiadásért felel: SZÁNTÓ János. Kiadja a Kárpátaljai Református Egyház sajtóosztálya, év nélkül. Mélységből a magasba. Egy önéletrajz: GULÁCSY Lajos. Magyar Elektronikus Könyvtár, 2005, <http://mek.oszk.hu/03500/03531>

³³¹ DUPKA György (szerk.) 2017: *Egyházüldözés Kárpátalján 1944-1991*. Tiszabökenyi r. kat. templom állandó kiállítása. Katalógus. 17-18. tabló. Tárol változat: <https://mek.oszk.hu/18100/18119/18119.pdf>

*A múzeum bejáratánál
egy installáció látható –
A jelképes jurta
eltörött része a
családok széthullását
szimbolizálja*

*Dolinka, a KARLAG Politikai repressziók/megtorlások múzeuma előtt.
Balról jobbra: Dupka György, Fuchs Andrea, Schmidt Antal, Halmai Keve
Kund, Varga László, dr. Muszabekova Róza irodalomtörténész, Szári Norbert
Gergely, dr. Arajlim Muszagalijeva történészprofesszor, dr. Szandibajev
Ulboldszin filozófus, Dmitrienko Anna, dr. Szilágyi Péter Ferenc, Yazhyan
Teréziya, Walterné Müller Judit, Magasi Ágnes, Horváth Adrien, Rozsnyai
Ilona, dr. Máthé Áron, Matkovits Réka Aléna, Matkovits-Kretz Eleonóra,
Csornay Boldizsár László, Árvai Attila, Molnár József*

A Karlag történetével, a fogvatartottak életével *Bajnova Szvetlana Klimentyevna* múzeumigazgató és munkatársai kalauzolósa által ismerkedtünk meg. Kazahsztán függetlenségének elnyerése után a település központjában található adminisztratív központ épületét teljesen felújították, és a kommunista diktatúra áldozatainak emlékére a *KARLAG Politikai repressziók/megtorlások múzeumát* nyitották meg benne 2001-ben.³³²

A neosztálinista stílusban épített kétszintes, több mint 2 ezer négyzetméteres adminisztratív központ 17 termében helyeztek el tematikus kiállítási anyagokat.

Tablóképek igazolják, hogy a 30-as években a holodomor, az éhínség a kazah gyermekkolóniákon, árvaházakban, javító-nevelő intézetekben is szedte áldozatait

³³² Oroszul: КАРЛАГ, Музей памяти политических репрессий (Казakhstan, поселок Долинка, ул. Школьная 39.) Lásd még: <https://mearas.kz/karpro/index.php/listing/karlag/?lang=ru>

Gyakran rendeznek tudományos tanácskozásokat, emlékkonferenciákat, könyvbemutatókat, filmvetítéseket.

A börtönlágerben raboskodó nők életet bemutató installációk

*Börtönfotók a fogvatartott nőkről és férfiakra a dolinkai Karlag-
emlékmúzeumban*

Gulág lágerbe zárt neves tudósok, kutatók életét bemutató installáció

Gulág-rabok barakkokban szalmazsák nélküli emeletes fapriccseken aludtak

Bemutatták a pincebörtönt is, melynek egyik részében felújították a borzalmat keltő kínzó-, büntető- és siralomcellákat. Az utóbbiban tartották a halálra ítélteket, akiket kegyelmi kérvényük elutasítása után innen a kivégzőcellába vittek, ahol golyó által hajtották végre a halálos ítéletet.

Büntető karcser, népi nyelven rókalyuk: világítás nem volt, felegyenesedni nem lehetett, a rab a kiszabott büntetését ülőhelyzetben töltötte le

Dolinka külterületén megtekintettük a golyó által kivégzettek két nagy temetőjét. Tovább haladva itt található a csecsemők, gyerekek ún. „Anyácska temetője” (500 m²), amely a múzeum szabadtéri emlékparkjához tartozik.

Döbbenettel értesültünk arról, hogy az 1930–1940-es években a börtönlágerhez tartozó szülészeti és bölcsőde szomszédságában temették el a csecsemőket végelgyengülésben elhunyt anyjukkal együtt, akik a Karlag foglyai voltak. Legtöbbször szülés közben haltak meg, illetve a későbbiekben éh- és fagyhalál, járványos betegség végzett velük.³³³ A rabnőket általában a tábor őrei és a köztörvényes rabok ejtették teherbe. Télidőben a szülészeten elhunyt újszülötteket hordóban tárolták, majd a tavasz folyamán tömegsírba temették.

³³³ <https://informburo.kz/stati/mamochkino-kladbishche-kak-horonili-detey-repressirovannyh-zhenshchin.html> (2017. szeptember 18.)

*Az „Anyácska temető” főbejárata.
Fotó: 2017, Infoburo.kz*

A dolinkai „Anyácska temetőben” a csecsemőkön kívül a börtönlágerben elhunyt orosz, kazah, ukrán, német, magyar és más nemzetiségű rabokat szintén elhantolták. A 60-as évek elején bezárták, 2003-tól szabadtéri emlékmúzeummá nyilvánították.

A temetőt a 60-as évek elején bezárták, 2003-tól szabadtéri emlékmúzeum komplexummá nyilvánították. 2005. szeptember 21-én

*A boldog Alekszej Zarickij görögkatolikus pap emlékjele.
Fotó: 2017, Infoburo.kz*

az Ukrán Görögkatolikus Egyház felállította az ukrán áldozatok emlékoszlopát, ahol már más társadalmi szervezetek, egyházi felekezetek korábban felavatott emlékjele is látható. A javító-munkatábor sírkertjében mások mellett 1959-ben itt volt eltemetve *Alekszej Zarickij* görögkatolikus pap.

A vértanú földi maradványait Ukrajnába átszállították, akit boldoggá avatott **II. János Pál pápa** 2001.június 27-ei ukrainai látogatása idején Lembergben, ahol egyidőben mintegy harminc, többségükben görögkatolikus szerzetest, apácát, főpapot szintén boldoggá avatott.³³⁴

7.) A „feleségláger” Múzeum-Emlékkomplexum Akmolában

A népnyelvi megnevezésű /ALZhIR/ALZSIR³³⁵ (Aszobij Lager dlja Zson Izmennyikov Rogyini, továbbá: Akmolinszkij lager zson izmennyikov Rogyini) (Hazaárulók feleségei számára létesített különleges tábor helyén létesített Múzeum-Emlékkomplexum³³⁶ a kazah fővárostól kb. 36–40 km-re, a R-2. számú *Nur-Szultan-Korgolzsín* főútról leágazó útvonal mentén, *Akmolában* található³³⁷ (a rabtelep korábbi elnevezései: „m-26-os munkástelepülés”, 2007-ig *Malinovka*).

³³⁴ MTI 2001: Megbékélés és megbocsátás. II. János Pál pápa Ukrajnában. – *Kárpátalja*, 2001.június 29. Tárolt változat: <https://karpataljalap.net/?q=2001/06/29/megbekeles-es-megbocsatas> (2019. szeptember 12.). Lásd még: Папа покинул Украину (англ.) (28 июня 2001). (2017.szeptember 18.)

³³⁵ Oroszul: Акмолинский лагерь жён изменников Родины (А. Л. Ж. И. Р.), magyarul: Akmolinszki hazaárulók feleségei láger.

³³⁶ Oroszul: Музейно-мемориального комплекс жертв политических репрессий и тоталитаризма «АЛЖИР»!. Magyarul: ALZSIR a politikai represszió és a totalitarizmus áldozatainak múzeum-emlékkomplexuma. A továbbiakban rövidítve: Múzeum-Emlékkomplexum. WEB: <https://museum-alzhir.kz/ru/>

³³⁷ 2017. július 3-án.

A csoportunk által felkeresett egykori kazah *aul* legfontosabb látnivalói: az idehurcolt németek római katolikus temploma; a 30-as, 50-es években megtorlásban részesült áldozatok emlékfasora stb. Valamennyi kegyeletteljes emlékhely egyben Kazahsztán egyik leg-híresebb sztálinista táborában elhunyt nők és gyermekek iránti tisztelegés megrendítő jelképévé vált.

A megtorlásban részesült áldozatok emlékfasora Akmolában

Akmolát manapság a belföldi és külföldi érdeklődők, a meghurcoltak leszármazottjainak sokasága keresi fel, hogy megtekintsék a Múzeum-Emlékkomplexum egyedülálló kiállításait. Megjegyzem, 2011-ben már járt itt magyar expedíció. Az emlékútról a kutatótársunk, **Havasi János** által szerkesztett *Háborús Keresőszolgálat* fényképes beszámolót is közölt: „*A kazahsztáni Karagandai Egyetem kezdeményezésére – az asztanai magyar nagykövetség segítségével – kétfős kutatóexpedíció indult július 29-én a kazak légervilág feltérképezésére. Egyik célpontjuk a hírhedt női GULAG, az „Alzsir” emlékhelyének fölkeresése volt, ahol magyar nők³³⁸ is raboskodtak. Halmy Kund és Havasi Dániel fölkereste a Karaganda melletti Karlag lágerrendszer*

³³⁸ Feltehetően moszkvai magyar nők, akiknek férjeit kivégezték.

*maradványait és emlékhelyeit. Munkájukhoz jelentős személyes segítséget nyújtott a karagandai egyetem rektora, Nurlan Dulatbekov történészprofesszor, aki három értékes kiadvánnyal látta el a Magyarország Kazahsztáni Nagykövetsége által támogatott magyar kutatókat. A kétéves kutatóút során számos fotó- és videófelvétel készült...*³³⁹

*A hazaárulók feleségei számára 1937–1953 között működtetett akmolinszki büntetőtábor felirata.
Forrás: haboruskeresoszolgalat.hu*

Csoportunk is nagy érdeklődéssel tanulmányozta a „feleséglágerrel”, szenvedéstörténetükkel kapcsolatos levéltári iratokat,³⁴⁰ tárgyakat és emlékjeleket. *Tergembayev Samat Ilyasovich* főigazgató elmondása szerint az egykori „ALZSIR”³⁴¹ tábor területén a Múzeum-Emlékomplexum létrehozását *Nazarbajev* államfő kezdeményezte, és *Sz. Zs. Narinov* építész tervei alapján valósult meg. 2007. május 31-én a politikai megtorlások áldozatainak emlékévében az állandó tárlatokat is megnyitották.

³³⁹ Kazahsztáni lágerek nyomában. 2011.07.19.<http://www.haboruskeresoszolgalat.hu/?id=&page=1#id=&page=1>

³⁴⁰ Honlap: <https://museum-alzhir.kz/en/contacts>, orosz nyelven: <https://museum-alzhir.kz/ru/kontakty>

³⁴¹ Orosz elnevezése: Акмолинский лагерь жён изменников Родины (А. Л. Ж. И. Р.)

Az Élet-halál kapuja az emlékparkban

A múzeumi szabadtéri létesítmények közül kimagaslik a sztálini politikai megtorlást jelképező *Élet-halál kapuja*, mögötte látható:

- a sztálini rabszállító vagon;
- a különböző országok kazahsztáni nagykövetségei által állított emlékjelek sétánya;
- a végletekig legyengült férfit ábrázoló műalkotás;
- a reménykedő nőt ábrázoló szobor;
- a kazahsztáni GULÁG táborrendszer sematikus térképét ábrázoló emlékfal;
- a rabnők élethű barakkja;
- az Alas-park, a rabnők által telepített gyümölcsöskert (területe 1,5 ha);
- fekete márvány-emlékfal: melyen 7 200 eddig ismert rabnő nevét (köztük 7 magyarét is) örökítették meg.³⁴²

³⁴² ГРИНЁВ, В. М., ГОРЕЦКИЙ В. В. (szerk.) 2003: Узицы «АЛЖИРа»: Список женщин-заключённых Акмолинского и других отделений КарЛага / Ассоциация жертв незаконных репрессий г. Астаны и Акмол. обл., Междунар. о-во «Мемориал» М., Звенья.

A fekete márvány emlékfalon több mint hétezer eddig ismert rabnő nevét örökítették meg

Az orosz hazaárulók asszonyain kívül politikailag elítélt magyar nőket is fogva tartottak itt. 2014 májusában a Kazahsztánt felke-
reső **Barkaszi Ödön** arról értesített, hogy az ALZSIR emlékmúze-
umban őrzött egyik listán egykor itt raboskodó magyar nők nevei-
re bukkant:

***Iró Mária** Sztepanivna*

***Kelen-Frid Jolanta** Ljudvigovna*

***Kun Teréz** Albertovna*

***Magyar Jelizabeta** Karlovna*

***Majerhoffer Margarita** Marcelovna*

***Péper Irina** Joszifovna*

***Rejk Magda** Joszifovna*

A komplexum közepén egy hatalmas kónusz alakú, ablaktalan, de a kupola belsejéből megvilágított épületegységben rendezték be a múzeumot, amely a leírás szerint az emberi szenvedés titkait őrző dobozra is emlékeztet.

Emlékműavatással egybekötött megemlékezés a múzeum szomszédságában

Az épület első szintjén az *Alas* teremben Kazahsztán szovjet korszakát megjelenítő kiállítási anyagok sorakoznak. A második szinten az ALZSIR-teremben az akmolinszki láger történetével ismerkedhetünk meg. Összességében sok ezer Kazahsztánba deportált (német, türk, koreai, lengyel, csecsen, krími tatár) népcsoportnak állítottak emléket, akiknek egy része végül ebben az országban telepedett le.

A tablósorozat az 1986. december 16-i almati kazah diákok, fiatal munkások demokratikus jogokat követelő békés felvonulásának eseményeit is megörökíti, amelyet a Kreml urai vérbefojtottak. A krónika szerint a nacionalista megmozdulásnak minősített eseménynek számos halottja, sebesültje volt. Ezenkívül 90 főt letartóztattak és elítéltek, az ifjúság egyik szószólóját, a 19 éves **K. Riszkulbekovot** halálra ítélték és kivégezték.

A női tábor történetét 1990–91-ben **Szuraganova Zubajda Kobijevna** kazah történész és kutató dolgozta fel. *Malinovkán (Akmolán)* találkozott a még élő politikai foglyokkal, hozzátartozóikkal, a lágerbörtön egykori őreivel, akikkel interjúkat is készített.³⁴³ A múze-

³⁴³ СУРАГАНОВА, З. К. 2018: *АЛЖИР как феномен «женской» несвободы в репрессированной памяти казахского народа* // Северо-Восточный гуманитарный вестник. № 5 (22). 65-66.

umban a női munkatábort (ALZSIR) orosz nyelven bemutató helytörténeti kiadványokat is kaptam. Ezekben a meghurcolt, megalázott nőkről, családos anyákról megdöbbentő történeteket olvastam.³⁴⁴

Zhaksybayeva Raissa Ramazanovna, a múzeum munkatársának tájékoztatása szerint az NKVD felügyelete alá tartozó *karagandi Karlag R-17*. sz. javító-nevelő munkatábor különleges női részlege 1937 augusztusában *Zsalanas-tó* partján, 30 hektáros körbezárt területen került felépítésre a 26. számmal újonnan létrehozott zárt településen, amely az örökre kitelepített egykori kulákcsaládok lakhelyévé vált. Az ALZSIR-lágert a kommunista diktatúra idejében a „GULÁG szigetcsoport” harmadik legnagyobb női lágerként jegyezték. Az ALZSIR női büntetőtáboron kívül még három hasonló funkcionált *Gorkij* vonzaskörzetében, 40 km-re *Temljakovszkijban*, a kirgizföldi *Frunzétól* (Biskek) 100 km-re *Dzsangidzsirszban* és Mordvinföldön, *Potyma* település határában, *Temnyikovszkijban*, 1948. augusztus 1-i állapot szerint a 13 877 elítéltből 4 371 nő volt.

Az NKVD 00486. számú³⁴⁵ operatív rendeletének értelmében 1938. január 6-án fogadták a kopaszra nyírt nők első csoportját. Különösen 1937-től egészen 1953-ig (Sztálin haláláig) a Szovjetunióhoz tartozó Oroszország, Ukrajna, Belorusszia, Grúzia, Örményország, Közép-Ázsia térségéből közel 20 ezer rabnőt (63 nemzetiséghez tartoztak) idehurcoltak. Valamennyinek a férjét (különösen a kultúra, a tudomány és az alkotóértelmiség képviselőit) az NKVD halállistája alapján a vérbírák, a trojka döntése folytán kivégezték. A nép ellenségének bélyegzett hazaárulók feleségeit az 58. § 17. pontja alapján 5-8-10 évi javító munkatáborban letöltendő szabadságvesztésre ítélték. Az ellenük felhozott vád az volt, hogy „*nem jelentették fel házastársukat.*”

³⁴⁴ *Малиновские веки* 2003: *Сборник публикаций и воспоминаний // От АЛЖИРа до современной Малиновки.*

³⁴⁵ Lásd a rendelet elektronikus változatát: *Оперативный приказ НКВД СССР № 00486 «Об операции по репрессированию жён и детей изменников Родины».*

Az NKVD hóhérai 1942-ben úgynevezett tisztogatást hajtottak végre, 50 elítelt nőt agyonlőttek. Az áldozatok között volt a hitvalló *Jevdokija Prohorovna Andriánova* (1875–1942) ortodox vallású nővér, akit az NKVD ellenforradalmi, szovjetellenes, vallási hitelesítés vádjával 11 társával együtt golyó általi halálra ítélt. A Prohorovna-tanítványokat szintén 2 évtől 10 évig terjedő szabadságvesztésre ítélték. Andriánova vértanú nővért 1993-ban rehabilitálták, 2003 augusztusában a Kazahsztáni Pravoszlav Egyház boldoggá avatta.³⁴⁶

1943–1950 között a Karlag részlegein több mint 10 ezer politikai elítelt halt meg. A legnagyobb elhalálozás az 1943. évi inséges időkhöz kötődik. Naponta több százan hunytak el az éhség okozta végelgyengülésben, az áldozatok nagy részét az akmolai lágertemetőben, tömegsírokban hatolták el.

Közel 10 ezer szabadságvesztésre ítélt nő 5 és 8 éves büntetését letöltötte. Az ALZSIR tábor területén egy barakkban mintegy 300 nőt zsúfoltak össze. Csak két év elteltével engedélyezték számukra a levelezést hozzátartozóikkal. A lágerlakók a tó mentén nyáron forró hőségben, télen 45 fokos hidegben nádvágással foglalkoztak, és náddal fedték be az objektumokat. Az újonnan érkezőknek barakkokat, az őrségnek helyiségeket építettek, mezőgazdasági munkát végeztek. A lábadozó betegeket, rokkantakat, a nyugdíjasokat és a tizenéves gyerekeket a varrodában foglalkoztatták.

A helyi lakosok, az aulbéli kazahok szolidárisak voltak a lágerbörtön lakóival, az ellenőrzéseket kijátszva élelemmel, gyógyszerrel, meleg ruhával és más eszközökkel segítették az éhezőket.

A megtorlásban részesült anyáktól 25 342 gyermeket erőszakkal szakítottak el. Szülés után a csecsemőket hároméves korukig az anyáknál hagyták, majd a gyerekeket zárt gyermekotthonokban, fegyverrel őrzött nevelőintézetekben helyezték el, közben valameny-

³⁴⁶ КОРОЛЁВА, В.В. „Евдокия (Андреевна)” // Православная энциклопедия, 17. kötet. 121. Tárolt változat: <http://www.pravenc.ru/text/187065.html>

nyíuk valódi család- és keresztnévét megváltoztatták, hogy a hozzátartozók később véletlenül se tudják megtalálni fiaikat, lányaikat. 1951. április 24-től a terhes nőket, az egy vagy többgyermekes anyákat szabadlábba helyezték, azonban örökös számúzótként a települést engedély nélkül nem hagyhatták el.

Sztálin halála után némileg javult a fogvatartott nők helyzete, ekkor már a táborból sok százan amnesztiával szabadultak. 1953-ban a javítótábort – **Juzuipenko Mihail Terencsevic**s parancsnoksága idejében – felszámolták. Az elítélt, majd rehabilitált nők 1958-ig nem hagyhatták el *Akmolát*, megfigyelés alatt tartották őket.

A Hruscsov-korszakban az ALZSIR-béli túlélő anyáknak engedélyezték, hogy az árvaházakban felkutassák életben maradt gyermekeiket, és magukhoz vegyék őket.³⁴⁷

Magyarország Kazahsztáni Nagykövetségének köszönhetően Magyarország a 12. azon országok sorában, melyek a magyar áldozatok tiszteletére emlékművet avattak. Ez ott-tartózkodásunk során történt.

A magyar emlékjelről a későbbiekben a nagykövet így nyilatkozott: „*Büszkeséggel tölt el, hogy bár nem hirdetjük, mégis, aki Magyarországról Asztanába utazik, általában ellátogat az emlékműhöz is.*”³⁴⁸

A kazah államban már 20 éve hagyomány, hogy minden év májusában megemlékezést tartanak az érintett országok nagykövetségeinek bevonásával, és engedélyezik további emlékjelek felállítását.³⁴⁹

³⁴⁷ Lásd bővebben: Gyetyi GULAGa (1934-1953). AZ „Amanat ALZHIR” Közalapítvány kiadványa, az ALZSIR Emlékmúzeum Komplexum anyagaiból közölt válogatást, Akmol, év. nélkül.

³⁴⁸ SITKEI Levente 2018: *Gyökerek*. BARANYI András a magyarok iránti rokonszenvről és a kazah felhőkarcolókról. *Magyar Idők*, július 24. <https://magyaridok.hu/lugas/gyokerek-3309578/>

³⁴⁹ Legutóbb *Zsezkazganban* egy volt Gulág-tábor helyszínén a SZÓRAKÉSZ (Szovjetunióban Volt Magyar Politikai Rabok és Kényszermunkások Szervezete) egy magyar, angol és kazah nyelvű feliratos emlékművet avatott. Felirata: *A GULAG rabtelepeire hurcolt magyar áldozatok emlékére. Állította: Szovjetunióban volt magyar politikai rabok és kényszermunkások Szervezete. 2019. szeptember.* A zsezkazgani lágerben raboskodott többek között

*Az emlékműavatás:
Matkovits-Kretz Eleonóra, a Pécsi Német Kör elnöke,
Baranyi András rendkívüli és meghatalmazott nagykövet és
Dorogi Sándor első beosztott konzul társaságában*

*Az ALZSIR-múzeum emlékparkjában leleplezett emlékmű felirata:
„A kommunista diktatúra éveiben az ALZSIR-ba és más kazahsztáni
lágerekbe hurcolt magyar politikai foglyok és
kényszermunkások emlékére.
Magyarország Nagykövetsége, Asztana, 2017.VII.3.”*

Szolzenyicin és Menczer Gusztáv (a SZÓRAKÉSZ megalapítója) is. Utóbbi gyermekei, nevezetesen *Menczer Erzsébet* (a SZÓRAKÉSZ elnöke) és *Menczer Gusztáv* és unokája is fejet hajtott az ide elhurcoltak emléke előtt.

III. ALMATIBAN, A „LEFOKOZOTT” EGYKORI KAZAH FŐVÁROSBAN

Nur-Szultánból a belső kazah repülőgépjáraton jutottunk el³⁵⁰ az ország legnagyobb, és több mint 1,5 millió lakosú, fővárosi rangjától 1994-1997-ben megfosztott *Almatiba*³⁵¹ és az azonos nevű *Hotel Almatiban* szálltunk meg, ahol **Blaumann Ferenc** főkonzul és felesége, **Amler Terézia** vendégszeretetében részesültünk.

1.) Az „almafák közt nőtt” hegy-völgyi városban

A város első írásos emléke egy 684-ből való ezüst dirhamon szerepel. A XIV. században mongol uralom alá került, majd 1854. február 14-én elfoglalták az oroszok.

1929-től a Kazah Szocialista Köztársaság, majd 1991-1997 között a független Kazahsztán fővárosa volt. Az egykori fővárosnak Közép-ázsiai és európai arca, sőt hangulata van.

A városnézés során többek között a zöld piacra is eljutottunk és megmutráltuk a hatalmas csarnokba felhozott közép-ázsiai termékeket (legalább száz féle gyümölcs, főleg lóhús, bárányhús stb.), vökre vadászó árusokat és az egzotikus portékáikat.

Megcsodáltuk a város kiemelt ékességét, a keresztény ortodox *Zenkov-székesegyházat*, amely a világ második legmagasabb faépít-

³⁵⁰ 2017. július 4-én.

³⁵¹ Almati kazakul: Алматы / Almati, oroszul: Алма-Ата / Alma-Ata. A Kazah Köztársaság Legfelsőbb Tanácsa első ízben 1994.július 6-án döntött arról, hogy a fővárost *Akmolába* (ma: *Nur-Szultan*) helyezték át, amire végül **Nurszultan Nazarbajev** elnök 1997.október 20-i rendeletével került sor. A kormányzati szervek költözése 1997 decemberében kezdődött.

ménye, szögek használata nélkül építették fel. Szomszédságában van a Kazah Népi Hangszerek Múzeuma. A Panfilov-hadosztály huszonnyolc hős gárdistájának emlékparkját is megtekintettük. A központi emlékmű előtt a II. világháborúban elhunyt kazah katonáknak a tiszteletére örök láng ég.

A *Köztársasági tér* legmagasabb objektuma a *Függetlenségi emlékmű*, itt van a közigazgatási központ és a téren elhelyezett az *alma alakú* emlékmű, amely arra emlékeztet, hogy Almati az almák városa, illetve az „almafák közt nőtt város.”

A turisták kedvenc kiránduló és tartózkodási helye a 1100 méter magas *Kok-Tobe* heggyre emlékeztető „zöld domb”, ahonnan Almati városára nyílik kilátás.

A város hegyes, dombos környéke is látványosságban bővelkedik. Szálláshelyüinktől mintegy 15 km-re van a *Nagy Almati-tó* 2511 méteres tengerszint feletti magasságban, az *Ile-Alatau Nemzeti Park* részét képezi és a hatalmas *Sovetov*, az *Oziorni* és a *Turiszt* hegy kiváló díszlete a tájnak. Azonban a legvonzóbb helynek számít télen és nyáron is a *Medeu & Csimbulak*, a sziklás hegyoldalban létesített *Medeo sport-komplexumot* bérelt autóbusszal közelítettük meg.

A télen síparadicsomnak számító *Csimbulakba* az első etapig libegővel jutottunk fel. 2017-ben például itt rendezték meg az ázsiai téli játékokat.

A csoport vállalkozó kedvű tagjai, köztük a nejem is újabb felvonókkal 3200 méter magas hegy csúcsára gyalogolva is feljutottak, a táj szépsége miatt megérte a fáradságot.

2.) Főhajítás az almati hadifogoly-temetőben

A nevezetességek futólagos megtekintése mellett idejövetelünk fő céljáról sem feledkeztünk meg, programunkban szerepelt a hadisírok

meglátogatása. **Blaumann Ferenc** főkonzul az almati 40. sz. tábor 7. sz. részleg hadifogolytemetőjébe tervezett látogatásunkat is körültekintően megszervezte. Sőt, kísérőt is biztosított **Muhammed Zsylgedinov** vezető szakértő, az elnöki archívum munkatársa személyében.

Tájékoztatása szerint a hadifoglyokról, a politikai elítéltekről, internáltakról eddig 35 ezer lágerben őrzött fogoly nevét gyűjtötték össze, ennyien szerepelnek nyilvántartásukban, akiknek ország szerinti származásával is tudatában vannak. A kimutatásban főleg japánok, németek és elvértve magyarok is szerepelnek. Példaként említette, hogy Almatiban, a Kaganovicsi kerület 40. sz. GUPVI főtábor 7. sz. részlegének itteni temetőjében az elhunytak között csak egy magyar neve vált ismertté. Az elferdítve leírt honfitársunk nevét közösen próbáltuk kibogozni: **Winzent Wogi** (1906-1946.10.19.) **Vági Vince** nevére tippeltünk, aki az almati 1. sz. temetőben nyugszik.

Muhammed Zsylgedinov kalauzolásával felkerestük a városi köztemetőben elkülönített parcellában kialakított hadisírkertet,

A 40. sz. főtábor 7. sz. részlegének temetője

ahol német, japán, magyar hadifoglyok és civil internáltak sírjai katonás rendben követik egymást.

A kazah főlevéltáros elmondása szerint 1946-1949 között a 40. sz. hadifogolytábor 7. sz. részlegének rabjait a városi építkezéseken dolgoztatták.

A Karagandai GUPVI-központ fennhatósága alá tartozó *almati* (*Alma-Ata*) 40. sz. tábornak 1946. június 1-jei állapot szerint 5 954 lakót regisztráltak.³⁵² Struktúrája 1947. január 1-ig 10 lágerrészleggel és 1 lágerkórházzal bővült. Ezekben összesen 8096 főt tartottak fogva, ebből 669 internált személy volt.

1949. január 1-jére a Kazah SZKSZ OPVI MVD főparancsnokságához tartozó 1. számú lágerében már csak 362 a német hadifogoly katona tartózkodott, a többieket repatriálták. A 40. főtábor parancsnoka **Bodalev** alezredes, az operatív ügyek helyettese **Bajmurzin** kapitány, a termelési ügyek helyettese **Filatov** őrnagy, a politikai ügyek helyettese **Tokár** kapitány volt.

Muhammed Zsylgedinov levéltáros állítása szerint a jelzett időszakban főleg német és japán hadifoglyok tartózkodtak. Közel száz oldalnyi levéltárból származó listát adott át nekünk, amelyek a GUPVI-lágerekben elhunytak névsorát, temetők helyrajzát tartalmazza. Külön összefoglalót készített az itt raboskodott és elhunyt hadifoglyokról.

Az átnyújtott iratokban magyar vonatkozású anyagot nem találtam. Nem hittem el, hogy Almatiba nem hoztak magyar hadifoglyokat. Feltevésem beigazolódott, a Magyar Nemzeti Levéltár AOL-Szovjet táborok magyar foglyai – Adatbázisban³⁵³ csupán kíváncsiságból a 40.sz. tábor (*лазепь № 40*) rabjaira rákerestem, meglepetésemre több mint száz olyan magyar nevére bukkantam, akik ebben a lágerben raboskodtak 1944-1949 folyamán, majd őket csoportosan máshová vitték, illetve megszervezték hazatérésüket.

³⁵² DULATBEKOV, Nurdan Orinbaszaruli 2013: 96 old.

³⁵³ <https://adatbazisokonline.hu/adatbazis/szovjet-taborok-magyar-foglyai/adatlap/>

Az első hazaindulók közt volt **Ernst Tibor** (1920) polgári személy, aki 1945.június 15-én hagyta el a tábor.

Az adatbázisban található információk elemzése alapján, sikerült kimutatni, hogy az első, 20 fős csoportot 1945. augusztus 29-én a 40. sz. táborból indították útnak. Majdnem minden rab (honvéd, rangfokozattal rendelkező katona, levente, polgári személy) esetében hiányzik a születési hely, lakcím:

Antal Márton (1915) honvéd	Kádár Imre (1922)
Babi János (1916) honvéd	szakaszvezető
Bagoly József (1913) honvéd	Kiss István (1916) őrzővezető
Balla Antal (1914) szakaszvezető	Kiss József (1924) polgári
Balla Joakim (1915) őrmester	személy
Benedek Ignác (1899) honvéd	Lados Miklós (1910) honvéd
Besenyi Sándor (1910)	Maklári Bertalan (1916)
szakaszvezető	honvéd
Bok Márton (1902) honvéd	Nagy Béla (1926) honvéd
Gergelyi István (1925) honvéd	Nagy László (1917) őrzővezető
Gotsák János (1908) honvéd	Pataki Péter (1911) őrzővezető
Gold József (1927) levente,	Takács László (1925) honvéd

A második 17 fős csoport távozási dátuma 1945. szeptember 4.:

Balaton János (1922) honvéd	Gast István (1919) honvéd
Bánfalvi István (1907)	Glázovics Sándor (1913)
őrzővezető	őrmester
Bárkányi Ödön (1918) honvéd	Haubl János (1905) őrzővezető
Benedek János (1897)	Horváth Márton (1925)
szakaszvezető	levente
Borbás Károly (1918) őrmester	Huj János (1904) honvéd
Bozi István (1921)	Jangel István (1923) honvéd
szakaszvezető	Kalina Imre (1922) honvéd

Kalmár István (1918) őrmester *Kopházi Enki* (1924) honvéd
Kocsis Károly (1925) honvéd *Matus Ákos* (1913) honvéd

Almati környékéről az év végéig, szeptember-november napjaiban hat magyar hadifoglyot szállították el: *Ando György* (1912) honvéd, *Bogdán István* (1918) őrzetető, *Cseteg István* (1910) őrmester, *Gredics József* (1921) honvéd, *Hornják Mihály* (Budapest, 1923) polgári személy, *Oláh János* (Ballasagyarmat, 1911) honvéd.

Adatunk van arról, hogy a Sztolipin rabszállító kocsikban 1946 július-szeptember folyamán további nyolc magyar ment el a lágerből: *Dezső József* (Lajtafalu/Lajostanya, 1914) őrmester, *Kolb József* (Debrecen, 1909) polgári személy, *Marosvölgyi József* (Pitvaros, 1918) tizedes, *Molnár Károly* (Budapest, 1914) polgári személy, *Mollner Károly* (1923) alhadnagy, *Rajki Sándor* (Pusztaföldvár, 1904) polgári személy, *Ratkos Zoltán* (Nagyszőlős, 1918) őrmester, *Schlajcho József* (Budapest, 1920) honvéd.

Az itt elhunyt magyarokról információt az adatbázisban nem találtam. Azonban a fentebb felsorolt magyar rabok névsora is igazolja, hogy a 40.sz. tábor lakói voltak, részt vettek különböző objektumok létesítésében, útvonalak építésében.

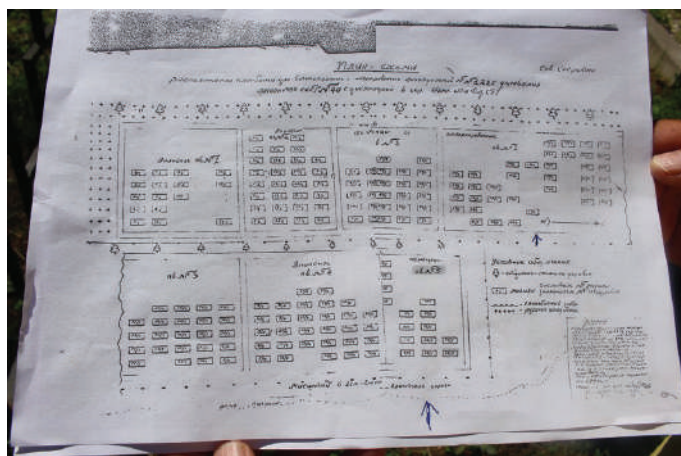
Eddig 6 magyar katonafogolyról tudjuk, hogy egy ideig a 40. sz. tábor részlegeiben is megfordult. A későbbiekben máshová szállították őket és különböző hadifogoly-temetőben van a sírhelyük:

Avar Oszkár Oszkár (Szügy, 1914-Rosztov, 251/8 Hdf temető, 1945.10.19.) törzsőrmester,

Bereczky Lajos Lajos (Belényesújlak/Marosfelfalu, 1921-Rosztov, 251/8 Hdf temető, 1945.11.07.) zászlós,

Erdőkerti László János (Budapest, 1904-Rosztov, 251/8 Hdf temető, 1945.10.19.) honvéd,

Kugler János Ilona (Dévaványa/Újiráz, 1907-Dzsezkazgan 39 hdf tábor temetője, 6/3 parcella, 1947.08.07.) honvéd,

*A 40. sz. főtábor temetőjének sematikus alaprajza
Ritter Antal Antal (Budapest, 1910- Rosztov, 251/8 Hdf temető, 1946.10.12.) honvéd.*

Az almati hadifogoly-temető központi emlékművénél főhajtással, imával emlékeztünk az ismeretlen áldozatok sokaságára

A levéltáros rendelkezésünkre bocsátotta a 40. sz. főtábor 7. sz. részlege temetőjének térképét, amelyen 178 számozott, név nélküli sírhely (ebből 5 tömegsír) van feltüntetve.

Talán hiányérzettel, de tudomásul vettük, hogy csak a fentebb említett *Winzent Wogi* (1906-1946.10.19.) *Vági Vincéről* van adatunk, aki az almati 40. sz. tábor 7. sz. részlegének temetőjében, a 2/9. parcella sírjában nyugszik.

A japán és német kormány támogatással helyreállított almati sírkertet a város egyik közüzemi alegysége gondozza, gyakran tartanak megemlékezéseket. Csoportunk is a sírkert központi emlékjelénél megemlékezést és koszorúzást tartott.

3.) Eszmecsere a helyi német és magyar nemzetiségi szervezetek vezetőivel

Búcsúest Almatiban
Balról jobbra: Blaumann Ferenc főkonzul, Szilágy Péter államtitkár-helyettes,
Papp Sándor

A délutáni órákban a „Wiedergeburt” Német Kör almati székházában a szervezet vezetőjével **Kornyejeva Szvetlana** asszonnyal találkoztunk, aki az itt élő németek kulturális tevékenységéről, a német nyelv oktatásának fontosságáról, a német színházról és egyéb a németek érdekvédelmét szolgáló projektekről részletesen is beszámolt.

A zsúfolt programmal telített napot a szálláshelyünkön **Blau-mann Ferenc** főkonzul társaságában búcsúesttel zártuk.

Meghívott vendégként mutatta be **dr. Papp Sándort**, a kazahsztáni magyarok markáns képviselőjét, a kárpátaljai származású földinket, aki évek óta az Almati Magyar Kulturális Központ elnöke.

Megjegyzem, a korábbi elnököt, a beregszászi származású **Leskó Lászlót** még a rendszerváltás előtti időkből volt szerencsém megismerni. Társaival 1990-ben a kazah fővárosban létrehozták kulturális szervezetüket.

Mint ismeretes, Kazahföldön is 1992-ben legálissá vált a katolikus egyház működése, ennek következtében a németekkel és a lengyelekkel összefogva, részt vállaltak a helyi római katolikus egyházközség felvirágztatásában, hitéleti programjainak megvalósításában.

Az 1995-től **Papp Sándor** mérnök vezetésével működő magyar egyesület tagsága főleg kárpátaljai magyarokból állt, akik Kazakisztánban élnek és dolgoznak, illetve ezt az országot választották hazájuknak. Soraikban anyaországiak is vannak (ápolják a magyar hagyományokat, a magyar nyelv fakultatív oktatásával is foglalkoznak, megemlékezéseket tartanak a GULÁG-GUPVI emlékhelyeken, a magyar emlékjeleknél stb.).

A magyar szervezet mostani elnökétől, **Papp Sándor** mérnöktől megtudtam, hogy ugocsai földim, *Nagyszőlősen* született (nagyapja, **Papp Gergely** gör. kat. esperes volt, majd kivándorolt és USA-ban hunyt el). A nyolcvanadik évéhez közeledő Sándor bátyánk érzelmileg mégis *Beregdédához* kötődik, hiszen gyerekkorát itt töltötte, testvérei és rokonai is itt élnek. Évente egyszer hazalátogat.

Lenyűgöző az életpályája. A műszaki, gépészeti pályán indult el, ezen a területen műszaki mérnöki diplomát, majd tudományos címeket szerzett. Büszkén említette, hogy *Nurszultan Abisuli Nazarabajevnek*, Kazakisztán elnökének éveken át egyik tanácsadója, az elnök mellett működő nemzetiségi tanács tagja volt. A helyi gépgyártóipar fejlesztésében elért feltalálói és novátori tevékenységének eredményeit figyelembe véve, a Kazahsztáni Tudományos Akadémia megbecsült tagja lett. Elismert vállalkozó is, épületgépészeti ter-

Búcsúest Almatiban: Papp Sándor és Dupka György

mékeket előállító Kelet cégcsoportja hatalmas forgalmat bonyolít le. A családi vállalkozásba már magyarnak nevelt unokáit is bevonta. Így a magyar szervezetnek is biztosította az utánpótlását.

Torokszorító élményként mesélte, hogy az országot járva, gyakran találkozott egykori hadifoglyokkal, politikai elítéltekkel, azok leszármazottjaival, akik Kazahsztánban örökre itt maradtak.

Barátainktól búcsút véve, mi is úgy éreztük, hogy emlékeink tárháza újabb szenvedéstörténetekkel és ismeretekkel tovább bővült, amely végig kíséri földi életünket, mert belénk ivódott a komisz ar-

culatú ázsiai tájak páratlan vendégszeretete és a mesésen szép keleti építészet valamelyest ellensúlyozta a szomorú apropójú utazást.

ÜZBEGISZTÁN

Kora délelőtt Almatiból közép-ázsiai emlékutunkat repülőgéppel az Üzbég Köztársaság fővárosába, Taskentbe/Taschkentbe folytattuk.³⁵⁴

Írásos források először a III. században említik. 1966-ban földrengés pusztította el, ezt követően szovjet mintavárost teremtettek belőle, ezt tükrözik szovjet mintájú épületek sokasága is az ezredforduló után létesült modern házak, középületek, mecsetek stb. gyűréjében. A repülőtérrel busszal indultunk az *Uzbekistan* szállodába. Majd találkoztunk *Szántó Péter* diplomatával, Magyarország taskenti nagykövetével, aki itteni programunkat segítette.

³⁵⁴ 2017. július 05.

Arról már ideérkezésünk előtt a sajtóból értesültünk, hogy itt járt **Szijjártó Péter** külgazdasági és külügyminiszter, aki hivatalos üzbeisztáni látogatása alkalmával 2017. június 27-én megnyitotta Magyarország taskenti nagykövetségét. Azóta felgyorsultak a diplomáciai események. Az Üzbég Köztársasággal több olyan kétoldalú megállapodás is előkészítés alatt áll, illetve aláírásra került, amely a magyar-üzbeig baráti kapcsolatokat, a gazdasági és kulturális együttműködést magasabb szintre emeli. Azóta a modern gyógyszeripar, az egészségipar, a vízgazdálkodás, valamint a logisztika és az építőipar területén a magyar vállalatok egyre több piaci lehetőséghez jutnak. A *Türk Tanács* országaiból több mint 700 ösztöndíjas hallgató tanul magyarországi egyetemeken.

A népi diplomácia szintjén is fellendült a kapcsolatépítés, például a tradicionális magyarországi *Kurultáj*-találkozón a *Bugaci pusztán* a Kárpát-medence magyar hagyományörzői mellett szinte az összes *hun-türk tudatú nép*³⁵⁵ – köztük az *üzbeig, üzbeisztáni madzsar* is – képviselteti magát. Sőt, **Bíró András Zsolt** antropológus, a rendezvény főszervezője legutóbbi találkozásunk idején elmondta: a rendszerváltás után az újra felfedezett közép-ázsiai madzsar törzsből is érkeznek vendégek a *Kurultájra* (a kazakisztáni madjar és az üzbeisztáni madzsar törzsek, illetve törzstörödékek valószínűleg közös eredetűek).

³⁵⁵ A Kurultajon 2012-ben résztvevő nemzetek és törzsek listája: *azeri, avar (dagesztáni), baskír, bolgár, burját, japán, karakalpak, kazak, kazakisztáni madjar, kirgiz, mongol, üzbeig, üzbeisztáni madzsar, tatár, török, türkmén, ujbúr, jakut, magyar*. A magyar törzsek is tartottak törzsi gyűléseket. Az első modernkori, magyar részvétellel megtartott Kurultajt 2007-ben rendezték Kazakisztánban, *Saga* településén. Azon az eseményen a kazakisztáni madjar törzs ünnepelte máig élő rokonságát a magyar néppel: a kapcsolatot **Bíró András Zsolt** munkatársaival már 2006-ban bebizonyította. 2011-ben megkezdte az üzbeisztáni madzsar törzs településrendszere és genetikai karakterének feltérképezését. Forrás, Kurultaj, honlap: <http://kurultaj.hu/2013/10/dns-vizsgalat-es-credetkutat-as-interju-biro-andras-zsolttal/madzsarak/> (Letöltés, 2017.)

Ott-tartózkodásunk idején is alapvetően stabil volt az ország politikai helyzete.

Taskent lakossága 2 millió körül van, közte több ázsiai népcsoport is képviselve van. Elvértve élnek itt magyarok is, az egykori első és második világháborús magyar hadifoglyok utódai és Kárpátaljáról ide vezényelt diplomások leszármazottjai. Az 1989-es hivatalos népszámlálás adatai alapján nyomon követhetjük a Kárpátaljáról elszármazott magyarok szétraajását. Így a volt Szovjetunió területén végzett felmérések adatai az akkori köztársaságokra lebontva a következőképpen festenek: Üzbegisztánban 211, Kirgizisztánban 57, Türkmenisztánban 35, Tadzsikisztánban 21 magyar él, a számuk Közép-Ázsiában összesen 324 fő.³⁵⁶ Egyesek úgy tudják, hogy az afgán határ melletti *Szuhandarja* járásban vannak még magyarok.

Az ország nagy része száraz, sivatagos terület, a meglévő folyók, tavak – köztük az *Aral-tó* is – kiszáradnak, illetve a kiszáradás szélén állnak. Az általános felmelegedés miatt a patakokat, folyókat tápláló *Tien-Shan* magashegyi gleccserei eltűnőben vannak. Ez hosszú távon veszélyt jelent az öntözéses mezőgazdasági termelésre is. Az ivóvíz becsült kincsnek számít.

A házigazdák a vallási és viselkedési kultúra kapcsán megfelelő információval láttak el minket. Az előbbi tekintetében Üzbegisztánra/Usbekistanra is hagyományosan az iszlám mérsékelt vonala a jellemző (a lakosság 88-92%-a *muszlim*, főleg *szunita*, 6-9 százaléka *orosz ortodox*). Többek között a mecsetek és más történelmi, kultikus építmény látogatásánál a nők részére ajánlott a fedett fő, a térd alatt erő szoknya és a vállat is takaró ruházat és nem ajánlják fényképezni a hosszú fehér

³⁵⁶ DUPKA György 1994: *I. A magyarság számának, összetételének és települési területeinek változása Kárpátalján*. (1910-től napjainkig). In: KOVACSICS József szerk. Magyarország nemzetiségeinek és a szomszédos államok magyarságának statisztikája (1910-1990). Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 164-174. Tárolt változat: <http://kmmi.org.ua/konyvtar/demografia/reszletes/i-a-magyarsag-szamanak-osszetetelenek-es-telepulesi-teruleteinek-valtozas-karpataljan-1910-tol-napjainkig>.

szakállú, hagyományos öltözékben, turbánban és kaftánban járó személyeket (akszakálok: helyi idős, bölcs vezetők), a zöldpiacok árusait. Az éttermekben az alkoholfogyasztást nem tiltják, igénylőknek fel szolgálják. A kézrázással történő üdvözlés csak férfiak között szokás. A férfi helyi nőt úgy üdvözölhet, hogy a jobb kezét a (saját) szívtája felett a testére helyezi és alázatosan meghajol.

A mai Üzbegisztán – Magyarországnál ötször nagyobb – területe hajdan a perzsa birodalom része volt. Időszámítás előtt a IV. században aztán **Nagy Sándor** hódította meg. Majd az XIII. században a szeldzsuk törököktől a **Dzsingisz kán** által vezetett mongolok vették át a régió irányítását. Virágzó kultúrák éltek és buktak el Üzbegisztán hosszú történelme során, de mindegyikük nyomot hagyott maga után. A **Timur Lenk** nevéhez fűződő építmények nagyrészt a földrengés lerombolta. A terület 1924-ben lett Üzbég Köztársaság, 1925-ben pedig a Szovjetunió részévé vált.

A sztálini évtizedek alatt a koncepciók perek és tisztogatások Üzbegisztánt sem kerültk el. 1928-ban, majd 1937-38-ban számos le tartóztatásra és kivégzésre került sor. Mások mellett **Fejzullah Hodzsajevet**, az Üzbég Népbiztosok Tanácsának Elnökét, és **Akmal Ikramovot** az Üzbég Kommunista Párt főtitkárát a **Buharin** perben ítélték halálra. „*A sztálini tisztogatások végére a Közép-Ázsia szovjet uralom alá hajtását levezénylő kommunista pártelit jelentős része likvidálva lett.*”³⁵⁷ Sztálin utasítására az NKVD-akciót indított a szovjethatalom ellen fellépő *baszmacs mozgalom* híveinek felkutatására, likvidálására. A több hullámban sikertelen felkelést szervező, tömeges támogatás nélkül maradt vezetőket és híveiket megsemmisítették. A **Bukharába** érkezett és a felkelők élére állt török **Enver Pa-**

³⁵⁷ WÄGNER Péter 2012: *Hasonlóságok és különbségek a politikai iszlám tevékenységében Üzbegisztánban és Tádzsikisztánban a modernizáció időszakában (1917-2011)*. Pécs, PhD értekezés. 26., 28. <https://idi.btk.pte.hu/dokumentumok/disszertaciok/wagnerpeterphd.pdf>, internetről letöltve, 2020. február 8.

sát 1922-ben *Dusanbében* megölték. Az üzbég *lokaj* törzsből származó **Ibrahim Béget** 1931-ben elfogták, és a hadbíróság ítélete folytán kivégezték. A szovjet hatóság az iszlám és annak vallási vezetői ellen is harcot hirdettek, üldözték. Első körben a vallási intézmények (mecset, medresze, vallási szeminárium, mecsetiskola stb.) 95-97%-át bezárták. A kommunista agitátorok a helyi lakosságra rákényszerítették a modern szovjet ember típusát, életmódját, szokásait. Az iszlám vallás intézményesülése csak a második világháború után indult el.

1928-1953³⁵⁸ között Üzbegisztánba telepítettek néhányat a deportált népcsoportok közül (1937-ben kurdokat, koreaiakat, kínaiakat; 1940-ben lengyeleket; 1944-ben csecseneket, meszheti törököket, ingusokat, kalmüköket, karacsájokat, balkárokat, krími tatárokat, görögöket, örményeket), ami később etnikai konfliktusok forrásává vált. 1940-1941-ben Lengyelországból idehurcolt hadifoglyok, internált polgári személyek, családok részére gyűjtő-, fogadótábort szerveztek *Szamarkand*³⁵⁹ közelében, ahol tömegek pusztultak el. A második világháború alatt Sztálin leginkább az üzbégek közül választotta ki katonáit. 1946-ban egy sikertelen Sztálin-merénylet oka miatt több, mint 30 000 üzbéget vetettek börtönbe.³⁶⁰

Üzbegisztán 1991-ben vált függetlenné. Az elnöki köztársaságot a szamarkandi születésű **Islom Karimov** üzbég tejhatalmú elnök 1990-től 2016-ban bekövetkezett haláláig vezette. Kiepített rendszerének, legnagyobb ellensége az Üzbegisztáni Iszlám Mozgalom, melynek célja a Karimov-rendszer megdöntése és az iszlám állam létrehozása. Még életében csapást mért a mozgalom híveire.

³⁵⁸ „Sztálini deportálások 1928-1953” forráskiadványból, Moszkva, 2005, 789-798. Lásd bővebben: http://bfl.archivportal.hu/sites/default/files/atoms/files/2018.01.2_karpatalja_dokumentumvalogatás_beszamolo.pdf

³⁵⁹ ZUROWSKI, Michael 1994: *A második lengyel hadsereg és a brit politika*. In: Klio, 1994/2. 3. évfolyam: <http://www.c3.hu/~klio/klio942/klio174.html>

³⁶⁰ Lásd: *Üzbegisztán történelme*. https://hu.wikipedia.org/wiki/Üzbegisztán_történelme

2005-ben³⁶¹ az *Andizsanban* kitört iszlamista lázadást vérbe fojtotta, a hangadókat bebörtönözte, sokan külföldre menekültek. Még halála előtt stabilizálta az ország helyzetét.

Ott-tartózkodásunk idején az ország elnöke *Shavkat Mirziyoyev*, aki próbál jóba lenni Oroszországgal, Kínával és az USA-val is. Törekszik arra, hogy minél több befektetés jöjjön az erősen állami szektor által dominált gazdaságba. Fő bevételi forrásaik: gyapot, arany, uránium és gáz. A világon a 4. legnagyobb aranyelőhelye van itt. Évente 80 tonna aranyat termelnek ki. Az ország a térség legszegényebb és legnépesebb országa: a legutóbbi népszámlálás szerint közel 34 millió a lakosága, amely gyapottermelésből, állattenyésztésből és bányászatból él.

A főleg európai ruhában járó üzbég emberek kedvesek és segítőkészek. A vidéki nők hosszú tunikát és nadrágot hordanak. Egyébként a taskenti óváros egyik kávézójában is több olyan férfival találkoztunk, akik közül egyesek felfigyeltek a magyarul beszélő társaságunkra, oroszul szót is váltottam velük, illemtudóan közölték, hogy sorkatonaként, valamikor a 70-es, 80-as években Magyarországon is szolgáltak, egy-két magyar szót (*köszönöm, szervusz* stb.) is felemlítettek. Egyébként az orosz nyelvet sokan beszélik.

Az ajánlott programunk alapján megnéztük azokat az építményeket, köztük az *Alisher Navoi Operaházat*, a Függetlenség téri palotákat, valamint a lakóházakat, amelyeket a japán, német, magyar és más nemzetiségű hadifoglyok 1945-1947 között felépítettek. A főtéren, megtekintettük az 1966-os földrengés, valamint a II. világháború áldozatainak emlékművét is.

³⁶¹ 2005. május 13-án az üzbegisztáni *Andizsanban* iszlamista fegyveres lázadás tört ki, melyet az üzbég hadsereg százas nagyságrendű áldozatokkal járó összecsapásokban keményen lever. Egyes szakértők szerint „Sok áldozat árán, de sikerült megakadályozni (vagy legalábbis elhalasztani) egy olyan iszlamista forradalmi forradalmát, mint amit ma Szíriában láthatunk.” Forrás: <http://www.oroszvilag.hu/?t1=tortenelem&hid=5826>

Megcsodáltuk a történelmi műemléknek számító *Khast Imon* („nyolc imám”) komplexumot – az ország vallási központját, a *Telyashayakh (Tilla Sejk) mecsetet*, amely az *Uthman koránt* őrzi. A gigantikus méretű *Korán* 665-ből, amit **Timur Lenk** hozott magával Szíriából. Majd a hódító oroszok hadizsákmányként *Szentpétervárra*, s csak 1924-ben került vissza *Taskentbe*.

A felújított *Romanov-palota* mellett is elsétáltunk. Kísérőink elmondása szerint **Nyikolaj Konsztantyinovics** nagyherceget az orosz koronaékszereket is érintő gyanús ügyei miatt ide száműzték. Rezidenciája ma a külügyminisztérium egyik épülete. Az üzbég *Szépművészeti Múzeumnak* hatalmas festménygyűjteménye származik a nagyhercegtől – kölcsönkérték, de soha nem adták vissza. Gyönyörű, hímzett suzani faliszőnyeget, buddhista szobrokat, zoroasztra műremekeket is őriznek itt.

Nem hagytuk ki a programunkból az öreg város mellett *Chorsu bazárt* sem, ahol az ázsiai kereskedők pultjain volt ott „minden, mi szem-szájnak ingere és még azon is túl...”

I. világháborús magyar katonai sírkert a Botkinó Temetőben

A nagykövetség fontosnak tartja az emlékezetpolitikát, hogy az első és a második világháborús magyar hadifoglyok életéről, sorsáról Üzbegisztánban fellelhető dokumentumok felkutatásra kerüljenek, majd tudományos feldolgozásukat követően azokat a szélesebb magyar közönség is megismerhesse. Üzbegisztán területén és *Taskentben* elhunyt magyar hadifoglyok emlékének ébrentartására törekednek. Legutóbb például 2017.november 1-jén **Szántó Péter** nagykövet a munkatársaival először hajtottak fejet és koszorúzták meg az Üzbegisztán területén az I. világháborúban elesett magyar

katonák és hadifoglyok tiszteletére a taskenti *Botkinó Temetőben* emelt magyar síremlékművet.³⁶²

Az *Üzbég Történet Szövetség* adataira hivatkozva, az I. világháború során mintegy 200 ezer hadifoglyot szállítottak Közép-Ázsia orosz birodalomhoz tartozó részeire, a hadifoglyok jellemzően oszt-rákók, magyarok és németek voltak, a jelenlegi Üzbegisztán területén mintegy 30 hadifoglytábor működött. A 200 ezer hadifoglyból mintegy 45 ezer hunyt el 1915-ben a járványok következtében.

A gyakori elhalálozásokat Taskentre vonatkozóan **Fábián Béla** hadifogly feljegyzése megerősíti: *„Napok teltek, a kedélyek mindinkább lecsendesedtek, Szibériáról, evakuálásról semmi hír, csak a bakák haltak nyugodtan tovább. A przemysliek közül alig élt már valaki. Nem volt kétséges, hogy a legénységi táborok az utolsó szál emberig ki fognak halni. A bakák szomorú temetési menete, a koporsókkal megrakott szekér után kullogó néhány vedlett ember már annyira megszokott képe volt a városnak, hogy az volt a ritkaság, ha ilyen menettel naponként nem találkoztunk.”*³⁶³

Tóth György visszaemlékezése szerint: *„240-en voltunk egy barakkba, s estétől reggelig 3-4 halottunk volt örökké. A halottakat minden reggel szedték össze, tették szekérre, s vitték a mezőre. Itt nagy síkság, őr-ási síkság, csupa homokmező volt. A gödröt megásatták a bajtársakkal, akik élve voltunk, de csak olyan hetven centis gödröt lehetett ásni, mert a homok szaladt össze. Akkor belerakták oda a meghaltakat, leklórozták, s azon módon reá kellett azt a port hinteni. De mikor jött egy nagy vihar, úgy nevezték az ottaniak, hogy burává, [buran] akkor a lábuk, fejük, térdük mind ki voltak a földből. Mintha valami libák lettek volna. Úgy.”*³⁶⁴

³⁶² Megemlékezés halottak napja alkalmából. In: Magyarország Nagykövetsége Taskent, Honlap: <https://taskent.mfa.gov.hu/news/megemlekezes-halottak-napja-alkalmabol>

³⁶³ FÁBIÁN Béla é.n.: *6 ló – 40 ember. Hadifogly feljegyzések*. Budapest, Atheneum Irodalmi és Nyomdai R.T. kiadása, 276. Tárolt változat: https://mtdportal.extra.hu/books/fabian_bela_6_lo_40_ember.pdf

³⁶⁴ GAZDA József 2003: *Emlékek Ázsiája*. Budapest, Terebess Kiadó. Tárolt változat: <http://>

Buharában például 1916-ban³⁶⁵ a magyar hadifoglyok közül 46 tiszt, 1 orvos, 720 légénységi katona volt, és további 2400 főnyi osztrák-magyar hadifogoly dolgozott a Buhara–Kács–Termesz vasútvonal építésén. „Az októberi forradalmat követő polgárháborúban a magyar hadifoglyok táborai hol a fehérek, hol a vörösök fennhatósága alá kerültek, s rábeszéléssel vagy erőszakkal mindkét fél igyekezett közülük minél többet a maga oldalára állítani. A történészek által idézett források szerint a magyar foglyok zöme a bolsevikok mellett szállt harcba, arányuk a nemzetközi alakulatokban minden más nációét felülmúlta. Összesen mintegy százezerre teszik az internacionalisták sorában küzdött magyarok számát, közülük harmincezer el is esett a frontokon.”³⁶⁶ Turkesztánban a hadifoglyok 70 százalékát a magyarok tették ki. Hasonló volt az arányszámuk a helyi Vörös Hadsereg internacionalista alakulataiban is.³⁶⁷

A taskenti hadifoglytábor mellett katonai kórház is működött, az itt elhunyt magyar hadifoglyokat *Botkinó Temetőben* helyezték örök nyugalomra. Az 1920-as évek elején a kiszabadult hadifoglyok elhunyt bajtársaiknak emlékművet is emeltek. Magyar és orosz felirata: „Magyar tisztek az elhunyt magyar katonáknak.” „Bajtársaknak a bajtársak.” A mintegy három méter magas kőszobor a szentistváni koronára emlékeztető fejdísz viselő szfinxet ábrázol, amely előtt összegörnyedt magyar katona jelképezi mindazt a fájdalmat és kint, amit a hadifoglyoknak el kellett viselniük. A tas-

mek.niif.hu/03800/03835/03835.htm

³⁶⁵ TÓTH Marcell 2019: *Németi Lajos, a hadifogoly – egy furfangosan megírt levél*. In: Bonus Nuntium. Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára: https://bonusnuntium.hu/wp-content/uploads/2019/05/Tóth-Marcell-Németi_levél_szentés_Tanulmány.pdf

³⁶⁶ FARKAS József György 2018: *Magyarok az I. világháborúban* – Taskent. Ma 7, 2018.jún.29. <https://ma7.sk/kultura/magyarok-az-i-vilaghaboruban-n-taskent>

³⁶⁷ GYÖRKEI Jenő és JÓZSA Antal főhadnagyk 1957: *Adalékok a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a Szovjetunió polgárháborújában részt vett magyar internacionalisták történetéhez (1917-1922)*. In: *Hadtörténeti Közlemények*, 4. évf. 3-4. sz. (Budapest, 1957). Tároltváltozat: http://epa.hu/00000/00018/00104/pdf/EPA00018_hadtortenelmi_1957_03-04_021-069.pdf

kenti magyar hadifogoly-temető és emlékműve (*Gách István* alkotása). A fentebb idézett *Farkas József György* tudósításából tudjuk, hogy a tömegsír feletti emlékművet a hatvanas évek végén fedezték fel újból a *TV Híradó* arra járt munkatársai; *Pásztor Ferencnek* és *Zih Bélának* még sikerült néhány ott maradt idős magyart is megszólaltatnia. Azt a hírt a helyi múzeumigazgató is megerősí-

*A magyar hadifoglyok 1920-ban emelt emlékműve.
Az archív felvétel az átadásakor készült.*

Forrás: <https://nuz.uz/obschestvo/38524-vengriya-vosstanavlivaet-pamyat-voennoplennyh-umershih-v-tashkente.html>

A taskenti Botkinó Temetőben emelt magyar emlékmű

Forrás: <https://nuz.uz/obschestvo/38524-vengriya-vosstanavlivaet-pamyat-voennoplennyh-umershih-v-tashkente.html>

*A hadifogságban elhunyt **Liptay Jenő** tizedes sírja is a taskenti temetőben*

Forrás: Omnia, Békés Megyei Tudásház és könyvtár

tette, hogy a nemzetközi alakulatokban harcolt magyar katonák és a hadifoglyok, felvették a szovjet áldozatok emlékének is, a szovjet áldozatok emlékének is, akik bekövetkezett haláluk után a szovjet temetőt.

*Három db **Tordai István** tűzmester 1916-1918 hadifogoly levelezése az oroszországi Taskent és Aulie-Ata hadifogolytáborokból vegyes orosz, osztrák, magyar cenzúrabélyegzéssel.*

Forrás: <http://bedo.hu/kepek/adat/papir/249/0852.JPG>

Az I. világháborús hadifogságban elhunyt *Lipthay Jenő* tizedes sírja is a taskenti (Üzbegisztán) temetőben van. A tizedes a helyi kórházban kiütéses tifuszos betegeket ápolt, majd ő is megfertőződött, és elhunyt.³⁶⁸

Emlékezés a taskenti hadifogolysírkertben

Taskent egyik második világháborús német hadifogoly temetőt is felkerestük, amely a SZU MVD 386.sz. lágeréhez tartozott. A múzeum melletti főleg muzulmán temetőben német-osztrák emlékmű 2 osztrák és 17 német van eltemetve. Feltehetően itt nyugszik *Körtvési Zsigmond* (Földes,1921) honvéd, aki a 386/84. sz. lágerben 1945.július 28-án elhunyt.

*A felújított 386. sz. 1. sz. német hadifogolysírkert Taskentben
a polgári muszlim temetőn belül*

³⁶⁸ Magyar katona sírja az üzbegisztáni Taskentben. OMNIA Békés Megyei Tudásház és Könyvtár, HU. http://www.omnia.ie/index.php?navigation_function=2&navigation_item=%2F09408%2Fjetspeed_portal_browser_psm1_docID_21861_secID_43050&crepid=1

Szántó Péter nagykövet társaságában az ismeretlen katonaaáldozatokra emlékeztünk

Egy lágermúzeum magánkézben

Üzbegisztán egyetlen és magánkézben lévő *Láger-múzeumát* is meglátogattuk, melyet 1998-ban nyitották meg a főváros központjában. Az intézmény létrehozása *Szultanov Dzsail Dzsallalovics* (1944) helytörténész nevéhez fűződik. Érdekes, hogy a saját tulajdonában lévő ingatlanból alakított ki emlékmúzeumot. Üzbegisztán függetlenné válása után elindított szorgos kutatómunkájának tárgyi és papíralapú emlékeit, relikviáit, a GUPVI lágerrek hétköznapijait, a túlélők vallomásait mutatta be.

A múzeum egyetlen nagy kiállítótér, állandó otthont adott a falra felfüggesztett, különböző méretű pannóknak, a beüvegezett dokumentumoknak. A falmentén sorakozó vitrinek is tömve vannak látnivaló érdekességekkel is. Szemünk előtt megelevenednek a történelem újkori és legújabb kori szomorú eseményei: 1945-től napjainkig. Ezen belül a hadifoglyok megnyomorított életét, halálát tükröző dokumentumok sokasága köti le tekintetünket.

Szultanov Dzsalil Dzsalalovics

Az eredeti, orosz nyelvű GUPVI lágerdokumentumok, archív felvételek, fotók, lágernaplók, levelek, térképek, rajzok, rablisták, hadifogoly-temetők és más iratok főleg a japán hadifoglyokkal foglalkozik. Hozzájuk hasonlóan kegyetlen bánásmódban részesültek a német, a magyar és más nemzetiségű sorstársaik is. Az emlékkiállítás sematikus térképeiről, rajzairól leolvasható, hogy Üzbegisztán minden nagyobb lakott településen, valamirevaló városban volt GUPVI és GULÁG láger, illetve táborrészleg. A kettős szögesdrótkerítés (tiltott terület, rabok nyelvén: halálász, illetve *zapret zona*), négy sarkában őrtornyok, a kerítésen belül pedig barakkok, ahová a napi robotolás után bezárták éjszakára a rabokat.

Szultanov Dzsalil igazgató szívesen fogadta az általunk hozott magyar, német és angol nyelvű kiadványokat, iratokat (pld. a *Szolyvai Emlékpark* történetét) és jelezte, hogy ezek is ki lesznek állítva. Sőt, még több anyagot kért tőlünk, mivel az Üzbegisztánban raboskodó magyarokról alig van információja. Megígértük, hogy kérésének eleget teszünk.

Látogatás Szultanov Dzsalil emlékmúzeumában

A múzeum kiállított tárgyai között egy bölcső is van. Az igazgató elmesélte ennek történetét is. Egy japán hadifogoly faragta az egyik üz-bég családnak, annak cserébe, hogy élelemhez juttatták. A több generációt kiszolgáló bölcső a rendszerváltás után került a múzeum tulajdonába. Az egymásrautaltság, egymás megsegítésének ékes példája ez.

A helytörténész adatai szerint 1945-től 23-25 ezer japán hadifogoly katona lett az üzbeegisztáni táborok lakója 1945-1947 között. Az eddigi kimutatások szerint 812 japán halt meg Üzbegisztánban. Csak 1978-ban engedték meg a japánoknak a temetőlátogatást. A rendszerváltás után Üzbegisztán függetlenségét az elsők között Japán ismerte el. A két ország közötti együttműködésről sok dokumentumot írtak alá. Főleg az iparfejlesztésben nyújtottak jelentős segítséget. Többek között három repteret is felújítottak. A múzeumnak évente sok száz japán látogatója van, akik adományokkal segítik az intézmény fenntartását.

Megtudtuk, az országban nincs más ilyen intézmény, amely sok ezer hadifogolynak állít emléket, akik Üzbégföldön raboskodtak és az embertelen körülmények közepette elhaltak. Az igazgató szerint a megoldás az lehetne, ha a múzeumot átvenné a város önkormány-

zata és állami intézménnyé alakítanák át, de húzódik az erre vonatkozó képviselőtestületi döntés.

A pécsi Német Kör elnöke köszöntő beszédében méltatta a következetes taskenti emlékezetpolitikát, és nagyraecsülését fejezte ki az idehurcolt hadifoglyok emlékének példamutató ápolásáért.

Munkatáborok Üzbégföldön

Nem messze a taskenti emlékmúzeumtól, az egykori külváros peremterületén a *Sariko'l* utcában található a GUPVI 380. sz. tábor és a 386. sz. főttábor. Egykori épületeit *Szultanov Dzsali*l múzeumigazgató mutatta meg. Az ideérkező hadifoglyok koncentrációs és elosztó tranzittáborra is volt.

*Dzsali*l bemutatja a GUPVI 380. sz. és a 386. sz. főttábor épületeit

A SZU MVD 386/0. sz. hadifogolytábor, a 17. sz. különálló munkásszázad egykori taskenti szálláshelye, az átalakított barakkokban jelenleg üzbbég családok laknak

A 380. sz. és a 386. sz. lágernek számos magyar fogoly lakója³⁶⁹ volt:
Bancsi Gábor (Mezőkövesd, 1914) őrzetető, a 386. sz. lágerben sorsa ismeretlen;

Biber Béla (1920) őrzetető, a 380/30. sz. lágerből a távozás dátuma: 1947.07.01.,

Dolecsak József (Szentés, 1909) honvéd, a 386. sz. lágerben sorsa ismeretlen;

Eszterle József (Budakeszi, 1919) őrmester, a 386. sz. lágerből a távozás dátuma: 1948.05.08;

Forrai László (Arad, 1905) százados, a 386. sz. lágerből a távozás dátuma: 1945.11.02;

Grof Ludvig (Goldstein, 1898) honvéd, a 386. sz. lágerben sorsa ismeretlen; **Henyeecz György** (Endrőd, 1914) honvéd, a 386. sz. lágerben sorsa ismeretlen;

³⁶⁹ MNL, AOL Adtábázis online: <https://adatbazisokononline.hu/adatbazis/szovjet-taborok-magyar-foglyai/>

Kata Lajos (Hajdúszoboszló, 1900) hadnagy, a 380. sz. lágerből a távozás dátuma: 1945.11.02.,

Kertész Imre (Fapuszbokacel? Sopron vm.,1907) honvéd, a 386. sz. lágerből a távozás dátuma: 1948.04.29;

Kovács Gyula (Székesfehérvár, 1917) honvéd, a 386. sz. lágerből a távozás dátuma: 1947.03.10;

Körtvési Zsigmond (Földes,1921) honvéd, a 386/84. sz. lágerben elhunyt 1945.07.28;

László Domokos (Székelydobó,1922) honvéd, a 380/27. sz. lágerből a távozás dátuma: 1948.10.28;

Lázár József (Szocsol,1920) alhadnagy, a 386. sz. lágerből a távozás dátuma: 1948.05.08;

Lőrincz Bertalan (USA, 1917) honvéd, a 386. sz. lágerből a távozás dátuma: 1947.01.22;

Mészáros Lázár (Domafalva, 1914) őrmester, a 380/4. sz. lágerből nyomtalanul eltűnt;

Patyi János (Rákospalota, 1911) internált civil, a 380/37. sz. lágerből a távozás dátuma: 1945.10.11;

Piller Gyula (Odosztavaveszprém?,1922) honvéd, a 386. sz. lágerből a távozás dátuma: 1948.04.29;

Poják Béla (Gergyen-Ojiri? 1905) honvéd, a 386. sz. lágerből a távozás dátuma: 1945.10.05;

Pop/Pap Lajos (Novoj Borsodszkoj,1910) honvéd, a 386. sz. lágerből a távozás dátuma: 1947.07.02;

Radics Vilmos (Vágör,1918) honvéd, a 386/13. sz. lágerből a távozás dátuma: 1948.09.29;

Somogyvári János (Szolcsány,1905) őrmester, a 386. sz. lágerben sorsa ismeretlen.

Szlávik Ferenc (Nagybáka?, 1914) őrmester, a 380/26. sz. lágerből a távozás dátuma: 1948.11.07;

Vusits János (Tokod,1912) főtörzsőrmester, a 386. sz. lágerből a távozás dátuma: 1948.04.29;

A 386. sz. láger több mint félezer japán nemzetiségű lakói barakkokat és a hozzátartozó parancsnoki házakat, istállókat, mozitermet építettek. Majd német, magyar és más nemzetiségű hadifoglyokat is ide hurcoltak, többen meghaltak vagy nyomtalanul eltűntek.

Négy-öt év alatt ipari objektumok, téglagyárak, városnegyedek, kórházak, közintézmények, kulturális színterek, utak, terek, parkok létesültek a rabok keze nyomán.

Napjainkban ezekben az átalakított objektumokban taskenti polgárok laknak. Például 1947-ben japán, német és magyar hadifoglyok eklektikus stílusban felépítették az *Aliser Navoj Operaházat* és *Balettszínházat*, amely ma is az üzbég kultúrát szolgálja.

A taskenti GUPVI munkatábornak is voltak magyar lakói. Például a mátraderecskei **Horváth B. József** hadifoglyot a tambovi lágerből – életben maradt sorstársaival – tovább szállították Üzbegisztánba. Mint írja „*Én többemagammal Taskentben kötöttem ki, ahonnan egy idő után tovább vittek Cseljabinszkbe. Itt farönk esett a lábamra, emiatt sebesültként engedtek haza 1945 augusztusában.*”³⁷⁰

A japánok mellett a második több ezres hadifogoly-kontingensét a német legénység alkotta, többsége „sztálingrádi veterán”, akik túléltek a halálmeneteket, gyűjtőtáborokat, rabszolgamunkára Üzbegisztánba hozták őket, közülük sokan örökre itt maradtak. A feljegyzések szerint Kazahföldről és más táborokból magyarok, illetve erdélyi származású foglyok is idekerültek.

Az üzbegisztáni lágerekben elhaltak, a túlélők pontos száma és sírhelyek mennyisége, helyrajza nem deríthető ki. A fogolytáborokban uralkodó embertelen feltételek közzé sorolható többek között az éhezésből fakadó alultápláltság, szomszédosság, járványos betegségek, orvosi ellátás hiánya, nehéz kényszerszolgálat, kimerültség, az örök brutalitása stb. Mindez kimeríti az emberi kínzás fogalmát, sok fo-

³⁷⁰ HORVÁTH B. József: „*Én túléltem, de a szüleim nem...*”, Hadifoglyok írják. <https://mek.oszk.hu/02200/02237/html/frame2.htm>

goly életébe került. Sokukat a legkisebb lágerbéli kihágások vádjával GUPVI-rabból elítélt GULÁG-rabbá minősítettek át, akik aztán Üzbegisztánból is csak 1955 után térhettek haza.

Azt is tudomásul vettük, hogy az üzbegisztáni GULÁG-GUPVI táborrendszer és a kapcsolódó levéltári iratok feltárása még várat magára. Feltűnően érdekes, hogy az első világháborús magyar hadifoglyok felkutatásának, már jelentős szakirodalma van, sőt tucatszámú visszaemlékezés látott napvilágot könyvalakban is. Előrehaladás a japán és a német hadisírgondozás területén tapasztalható. A *Japán M. Goja Alapítvány* és a német civilszervezetek figyelemreméltó eredményeket értek el a hadisírgondozás, az emlékezet politika, az adatgyűjtés és elemzés terén.

A kelet-üzbegisztáni, Ferganai-medence délkeleti szélén található *Andizsán/ Andizhan* (350 ezer fős település), amely Kirgizisztán határa közelében terül el, és az *Andijon régió* adminisztratív, gazdasági és kulturális központja. 1944-1945-ben itt állították fel a SZU MVD 26/0. számú lágert. Megjegyzem, hogy ugyanitt működött 1916-1920 között az első világháborús hadifoglytábor is több ezres keretszámmal. Az elhunyt német, osztrák és magyar eltemetettek száma nem ismeretes. A régióhoz kapcsolódik az egyik legvéresebb történet. A korabeli feljegyzések szerint a kirgizisztáni *Osh* határában felszámolásra ítélt hadifoglytáborból az üzbegisztáni *andizsáni* táborba 1919 áprilisában gyalogosan elindult 170 monarchiabeli tisztet, köztük 42 magyart. Útközben a szovjetellenes *szárt* lázadók vezérének, *Halhodzsának* parancsára lemészárolták „*A dráma Aim község szomszédságában, a Kara Darja nevű folyó hídjánál játszódott le.*”³⁷¹ Ez a tömeggyilkosság a korabeli magyar sajtóban is egy darabig kedélyeket borzoló beszédtema volt.

³⁷¹ KABA Eszter 2011: Az osi hadifogly mérszárlás, avagy egy rémtörténet természete. 2011.10.12. 07:14 : https://nagyhaboru.blog.hu/2011/10/12/az_osi_hadifogly_meszarlas_avagy_egy_remtortenet_termeszete

A GUPVI 26. számú andizsáni hadifogolytábort (GPS hosszúság 40 78 33, GPS szélesség 72 33 33) a II. világháborút követően a rabokkal építették fel és működtették az 50-es években. Itt tartottak fogva:

Balajti Sándor Sándor (Kondoros/Tiszaszőlős, 1908-1945.01.17.) honvédet, temetés helye: 126. Hdf. tábor temetője, *Nyikolajevszk*;

Benda István Miklós (Kézdimartonfalva, 1909-1947.05.04.) őrzet, temetés helye: 62. Hdf. tábor temetője, *Kijev* 1/1 parcella/sír;

Bugyik Ottót (1905-1943.04.22.),

Kováts István István (Kolozsvár/Budapest, 1913-1944.12.29.) honvédet, temetés helye: 62/4. Hdf. tábor temetője, *Kijev*;

Wagenhofe Frank Rudolfot (Sopron, 1918-1945.09.08.) honvédet, temetés helye: 199/4. Hdf. tábor temetője, *Novoszibirszk*.

A felsorolt öt foglyot később *Andizsanból* más táborba vitték, ahol meg is haltak.

A hatodik fogoly a 26. sz. táborban halt meg:

Marosy János János (Berhida, 1926-1946.01.12.) honvéd, temetés helye: 26. sz. tábor temetője, *Andizsán* 2, parcella 2. sír. A sírkertben német és japán halottak is itt vannak eltemetve.

A szerencsésen hazatérttek közt nyilván tartják a magyarnak tartott **Hohmann Józsefet** (Untharul Mogucs Bereonsz Kransz? 1922), távozásának dátuma: 1946.szeptember 7.

Üzbegisztán keleti részében elterülő és a legtermékenyebb régió, Fergana tartomány fővárosában, *Ferganában/Fargana* (214 ezer fő) volt a 387. számú hadifogoly láger közigazgatási központja (GPS hosszúság 40.3864, GPS szélesség 71.7863). A láger fogolyállománjának tagjai között magyar hadifoglyok és internáltak is voltak:

Bencsik József (Visk, 1926) internált civil, a 387. sz. lágerből a távozás dátuma: 1946.12.07;

Erdei István (Hadad,1915) honvéd, a 387. sz. lágerből a távozás dátuma: 1948.06.18;

Hajdú János (Karcag, 1905) internált civil, a 387. sz. lágerből a távozás dátuma: 1948.07.05;

Simon János (Szoleta_Zol?,1919) őrzetű, a 387. sz. lágerből a távozás dátuma: 1945.06.17;

A leírások szerint a 387.sz. tábor 1. sz. temetője 2000 m keletre *Kzil-Kijtől*, a „*Dzsaj*” völgyben található.

A Ferganában állomásozó 3670. számú hadifogoly kórházban halt meg mások mellett **Lajosi Imre Imre** (Szikszó, 1920-1945.07.26.) honvéd, temetés helye: 3670 hadifogolykórház temetője, *Fergana*, 17/24. parcella/sír;

Vince Bálint (Magyarország, 1918-1946.06.21.) honvéd, temetés helye: *Fergana*. **Illés Miklós Miklóst** (Zakárfalva, 1904-1947.01.09.) felgyógyulása után a 284. sz hadifogolytáborba szállították, *Bresztben* van eltemetve.

A Taskenti területi *Angren/Ahan-Garan* településen működött 372 sz. hadifogolytáborban, itt halt meg 1946. július 9-én **Szabó László** (Nagykátá, 1923) őrzetű.

1944-1947-ben itt raboskodott

Balog Imre (Visk,1911) internált civil, a 372. sz. lágerből a távozás dátuma: 1945.10.08;

Gulyás László (Zabos, 1905) őrmester, a 372. sz. lágerből a távozás dátuma: 1947.07.02;

Lemberg István (Budapest,1918) honvéd, a 372. sz. lágerből a távozás dátuma: 1947.06.12;

Nagy Sándor (Morvarév,1919) honvéd, a 372. sz. lágerből a távozás dátuma: 1947.07.02;

Sápi Lénárd (Nagygombos,1902) internált civil, a 372. sz. lágerből a távozás dátuma: 1945.10.08.

A Rezsevszki/Jihvimaai járás Ahtme településen állították fel a 135. sz. hadifogolytábort, ahol magyarokat is dolgoztattak. Az egyik listán 10 tiszt és 10 honvéd van feltüntetve.

Ávrám Arnold (1891?) százados, a 135. sz. lágerből a távozás dátuma: 1946.03.04;

Bodvai András (1919) alhadnagy, a 135. sz. lágerből a távozás dátuma: 1946.03.04;

Enisz Zoltán (1894) hadnagy, a 135. sz. lágerből a távozás dátuma: 1946.08.25;

Garaj József (1905) alhadnagy, a 135. sz. lágerből a távozás dátuma: 1946.06.16;

Gjovai Ferenc (Kispest, 1905) alhadnagy, a 135. sz. lágerből a távozás dátuma: 1947.04.20;

Gyorsok Lázár (Budapest, 1927) honvéd, a 135. sz. lágerből a távozás dátuma: 1945.07.18;

Gyurcsék László (Budapest, 1927) honvéd, a 135. sz. lágerből a távozás dátuma: 1947.08.15;

Horosta István (1916) hadnagy, a 135. sz. lágerből a távozás dátuma: 1946.03.04;

Kis-Fekete István (Kispest, 1909) honvéd, a 135. sz. lágerből a távozás dátuma: 1947.02.12;

Kerekes Lajos (Csongrád, 1906) honvéd, a 135. sz. lágerből a távozás dátuma: 1947.07.11;

Kakuk István (Salgótarján, 1928) honvéd, a 135. sz. lágerből a távozás dátuma: 1945.04.01;

Lapu Ferenc (Szövérd?, 1923) honvéd, a 135. sz. lágerből a távozás dátuma: 1945.04.01;

Lóránt László (1905) honvéd, a 135. sz. lágerből a távozás dátuma: 1945.12.13;

Mozga Endre (Patroha, 19023) alhadnagy, a 135. sz. lágerből a távozás dátuma: 1947.04.20;

Nemesházi József (1891) százados, a 135. sz. lágerből a távozás dátuma: 1946.03.04;

Nun Lőrinc (Budapest, 1909) honvéd, a 135. sz. lágerből a távozás dátuma: 1947.07.27;

Oravec Barna (1924) honvéd, a 135. sz. lágerből a távozás dátuma: 1947.08.11;

Ortutay Sándor (Ószemere, 1905) alhadnagy, a 135. sz. lágerből a távozás dátuma: 1945.03.17;

Revolý Mihály (Győr, 1905) alhadnagy, a 135. sz. lágerből a távozás dátuma: 1947.04.20;

Talabér János (Tatabánya, 1924) honvéd, a 135/7. sz. lágerből a távozás dátuma: 1945?.10.17.

Ferghani területi Begovat/Bekabad 288.sz. hadifogolytábor részlegeiben a 25 magyarnak ismeretes a távozás dátuma, azonban négy honvédnek ismeretlen a sorsa:

Barati István (Kistelek, 1924)

Konter Zoltán (Elina?, 1921)

Ipcsics János (Kaptol, 1898)

Vitéz Miklós (Botpalád?, 1916) tizedes.

A 360. sz. hadifogolytábor rabjait főleg a Csircsiksz-724-es üzemben foglalkoztatták. Az 5. sz. részlege Csinazban volt telepítve. A németek, japánok között 5 magyart találtunk a névsorban, akik 1947-1948-ban a lágerből eltávoztak, köztük **Kolbman József** (Elina?, 1921) honvédnek ismeretlen a sorsa.

A 382. sz. hadifogolytábor keretében *Angrenben* önálló munkásszázlóját (ORB) állítottak fel. Az angreni 1. sz. temetőben 133 fő japán, német van eltemetve

1945/47-ben. Néhány magyart is idehurcoltak. Például **Zádor Ferenc** (Felsőgalla, 1900) főtörzsőrmestert is a munkásszázlójában dolgoztatták, 1946. november 13-án más táborba vitték.

A SZU MVD-nek alárendelt 3670 sz. lágerkórház (szpjecgoszpital) Kokand-Bogolovszkban helyezték el. Több sebesült és végelgyengülésben vagy járványos betegségben szenvedő magyar hadifogoly (*Czinke Sándor* (Páczin, 1921), *Szojka/Szujer Ferenc* (Anarcs, 1918) tizedes, *Rác Viktor* (Kányavár, 1903) életét mentették meg. A gyógyíthatatlan betegeket Kokand melletti sírkertben temették el.

A taskenti lágermúzeumban kiállított hatósági dokumentumok segítségével (ezeknek fotómásolatával is rendelkezünk) került összeállításra az alább közölt táblázat, amely tartalmazza a SZU MVD üzbegisztáni táborrendszerének helyeit, fontosabb adatait.

*SZU MVD hadifogolytáborok, munkás zászlóaljak, kórházak, temetők
kimutatása az Üzbég SZSZK területén*

Terület	Tábor, táborrészleg, kórház száma	Temető elhelyezkedése	Az eltemetettek száma
Taskenti terület	187. sz. hdf.	Fergan	
	372/0 sz. hdf.	Angren, Ahan-Garan	1
	UPVI munkatábor	UPVI-hadifogoly és Internáltügyi Parancsnokság	
	135/0. sz. hdf.	Ahtme Rezsevszki/Jihvimaai járás	
	SZU MVD 386/0. sz. hdf. hadifogolytábor, 17. sz. különálló munkásszárad, Taskent.	A felújított 1. sz. német hadifogolysírkert a taskenti polgári muszlim temetőn belül	1945/48-ban eltemetve: 197 német, 2 osztrák, összesen 19 fő.
		2. sz. temető	1 magyar és 79 német és japán katona van eltemetve 1945/48-ban
	SZU MVD 288.sz. hdf. Ferghani terület-Begovat Hdf táborrészlegek: 1. sz., 3. sz., 4. sz., 5. sz., 7. sz. táborrészlegek Bekabad. A 2. sz. <u>lágerrészleg</u> Tamasában.	Öt település 5 temetője (likvidálva)	286 fő van eltemetve 1945/48-ban (1 magyar 90 német és 195 japán katona)
	SZU MVD 382. sz. hdf. Angren	1. sz. temető, Angren	133 fő van eltemetve 1945/47-ben
	SZU MVD 360. sz. hdf. Csircsiksz-724-es üzem hadifogolytábor, Az 5. sz. részleg Csinazban.	Temető a település peremkerületében	13 fő van eltemetve 1945/47-ben
	SZU MVD 400. sz. ORB, Taskenti vasút	2. sz. temető Taskent perem részén	8 fő eltemetve
	372/0. sz. hdf. Angren	Temető a település peremkerületében	2 fő van eltemetve 1945/47-ben

Terület	Tábor, táborrészleg, kórház száma	Temető elhelyezkedése	Az eltemetettek száma
Andizsani terület	SZU MVD 26. sz. hdf. Andizsán, Csuama/ Chuama, Izbaskanti körzet,	1.sz. temető, Csuama, Izbaskanti körzet	109 fő van eltemetve 1945/47-ben (61 német, 30 japán, 18 más nemzetiségű)
	SZU MVD 26. sz. hdf. 1.sz. táborrészleg, Juzsnij Alamisnik Hadjaabad körzet	1. sz. temető <i>Juzsnij Alamisnik perem részén</i>	5 fő van eltemetve 1945/47-ben
		2. sz. temető, Andizsan	1 magyar
Bukharai terület	1529. sz. lágerkórház, Kogan,	<i>Kagan</i> város peremén, létező sírkert	222 fő van eltemetve 1945/47-ben (168 japán, 47 német, 7 norvég)
Ferganai terület	SZU MVD 387.sz. hdf. 1. sz. táborrészleg, Fergana	<i>Fergana</i> város peremén, létező sírkert	összesen 2 fő van eltemetve 1945/47- ben
	SZU MVD 387. sz. hdf. 2.sz. táborrészleg, Kokand	<i>Kokand</i> város peremén, létező sírkert	304 fő van eltemetve 1945/47-ben
	SZU MVD 387. sz. hdf. 3.sz. táborrészleg, Kzil-Kija	1 sz. temető, 2000 m keletre <i>Kzil-Kijtől</i> , a „Dzsaj” völgyben <i>Kirgiz SZSZK területén</i>	X
	SZU MVD 3670. sz. lágerkórház, Kokand-Bogolovszk	2000 m északra <i>Kokandtól</i>	241 fő van eltemetve 1945/47-ben (ebből 1 magyar)

1934-ben Szovjetunió-szerte sorra jöttek létre Gulág-táborok. Ilyen volt az üzbegisztáni *Szazlag*, ahol a rabok kollektív gazdaságokban dolgoztak.³⁷² 1939–1940-ben építették meg Üzbegisztá-

³⁷² APPLEBAUM, Anna 2005: *A Gulág története*. Budapest, Európa Könyvkiadó. Tárolt változat: https://datenpdf.com/download/anneapplebaum-a-gulag-tortenete-i-ii_pdf

ni területén a *Nagy Fergana-csatornát*, csákánnyal és ásóval, a civil lakosság tizezeinek munkába vetésével. Későbbiekben a csatorna előlództe az *Aral-tó* elapadását.³⁷³

A székesfővárosban GULÁG-börtönláger is működött és megfigyelés alatt tartották a mindenkori száműzötteket és az NKVD által a közéletből kiemelt, ide telepített nem kívánatos személyeket. A mindenható cárokhoz hasonlóan Sztálin is az üzbég fővárosba száműzte a kegyeiből kiesett kommunista értelmiségieket. Köztük volt a marxizmus nemzetközi hírnevet szerzett teoretikusa a filozófus és esztéta **Lukács György** is, a Szovjetunió 1941-es megtámadásakor *Taskentbe* telepítették. Ezt megelőzően 1941. június 29 az NKVD kémkedés vádjával letartóztatta, három hónapig eltartó vallatás után – bizonyítékok hiányában – a vád alól felmentették és kiengedték a hírhedt *Lubjankáról*.³⁷⁴

Alekszandr Szolzsenyicint, a sztálini börtönállam a Gulág világ-hírű krónikását még kazahsztáni raboskodása idején egy magyar orvos gyógyította a rákos daganatát. Néhány héttel Sztálin halála előtt – a dzsezkazgani börtönlágerből kiengedték. Nyolc év munkatábor tapasztalatával Kazahsztán déli részére száműzték, a háromezres *Birlikbe*, ahol matematika tanárként dolgozott. A későbbiekben a daganat megint kiújult, **Sztolipin**-vagonban érkezett Üzbegisztán főváro-

³⁷³ CzÉH Zoltán: *Abol a folyók visszafelé folynak. „Természetátalakítás” és vízszennyezés a Szovjetunióban.* 72.

Tárolt változat: <http://docplayer.hu/35091403-Ahol-a-folyok-visszafele-folynak-termeszetatalakitas-es-vizszennyez-es-a-szovjetunioban.html>

³⁷⁴ Lásd: *Vallatás Lubjankán 2002: Lukács György vizsgálati ügyiratai* – Életrajzi dokumentumok. Budapest, Argumentum Kiadó – Lukács Archivum, 30-31., 110., 197-198. Tárolt változat: <https://core.ac.uk/download/pdf/35134762.pdf> (A hozzáférés ideje: 2019. október 19.)

Megjegyzendő: máig megbocsáthatatlan bünt követett el a Magyar Tanácsköztársaság idején **Lukács György** közoktatásügyi népbiztos, aki parancsot adott, hogy gyávasággért tizedeljék meg a románok elől meghátráló vöröskatonákat. Hét személyt végeztek ki. Forrás: MEGYERI Dávid 2019: *Lukács György népbiztos katonákat tizedeltet*. Ez történt száz éve. Magyar Nemzet, 2019.05.12. <https://magyarnemzet.hu/belfold/lukacs-gyorgy-nepbiztos-katonakat-tizedeltet-6911717/>

sába, ahol *Taskentben* megműtötték, és nem csak felgyógyult – és élt 90 éves koráig – az itt szerzett élményeiből, hiteles korrajzzal írta meg a *Rákosztály*³⁷⁵-t. A neves író 1957-ben hivatalosan is rehabilitálták.

A politikai rabok közzé került a távoli Kárpátaljáról idehurcolt **Kesely János** (Ódávidháza, 1904-Taskent környékén, 1949) izsnyétei (zsnyatinói) görögkatolikus parochus, akit az aposztázia elutasítása miatt a KGB 1947. május 22. letartóztatta, az ungvári megyei bíróság 5 év szabadságvesztésre, 5 év jogfosztásra és vagyyonelkobzásra ítélte. Taskent környékén, a kényszerszemunkatáborban ismeretlen körülmények közt halt meg 1949-ben.³⁷⁶

Margitics Mihály Mihály Christofer^{377*} (1923) Kárpátalján élő görögkatolikus lelkész volt. A Szovjet Hadsereg katonai törvényszéke 8 évi javító-nevelő munkatáborban letöltendő szabadságvesztésre ítélte. Üzbegisztánban és Kazahsztánban töltötte a büntetését. További sorsa ismeretlen.

Misányi Pál³⁷⁸ (Alsódabas, 1912) frontharcos katona 10 évig raboskodott Taskentben az egyik speciális politikai táborában (építkezésen, rézbányában). 1954-ben tért haza.

A selyemúton Szamarkand felé

A mi úticélunk is *Szamarkand-Navoi*, a fővárosból bérelt busszal nekivágtunk a 475 km-es útszakasznak és elindultunk az ezredéves *Selyemúton*³⁷⁹, amely pusztákat, sivatagokat szel át és egykor nagy ókori

³⁷⁵ SZOLZSENYICIN, Alekszandr 1990: *Rákosztály*. Regény. Fordította Szabó Mária. Budapest, Árkádia.

³⁷⁶ BENDÁSZ István- BENDÁSZ Dániel 1994: *Helytállás és tanúságtétel*. A Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye hitvalló és meghurcolt papjai. Ungvár-Budapest, Galéria-Écriture, 59.

³⁷⁷ RÓZSÁS János 2000: 236.

³⁷⁸ RÓZSÁS János 2000: 252.

³⁷⁹ 2017. július 6-án.

és középkori lovasbirodalmakat, ezredéves, misztikus karaván-városokat (*Taskent-Samarkand-Navoly-Bukhara-Hiva/Khiva*) köt össze, és mélyen bevették titkaikat az Üzbégföld történelmébe is.

A Selyemútnak több magyar vonatkozása is van. Közel 200 éve például az üzbeisztáni Bukhara/Buchara érintésével, *Szkander bég* néven **Kőrösi Csoma Sándor**³⁸⁰ (Csomakörös, 1784. – Dardzsiling, 1842.) vándorló székely nyelvtudós, tibetológus. Közel 160 éve pedig **Vámbéry Ármin**³⁸¹ (1832-1913) akadémikus járt erre ösenk kutatásának útján. A sajtóból is értesültem arról, hogy az üzbeisztáni *Hivában/Chiwában* (régi nevén: *Khorasan*), a magyar keletkutató, **Vámbéry Ármin** tiszteletére emléktáblát avatott **Kövéér László**, az Országgyűlés elnöke, amikor Kazahsztánban és Üzbegisztánban 2013-ban tett hivatalos látogatást. A **Vámbéry**-emléktábla avatása kapcsán a meglévő magyar-üzbég közös történelmi gyökerekről is beszélt.³⁸²

Az emlékút során bejárt térséget is főleg muszlim (főleg szunnita) vallású lakosság uralja. A külső hódítókkal évszázadokon át harcoltak. A szabadságot szerető üzbégek ellenállását a vörös terror hatalmas emberi áldozatok árán sem tudta véglegesen megtörni. **Lenin** és **Sztálin** parancsára baszmakok/antibolsevista ellenállók ezreit semmisítették meg, a törzsi kötelékeket ide telepített népcsoportokkal akarták felhígítani, ami később konfliktusokat gerjesztett.

³⁸⁰ **Kőrösi Csoma Sándor** saját szavaival: székely-magyar Erdélyből, nyelvtudós, könyvtáros, a tibetológia megalapítója, a tibeti-angol szótár megalkotója. Forrás: Wikipédia).

³⁸¹ **Vámbéry Ármin** az MTA pénzügyi támogatásával 1861 őszén indult útnak Ázsiába, hogy a magyarok nyomai után kutasson. **Rasid Effendi** néven, szunnita dervisnek öltözve indult el Isztambulból. Többek között átutazta Közép-Ázsia sivatagjait, városait. 1863-ban megérkezett az üzbég Khorasanba (mai nevén: Chiva), majd Buharán keresztül Szamarkandba érkezett, majd a térség kegyuraival (kán, emír) találkozása után, innét újra Isztambulba tartott.

³⁸² *Magyar-üzbég rokonságról beszélt Kövéér László. Közép-Ázsiába látogatott az Országgyűlés elnöke.* In: Oroszvilág.hu, (2013-10-30.) http://oroszvilag.hu/?t1=magyarorszag_es_a_posztoszovjet_terseg&chid=4377

A történelmi Selyemutat a 40-50-es években a hadifoglyok, GULÁG-rabok közreműködésével a szovjet katonai vezetés igényei szerint hadi útként újították fel. A helyiek mondták, hogy egyes sziklakkal, kőpusztasággal és homoksivataggal, övezett szakaszai csontokra épült, hiszen a nehéz fizikai munkával járó kötöttségéből belerokkant rabokat az út mentén vájt gödrökben temették el. A Selyemút felújításán magyar, német és más nemzetiségű hadifoglyok dolgoztak, mint a mérőföldkövek, úgy sorakoznak a névtelen sírok is, ahol a halálra dolgoztatott rabok nyugszanak.

A 40-45 °C hőségben az országút menti pihenő-oázisban – kísérőink tanácsát megfogadva – forró teát ittunk (hagyományos törökülésben), és valóban éreztem, hogy a gyötrő szomjúság eltűnt. Az út menti beton csatornában hűsítő víz hömpölygött tova, víztől felfrissültem én is. Láttuk, tapasztaltuk, hogy az itteni lakosoknak életben maradásért ma is keményen meg kell küzdeniük. Legfőbb kincsük a víz! A közeljövőben már drámai lesz a víz kérdése, mert olvadásnak indultak a magas sziklahegyek tetejét borító gleccserek.

A mezőgazdaság, az állattenyésztés, a zöldség- és gyümölcs termesztés, a gyapotültetvények csakis öntözéssel valósíthatók meg, mivel állandó a nyári hőség, a szárazság. Megfigyeltük, a számunkra igen mostoha természeti körülmények közepette az üzbegek otthonosan, gyakorlatiasan élnek. Az évezredes selyem út is csak annyiban változott, hogy aszfalt borítja.

Egyik Selyemút-pihenő helyet szoborcsoport örökíti meg

A vidék legkorábbi építményénél is rövid pihenőt tartottunk és megtekintettük **Mirzo Ulughbek** (*Amir Temur* (1336-1405) unokája) csillagász obszervatóriumát.

Mirzo Ulughbek csillagvizsgálója

A csillagvizsgáló, már a **Krisztus** előtti időkben is mágikus titok övezte a mindentudó csillagászokat, akik bölcs jóslataikkal, mete-

rológiai előrejelzéseikkel segítették népük vezetőit, hogy az adott év folyamán mire számítsanak. Ezek az államilag védett emlékhelyek ma megbecsült turistalátványosságot szolgálnak.

A „Kelet Rómájában” ...

Az aszfaltozott történelmi selyemúton nomád tájakon haladva, értük el a 2750 éves *Szamarkandot*. Az ősi települést *Kelet Rómájának* s a muszlim világ gyöngyszemének nevezték költők és történészek. Történelmi jelentősége vitathatatlan, hiszen ez volt a térségben **Timur Lenk**, másnéven **Amir Temur** (1336-1405) az ég császárának tartott király „oktatási központja”.

A látottak és a hallottak alapján meggyőződhattünk, hogy napjainkban is fontos egyetemi város, amely évszázadokon át volt az iszlám vallásos oktatás egyik keleti fellegvára, olyanokkal vetekedett, mint *Bagdad*, *Iszfahán*. A félmillió *Szamarkand* Üzbegisztán műemlékekben leggazdagabb városa és egy letűnt korszak egykori gazdagságot szimbolizálják.

Amir Temur (1336-1405) portréja

A belvárosában emlékmű-néző sétánk folytán az egyik étteremben valódi üzbég piláfot ettünk. Szinte minden étteremben ez a főétel, mellé zöldecsés salátát, lepényt és forró teát adnak. A piláf első írásos emléke *Nagy Sándorhoz* köthető, aki a Perzsa Birodalom meghódítása során ismerte meg ezt az ételt.

Ellátogatunk a *Timur Lenk*, a hatalmas XIV-XV. századi világhódító sírjához, melyet egy jade kő őrizi, amellyel *Mirzo Ulughbek* állított emléket nagyapjának. A világ legnagyobb jade köve volt 1740-ig, amikor *Nádír sah* megpróbálta eltávolítani, s a kő kettétört. *Timur Lenk* nagyságát méltatva a kőbe vésve ez áll: „*Ha én fel-emelkedem, a világ beleremeg.*”

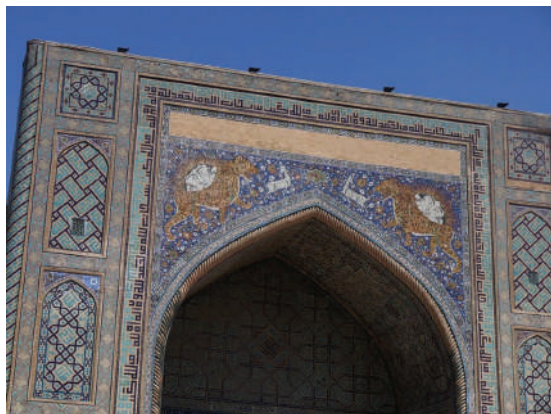
Sétát tettünk a történelmi belvárosban, a türkiz, bordázott kupolákkal díszített épületek között. Ez után *Bibi Khanim/Khanum*, *Timur* kedvenc feleségének mecsetjéhez látogatunk. A monumentális imaház építésekor, mely a maga idejében a leghatalmasabb mecset volt szerte az iszlám világban, úgy tartják, hogy 95 elefánttal szállították a márványtömböket Indiából és Perzsiából.

Felkerestük a szamarkandi híres *Sziáb bazárt*, ámulatba ejtett bennünket az üzbég és tadzsik kereskedők pultjain, a földre terített

Bibi Khanim/Khanum mecset

szőnyegekben felvonultatott árucikkek hatalmas választéka. Sajnos, a piacon a fotózást tiltják.

Az egyik medresze homlokzata

Késő délután Szamarkandból a 170 km-re lévő *Navoiba* indultunk bérelt busszal. Emléketünk utolsó állomása volt a közelében lévő *Zarafshan Hotel*. Ez már a *Malik-rabatovsky* kistélepüléshez tartozik. A hajnali órákban a közeli repülőtérrel elindultunk *Moszkvába*.

Üzbegisztán egy részének látképe a repülőgép ablakából, az ország keleti és déli részét a Tien-san vonulatai hálózák be

MOSZKVA A GULÁG-GUPVI EMLÉKEZETPOLITIKA KÖZPONTJA

„A táborokat azért találták ki,
hogy embereket semmisítsenek meg.”

Alekszandr Szolzsenyicin,

orosz Nobel-díjas író

Az üzbegisztáni *Navoiból* a moszkvai seremetyevói nemzetközi repülőtérre érkeztünk.³⁸³ Ez volt eddig a leghosszabb repülő utunk, közel 3,5 órát tartózkodtunk 11 ezer kilométer magasságban és 860 kilométeres óránkénti sebességgel szeltük át Közép-Ázsia napfényes térségét, ahol a sztyeppéken 45 fokos hóhullámban csontszáraz volt a levegő is.

Majd elértük Moszkvát, esőfelleg borította el az orosz impérium fővárosát. A forró övezetből hideg, esős időjárásba csöppentünk, 12 °C fokot mértek a műszerek. A csoport dideregve érkezett meg a légiflotta kikötőjébe.

Az elszállásolás után a szovjet típusú és berendezésű szálloda előtérben *Kozlov Sándor*, kulturális attasé, a *Moszkvai Magyar Intézet* vezetője fogadta csoportunkat.

A csapatból kilencen jelentkeztünk az általa szervezett külön programra. Ebből csak a moszkvai *GULÁG Történet Állami Múzeum* és a magyar kulturális központ megtekintése valósult meg. Sajnos a *Vojennije Memoriály* (Hadisír gondozók) igazgatója más elfoglaltságára hivatkozva lemondta a velünk való találkozást. Ennek tudható be, hogy közel három órát töltöttünk Oroszország központi GULÁG múzeumában.

³⁸³ 2017. július 7-én.

Oroszországban 4 kiemelt GULÁG múzeumból 3 Moszkvában, egy pedig az Ural közeli Perm területen, a Csuszovaja folyó melletti Kucsino település közelében van.³⁸⁴ A *Perm-36 Múzeum*³⁸⁵ (Пермь-36) az azonos nevű egykori GULÁG³⁸⁶ láger területén található, **Viktor A. Smirjov** (1946) permi történész kezdeményezésére 1994. augusztus 30-án nyitotta meg kapuit a látogatók előtt. Évi viszonylatban 35 ezer turista keresi fel az intézményt. Korábban, a tábor bezárása előtt, 1946-1987-ig 3 kolóniában (VSZ-389/35, VSZ-389/36, VSZ-389/37) tartottak itt a szovjet államra veszélyes politikai foglyokat. Közülük az egyik legismertebb **Vaszil Sztusz** (1938-1985) disszidens, ukrán patrióta költő, meghalt a lágerben. 2005-től Ukrajna Hőse (posztumusz).

Moszkvában található a *GULÁG – Alkotások, Személyi Tárgyak Múzeuma*³⁸⁷ (Музей «Творчество и быт ГУЛАГа»). A Memorial Társaság³⁸⁸ 1990-ben alapította. Állományának alapját képezik a Gulag rabságra ítélt festők grafikai és olajfestményei. A kollekció állományának gyűjtését 1988-ban indították el. A Társaság felhívására jelentkező túlélők, hozzátartozók az elítéltek személyes tárgyait is a szervezőknek adományozták. Az 1990-ben megnyílt múzeum első igazgatója **V. A. Tyihonov** művészettörténész lett. A 2015-ben készített kimutatás szerint az állománya közel 2400 egységgel bővült. Ebből az 1500 képzőművészeti alkotás szerzője: **Vaszil Subajev, Mihail Szokolov, Mihail Rudakov, Borisz Szvesnyikov, Lev**

³⁸⁴ 2012-ben kutatócsoportunk ott is járt.

³⁸⁵ Weboldal: <http://perm36.com/>

³⁸⁶ GULÁG (oroszul: ГУЛАГ: Главное управление исправительно-трудовых лагерей [Glavnoje upravlenije ispravityelno-trudovih lagerej], azaz 'Javítómunka-táborok Főigazgatósága')

³⁸⁷ Weboldal: www.museum.ru/M1767

³⁸⁸ A Memorial vagy Memorial Társaság az egykori Szovjetunióban 1989-ben alapított, oroszországi központú jogvédő társadalmi szervezet. 2009-ben elnyerte a társaság első elnökéről elnevezett, az Európai Parlament által alapított Szaharov-díjat. Jelentős munkát végzett a kommunizmus bűneinek, a Gulag-áldozatok neveinek feltárásában, nyilvánosságra hozatalában.

Kropivnickij, Juloo Szooster és más politikailag elítélt festőművész. Ezenkívül a múzeum birtokába került 700 különféle láger béli használati tárgy, eszköz, személyi dokumentum.³⁸⁹

Oroszországban is végbement rendszerváltás, a kibeszélés felszínre hozta a GULÁG világát ecsettel, tollal ábrázolt művek sokaságát. Számos nyilvánosságra került könyv, album, képregény az interneten is elérhetővé vált. Például a legelterjedtebb GULÁG-képregények közzé sorolható az erős idegzetű ember lelkét is erősen felkavaró *Dancig Baldajev* (1925 -2005) karikatúra-rajzai (Рисунки из ГУЛАГа)³⁹⁰, illetve több világnyelven, köztük magyarul is elérhető képfeliratok.³⁹¹ A 43 rajz készítője maga is megjárta a Gulágot, de nem rabként, hanem börtönőrként.³⁹²

Figyelemre méltó GULÁG-gyűjteménnyel rendelkezik a *Szaharov Központ*³⁹³ (Сахаровский центр). 1996-ban alapította *Jelena Benner* vezette Andrej Szaharov Alapítvány. Több más funkciót ellátó intézmény gyűjteményében mintegy 600 festményt, szobrot, kisplasztikát, fényképet, szamizdat kiadványt, a GULÁG történetéhez kapcsolódó dokumentumokat, különféle tárgyakat, jogvédők és közéleti személyiségek archívumát tárolják. Ugyanitt 2008-tól kezdte el működését a *Virtuális GULÁG Múzeum*.

³⁸⁹ ТИХАНОВА, В. А. (Сост.) 1998: Творчество и быт ГУЛАГа: Каталог музейного собрания общества «Мемориал»/предисл.: С. А. КОВАЛЕВ; худ.: Б. В. ТРОФИМОВ; отв. ред.: Н. Г. ОХОТИН. - М.: Звенья, 208.

³⁹⁰ Live Journal (Журнал для умеющих думать /A gondolkodni tudók folyóirata) honlapra 2013.május 10-én töltötték fel, azzal a megjegyzéssel, hogy a gyengeidegzetűeknek nem ajánlják a megtekintését. <https://iov75.livejournal.com/2469042.html>

³⁹¹ A Baldajev rajzok magyar képfeliratokkal is olvasható: <http://www.kodaly-bp.sulinet.hu/pefele/Egyetemes-tortenelem/Jelenkor/GULAG-kepregeny.pdf>

³⁹² a magyarul is ismertté vált képregény címe: GULÁG-SZTORI. Írta és rajzolta *Dancig Szergejevics Baldajev* MVD őrnagy. *Dancig Baldajev* az alapiskolák elvégzése után 1940-41-ben az irkutszki képzőművészeti főiskolán tanul. A háború kitörésekor önként jelentkezik a frontra. Leszerelése után a belügyi alakulatokhoz irányítják, ettől kezdve egészen 1981-ig nem kerül le róla az egyenruha: volt tűzoltó, börtönőr, NKVD-katona és belügyes tiszt. A leningrádi bűnügyi nyomozóosztály őrnagyaként ment nyugdíjba.

³⁹³ *Szaharov Központ, Moszkva, web-lap*, <https://www.sakharov-center.ru/>

A moszkvai Állami GULÁG Történeti Múzeumban

Időhiány miatt az *Állami GULÁG Történeti Múzeum* (Государственный музей истории ГУЛАГа) megtekintését választottuk. Kaulauzunk, egyben a múzeumlátogatásunk megszervezője *Kozlov Sándor* kulturális attasé, a Moszkvai Magyar Intézet vezetője volt.

Az Állami GULÁG Történeti Múzeum (Moszkva) főbejárata

Csoportunkat *Galina Ivanovna*, a múzeum igazgatóhelyettese fogadta. 2014-től alaposan felkészült GULÁG-szakértőként, képzett történészként, a történelemtudományok doktoraként aktívan részt vesz az intézmény irányításában. Tudni kell róla, 2002-ben *A GULÁG a szovjet állam rendszerében (1920-1950)* témakörben védte meg doktori értekezletét a Moszkvai Lomonoszov Egyetemen. Számos publikáció szerzője, egyben az Orosz Történettudományi Intézet munkatársa is.

*A Moszkvai Állami GULÁG Történeti Múzeum*³⁹⁴ létrehozását *Vlagyimir Putyin* Oroszország jelenlegi elnöke rendelte el. A mú-

³⁹⁴ Lásd bővebben: Moszkva, A Gulag történetének múzeumában, 2017.07.07.
<http://lh-dfv30.livejournal.com/11079.html>

zeum alapítója **Anton Antanov-Ovszejenko** (1920-2013) ismert történész, publicista, közéleti személyiség, egykor „népellenesség” vádjával elítélten 13 évig volt GULÁG-rab, szülei is a sztálinizmus áldozatává váltak. A túlélő tervei alapján, közvetlen irányításával 2001-től valósult meg. Majd 2012-től az intézmény irányítását **Román Romanov** vette át, igazgatósága alatt egy felújított, 1906-ban emelt téglalapú épületben talál végleges otthonra³⁹⁵ az országos viszonylatban is egyedinek számító múzeum, amelynek felavatására 2015. október 30-án került sor. Megtudtuk, hogy **Román Romanov** igazgató ugyanebben az évben létrehozta az oroszországi emlékmúzeumok szövetségét, eddig 32 tagja van. A Gulág történetével, bemutatásával intenzíven foglalkoznak, évente közös szemináriumokon vesznek részt.

A központi múzeum fiáléjaként működik a „Ház a parton” Múzeum (Музей «Дом на набережной»)³⁹⁶, 1989-ben **T. M. Ter-Egizarjan** alapította, évente 1200 látogatót regisztrálnak. Oroszországban nincs párja, sőt világviszonylatban is unikális emlékmúzeumnak számít, mivel a kiállítása a tömbház 30-as évekbeli egykori, megtorlásban részesült lakóinak (köztük politikusok, katonai vezetők, irodalmárok, színészek, tudósok, közéleti személyiségek) életébe, illetve autentikus életvitelébe enged betekintést. Az áldozatok emlékét a külső falon 25, a lépcsőházban 6 elhelyezett emléktábla örökíti meg. Köztük van az NKVD- letartóztatás előtt öngyilkosságot elkövetett **Mihail Kaganovics** (1888-1941) népbiztos, **Konsztantyin Psenicin** (1892-1937) politikus, **Jakov Doleckij** (1888-1937) a TASZ-hírügynökség akkori vezetője.

Vendéglátóink szóltak a múzeum távlati fejlesztéséről. A múzeum előtti területen *Emlékpark* épül, amelyet az ország különböző

³⁹⁵ Lásd. 127473 Moskva1-voj Somotecnij körút 9.-1.

³⁹⁶ Lásd: „Ház a parton” Múzeum (Музей «Дом на набережной»), igazgatója **Трифонов О. Р.** Moskva, honlapja: dnmuseum.ru

térségében egykor működött foglytáborok környékéről idehozott fákkal, bokrokkal zöldítik be.

A múzeumtól nem messze lévő téren a moszkvai képzőművészek közreműködésével 2017. október 30-án felállították az *Emlékezés és fájdalom falát*. A 30 méter hosszú és közel 6 méter magas félkör alakú, elmosódott emberi arcok sokaságát ábrázoló monstrumot a széles nyilvánosság előtt **Vlagyimir Putyin** elnök, **Kirill** pátriárka, **Szergej Szobjanyin** Moszkva polgármestere avatta fel.

Projektjükben szerepel a nagyobb távol-keleti GULÁG lágerek fel-térképezése, dokumentálása, videofilmek készítése. Ilyenkor a túlélőket, a hozzátartozókat, szemtanúkat is felkeresik, visszaemlékezéseket, adatokat gyűjtenek. Közreműködnek az áldozatok rehabilitálásának elősegítésében, a levéltári iratok feldolgozásában és elemzésében.

A múzeum munkatársai

A múzeum gyűjteményének állományát folyamatosan gyarapítják, szakszerűen feldolgozott állapotban a látogatók elé tárják. A tartalatot egyébként havi bontásban is több száz belföldi és külföldi turista, a téma iránt érdeklődő felnőtt és diák keresi fel. Törzslátogatóik a 8-11 osztályos tanulók, különböző egyetemek, főiskolák hallgatói és a történelemtanárok. A három kategória részére külön módszertani programot állítottak össze, melynek keretében rendhagyó történelmi órákat, kutató-író-olvasó találkozókat, tematikus és a lágervilágot megjelenítő

fotó és képzőművészeti kiállításokat, színművészek közreműködésével felolvasásokat, szépirodalmi felolvasásokat, elemzéseket tartanak. Gulág színműveket mutatnak be, játékfilmeket és dokumentumfilmeket vetítenek. Az írói alkotások közül *Szolzszenyicin* művei a legnépszerűbbek. A múzeum kutatói tudományos konferenciákat bonyolítanak le. A szaktanulmányokat könyvalakban is megjelentetik.

Külön kategóriába tartoznak a táborok mai helyzetéről, a túlélőkről stb. forgatott dokumentumfilmek, tényfeltáró sorozatok.

A Gulág-téma filmes ábrázolásáról számos tévéfilm és nagyjátékfilm tartozik és kerülnek az előzetesen bejelentkezett csoportoknak igény szerinti levetítésére:

Vaszilij Suksin: *Kalina krasznaja/ Vörös kányafa*; **Alekszandr Proskin:** *Holodnoje leto 53-go / '53 hideg nyara* /1988; **Alekszandr Mitta:** *Zatyerjannij v Szibiri / Elveszve Szibériában* -1991; **Gen-nagyij Zemel:** *Ljudojed/Embrevő*, 1993; **Alekszej German:** *Hrusztaljev, masinu! / Hrusztaljev, a kocsimat!* (1998) stb.

Megjegyzem, hogy a magyar filmgyártásnak is van mit bepótolnia, hiszen a rendszerváltás óta, különösen a GULÁG-GUPVI Emlekbizottság támogatásával az elhurcolás, láger témában eddig csupán két sikert aratott nagyjátékfilm került a mozikba: **Zsigmond Dezső** *A sátán fátya*, **Nagy Zoltán Mibály** azonos című művéből készült forgatókönyv alapján készült a filmet 2018-ban mutatták be. Több díjat aratott a **Havasi János Lánykák**, *az idő eljárt* című filmnovella alapján **Köbli Norbert** (forgatókönyvíró), **Szász Attila** (rendező): *Örök tél* (2018) című film is.

Az emlékezést elősegítő tárgyak, dokumentumok világában

A múzeum főmunkatársa tételesen mutatta be a kiállítás színtereit. Az első két terem felépített cellák, priccsek, eredeti börtönajtók ki-

állításával, a táborok életére jellemző hangeffektusok, tompított zajkeltések kíséretében stílszerűen ábrázolják az elítéltek barakk-világát. Közben a nagyméretű kivetítőn a kivégzett politikai rabok szinte vég nélküli listája követi egymást, majd megszakításokkal korabeli krónikák hangzanak el, korabeli filmhíradókat, kisfilmeket is levetítenek.

A padlón 6-10 m² bontott séma-rajzok jelzik a standart méretű cellák nagyságát. Információs táblán az olvasható, hogy a moszkvai *Butirka*, a *Vlagyimirszki* központi börtön 7 m² alapterületű cellában rendszerint 20 rabot is összezsúfoltak.

Cellaajtókból kialakított börtöncella

Megtekinthettük a Penzai területi *kuznyeck*i gyűjtőfogházából, a Szaratov fegyházból és börtönből, a távol-keleti *Csukotkáról*, a moszkvai *butirkai* börtönből ideszállított cellaajtókat, amelyek 1940–1950 között működő börtönökben voltak használatban ugyanilyen formában, kiadóablakkal és kémlelőnyílással felszerelve.

A következő teremben a politikai rabok életvitelével kapcsolatos, a lágerekben használt eredeti berendezéseket, eszközöket és tárgyakat szemléljük meg. Van itt többek között kovácsolt vasból készült ruhafogas (ráfüggesztve a rabruha, vattakabát), petróleumlámpa,

fésű, szemüveg, szemüvegtok, sakktábla, 1947-ből való cigarettatárca. A másik tárlóban 1952-es újévi üdvözlőlapot, pipát, pipatartót, varródobozt stb. helyeztek el.

Láttunk falra függesztett, lehajtható vaságyat, szíjakból font ágymatracot, mosdót, csuklós bokabilincset, eredeti szögesdróttekersecet. A kiállított bőrönd csakis az engedélyezett holmikat tartalmazta.

A rabélet tárgyai, eszközei

Mellette kirzacsizma, vattakabát és vattanadrág, ebben a rab dolgozott és aludt. A falakra a kommunista ideológiát tükröző plakátokat, munkára, normateljesítésre, a brigádok szocialista versenyére felszólító lózungokat függesztettek. Az itt elhelyezett vetítőn meginterjúvolt túlélők mesélnek lágerbeli életvitelükről. A szolovecki hírhedt koncentrációs táborról, a Belamor-Balti csatorna építéséről készült archívfelvételek bekeretezve lógnak a falon. A tárlókban, pánceszekrényekben a rabok személyi dossziéi és más lágerdokumentumok sorjáznak.

A negyedik teremben a Szovjetuniót ábrázoló nagyméretű interaktív térkép köti le figyelmünket, ezen tüntették fel az elítéltek milíói által létrehozott ipari létesítmények országos szintű hálózatát,

amely a Balti-tengertől a Krímet érintve Csukotkán át a Szahalinig terjedt. A szomszédos teremben filmvetítés zajlik, a meghurcoltakról és a lágerek munkatársairól mutattak be portréfilmeket.

Külön kiállítótermet szenteltek a perbe fogott moszkvai zsidó „*orvosok ügyének*.” A letartóztatott és elítélt orvosokkal kapcsolatos iratok, személyes holmik sokaságát helyezték el a tárlókban. A faliképernyőkön a kiszabadított elítéltek visszaemlékezései hallhatók, közben Sztálin temetésének napját is felidézik. A korabeli dokumentumok szerint a zsidógyűlölő Sztálin közreműködésével 1952-1953 között a szovjet állambiztonsági szervek „terrorista összeesküvést” lepleztek le a Kremlben: „*fehér köpenyes gyilkosok ártó kezelésekkal akarták megrövidíteni a szovjet vezetők életét*”. A letartóztatott Amerika- és Izrael-barát kozmopolita zsidó orvosok likvidálását és a zsidó értelmiség állítólagos kitelepítését az utolsó pillanatban Sztálin halála akadályozta meg. Megjegyzem, a sajtóban olyan vélemény is olvasható, hogy a szovjet zsidók elleni gyűlöletkeltő kampányt elindító Sztálin szándékában állt, hogy „*befejezi azt, amit Adolf Hitler elkezdett. Ebben akadályozta meg 1953. március 1-jei agyvérzése.*”³⁹⁷

A kiállítási tér az ismert és meghurcolt értelmiségiek sorstragédiáival fejeződik be. A múzeum „Halhatatlan barakk”³⁹⁸ online adatárában 1 853 420 politikai elítélt nevével, sorsával ismerkedhetünk meg. Például 1937-1941-ben 463 költőt, író, irodalmárt, bölcsészt, és újságírókat ítélték golyó általi halálra, további 253-an 5-25 évig terjedő javító nevelő kényszermunkára ítélték, küldtek örökös száműzésbe vagy követtek el öngyilkosságot.

Kiemelten mutatják be *Alekszandr Szolzsenyicin* (1918-2008) világhírű író és munkáit: *Ivan Gyenyiszovics egy napja*, 1963, *A Gu-*

³⁹⁷ PÉCSI Tibor 2013: Sztálin befjezte volna, amit Hitler elkezdett. Egy modern Hámán halála. *Hetek*, 03/01. (XVII/9). Tárolt változat: http://www.hetek.hu/hatter/201303/sztalin_befejezte_volna_amit_hitler_elkezdett

³⁹⁸ https://bessmertnybarak.ru/article/repressirovannye_poety/

lag szigetvilág, 1973-1975, A rákosztály, 1990 stb. A Nobel-díjjal kitüntetett író az ötvenes években 11 évet töltött börtönben, munkatáborban, száműzetésben.

Mögötte sorakozik fel a zürjén /komi/ nemzetiségű **Varlam Salamov** (1907-1982) orosz költő, író. Összesen 28 évet töltött a szovjet kényszermunkatáborokban.³⁹⁹ A távol-keleti lágerekről személyes élményeit írja le 1973-ban a *Kolima* címmel magyarul is, 1989-ben kiadott elbeszélésekben. Megjegyzem, az orosz irodalomtörténészek közül többen Szolzsenyicinnél is jelentősebb Gulág-írónak tartják, akinek az emberi lelket, köztük a kortárs írókat is megrémisztő munkái Oroszországban csak a halála után jelentek meg.⁴⁰⁰

A Gulág-irodalom jeles gyarapítói közt nevezik meg **Jevfroszinyija Kersznovszkaja** (1908-1994) orosz emlékiratíró nőt, aki 12 évet töltött a távolkeleti *Norilszkban*, mint politikai elítélt, majd büntetése letelte után, mint száműzött, ugyanott dolgozott nyugdíjazásáig. Az 1960-as években *Jeszentukiban* 12 füzetben megírta visszaemlékezéseit, amelyhez 680 rajzot is készített.⁴⁰¹ Emlékirat kivonatait 1968-1910 között kezdték el terjesztetni először a szamizdatokban, majd a rendszerváltás után a folyóiratokban. 2001-ben jelent meg a teljes mű 6 kötetben Oroszországban. Azóta több nyelvre lefordították, magyarul „*Mennyit ér egy ember?*” címmel jelent meg 2012-ben.

³⁹⁹ Lásd **Varlam Salamov** archívum honlapját: <https://shalamov.ru/>

⁴⁰⁰ **Varlam Salamov** prózai műveit csak halálát követően, 1988-ban adták ki először. Szülővárosában, Vologdában 2001-ben egy lelkes helyi muzeológus **Marina Vorono** elérte, hogy szülőházában emlékmúzeum nyíljon. Síremlékét **Fedot Sztucskov** szobrászművész (aki szintén megjárta a Gulágot) készítette. A síremléket 2000-ben máig ismeretlen tettesek lerombolták, a bronz plasztikát elvitték. 2001-ben a vologdai Szeversztal munkásainak segítségével a síremléket helyreállították. 2005. december 26-án **Marina Voronót**, a Salamov Múzeum alapítóját és a Salamov Társaság kurátorát bestialis módon meggyilkolták.

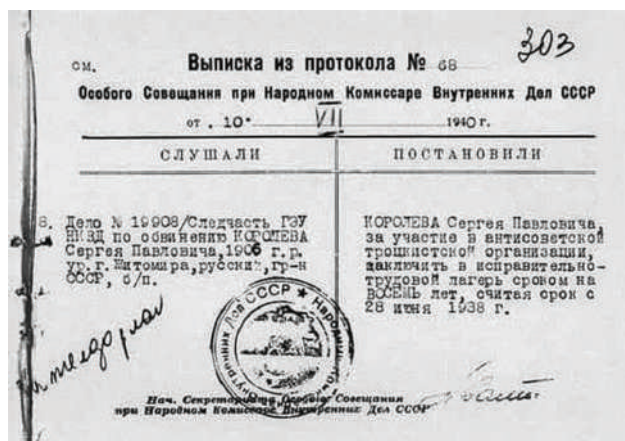
⁴⁰¹ **Керсновская Евфросиния Антоновна (1907-1994)** земледелец, ветеринар, шахтёр, художник, <https://www.sakharov-center.ru/asfcd/auth/?t=author&i=1243>

A többiektől eltérően *Szegej Dolatov* (1941-1990) lágerörként szolgált egy köztörvényes táborban. A fogvatartók és a fogvatartottak komisz, embertelen lágeréletét írja le *A zóna* című, magyarul is megjelent könyvében.

Nyikolaj Gumiljov (1886-1921) orosz költő, az akmeista irányzat vezetője a kommunista diktatúrának esett áldozatául. Családját meghurcolták. Házastársa *Anna Ahmatova* (1889-1966) az orosz irodalom egyik legnagyobb költője szintén szembekerült a szovjet-rendszerrel Így 1946-tól 1956-ig teljes megjelenési tilalom alá esett. Közös gyermeküket, *Lev Gumiljov* (1912-1992) neves történész-antropológust 10 év kényszermunkára ítélték, 1956-ban szabadult.

Jaan Kross (Tallin, 1920-2007) észtl író és költő, többszörös Nobel-díj-jelölt. 1944-ben a németek tartóztatták le, 1946-ban a szovjetek, ezt követően 8 év Gulag következett. 1954-ben tért vissza Észtországba, akkortól kezdett el hivatásszerűen írni.

Vaszilij Litkin vagy *Illja Vasz* (1895-1981) komi-szovjet költő, a permi nyelvek kutatóját 1933-ban letartóztatták. Öt év kényszer-

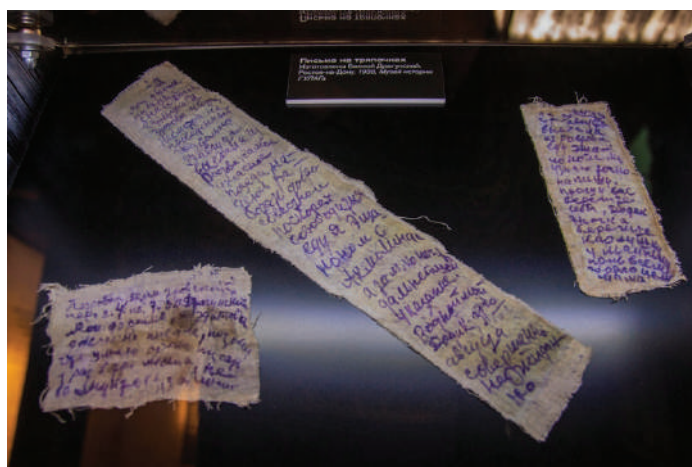
*NKVD különleges tanács jegyzőkönyvi kivonata
Szergej Koroljov tudós ítéletéhezataláról*

munkára ítélték, amit távol-keleti munkatáborban töltött le. 1956-ban rehabilitálták.

A kiállítási anyag szerint Sztálin a tudósokat, mérnököket, feltalálókat sem kímélte meg. Mások mellett *Szergej Koroljovot*, a szovjet rakéta- és űrprogramok első vezetőjét, *Andrej Tupoljev* repülőgép-tervezőt, a TU (Tupoljev) repülőgépek tervezőjét, a Tupoljev tervezőiroda alapítóját és vezetőjét, *Mihail Levin* sugárfizikust és mások az NKVD elhurcolta az úgynevezett tudósok lágerébe, másnéven a *Saraska börtönlágerbe*, ahol felsőbb utasításra a külvilágtól teljesen elzártan tudományos kutató-fejlesztő munkát végeztek.

Az NKVD határozata alapján egyes nem kívánatos személyt, másként gondolkodó értelmiségit úgynevezett *Pszihuskába* (*ncuxyuka*): *elmeegógyintézetbe* zárták, gyógyszeres kezelésben részesítették.

Hátborzongatóak az 1938-as évekből, különböző lágerekből származó rabok *életjel-üzenetei*, ezeket fehér gyolcsdarabokra, falemezekre tintaceruzával írták.

A rabok gyolcsra írt életjel-üzenetei

A gyermekjátékokból (teherautó, buldózer, tűzérségi löveg makettja stb.) is látható egy kollekció, amelyeket ügyes kezű rabok készítettek.

A távol-keleti 40-50 fokos sarki hidegben dolgozó rabok arcvédő maszkjait is láthatjuk, amelyek rongydarabokból készültek, ilyeneket használtak 1948–1953 között.

A dokumentumok részlegén Sztálinnak és Molotovnak szánt *Kedves Sztálin Elvtárs! Kedves Molotov Elvtárs!* megszólítású leveleket, a bírósági ítéletek felülbírálását és kegyelmet kérő folyamodványokat láttunk, amelyeket a politikai elítéltek írtak. Ezekben beszámolnak a szívszorítóan mostoha körülményekről is.

Szabványosított GULÁG-levelező lap

Közben a terem fapadlójára írt kronológiai szövegeken átsétálunk, ebből is idézek:

1950.01.12. – A politikai indíttatású bűnök megtorlásaként halálos ítéletek visszaállítása.

1953.03.27. – rendelet az amnesztiáról, melynek következtében több mint 1 millió elítélt nyerte vissza szabadságát.

1955.02.25. – Ny. SZ. Hruscsov beszámolója a személyi kultuszról és annak következményeiről...

Eseményrészletek a kommunista diktatúra történelméből a kiállítóterem padlójára vésve

Sztálin önkényuralmának bűncselekményei, társtettesei, áldozatai

Az állandó kiállítás egyik poszterét is figyelmesen áttanulmányoztam. A közölt adatok szerint 1930-1954 között 350 GULÁG főláger és mintegy 4 ezer melléktábor, illetve táborrészlég hálózta be a Szovjetunió hatalmas területét. Az „emberfogyasztó” lágerek utánpótlását a grúz nemzetiségű **Joszif Sztálin**⁴⁰² vörös diktátor folyamatosan biztosította, aki közismerten a GULÁG-építés⁴⁰³ sta-

⁴⁰² **Joszif Visszarionovics Sztálin** (1922. április 22. – 1953. március 5.) grúzul: *Ioszeb Dzsugasvili*, az SZKP KB főtítkára (1922-1934) majd titkára (1934–1953), 1941-től előbb a Népbiztosok Tanácsa, majd a Minisztertanács elnökeként kormányfő, 1943-tól a Szovjetunió marsallja, 1945-től generalisszimusz.

⁴⁰³ A GULÁG gyökerei a cári Oroszország idejére nyúlnak vissza: a 17. században kényszermunkatáborokat, ún. katorkákat hoztak létre a politikai ellenségek száműzésére Szibéria lakatlan részein és az orosz Távol-Keleten. A bolsevikok a cárizmustól örökölték meg a kényszermunkatáborok rendszerét, ezt fejlesztették tovább.

fétáját **Lenintől**⁴⁰⁴ vette át és 31 esztendeig tartó uralkodása alatt, emberek tízmillióira mért halálos csapást. Hatalomféltésből paranoid indítatással gyilkolt, majd megbűntette, kivégeztette bűntársait is.

A múzeumban kiállított levéltári okmányok is igazolják, hogy a gyilkosságok forgatókönyvét is ő írta, kiváló stratégiai érzékel az NKVD-t használta a párt ellen, és fordítva, a pártot az NKVD ellen. A Nyugat csak a rendszerváltás követő években megnyílt levéltárak korábban titkosított iratok történészi feldolgozásából szerzett tudomást minderről, hogy a „Kreml rettegett despotája” Hitlert is megelőzte az államilag szervezett tömeges és etnikai népirtásban.

A Kommunárka lőtéren felállított emlékfal a megtorlásban részesült áldozatok neveivel

⁴⁰⁴ **Vlagyimir Iljics Uljanov**, mozgalmi nevén **Lenin** (1870-1924) ügyvéd, kommunista forradalmár, a Szovjetunió első vezetője, marxista gondolkodó, a leninizmus névadója és a 20. századi történelem kiemelkedő hatású alakja.

Az is furcsa egybeesés, hogy az 1901-1951 közötti Nobel-békedíj-ra jelöltek listájának adatbázisába került a hírhedt és a véres kezű **Adolf Hitler** 1939-ben, **Sztálin** 1945-ben és 1948-ban.⁴⁰⁵

A múzeum kutatóinak adatai szerint Sztálin első számú tettestársai: **Dzserzsinszkij–Jagoda–Jezsov–Berija** által vezetett NKVD-KGB gyilkos gépezet minden tizedik állampolgár életét kioltotta. A nagy terror éveiben a politbüro tagjai 384 kivégzési listát láttak el saját kézjegyükkel, amelyeken összesen 43 768 áldozat neve szerepelt.

A múzeum munkatársai a halálraítéltek titkos vesztőhelyeit is feltérképezték, majd hatósági úton emlékhelyekké nyilvánították. Például a Moszkva környéki *Kommunarka lőtérén* 1937-1941-ben 11 400 főt végeztek ki, ebből 5 ezer főnek a nevét is azonosították, itt oltották ki a külföldi, köztük több magyar állampolgár életét is.⁴⁰⁶

A fővároshoz közeli *Butovói lőtérén* 1930-1950-ben ugyancsak 20 561 főt, köztük a szovjet emigrációban élt magyar baloldali politikusokat is likvidáltak.⁴⁰⁷

⁴⁰⁵ <https://hu.wikipedia.org/wiki/Nobel-békedíj>

⁴⁰⁶ Kommunárka lőtérén kivégzett nevesebb magyar baloldali beállítottságú személyek:

Bajáki Ferenc (1883-1939) köztisztviselő,

Hajdu Pál (1896-1938) újságíró,

Haubrich József (1883-1938) honvédelmi miniszter 1919-ben,

Kelen (Klein) József (Nagybocskó, 1892-1938) mérnök, pártmunkás,

Kun Béla (1886-1938) népbiztos,

Lengyel Gyula (1888-1938) közigazdász,

Pogány József (1886-1938) újságíró, politikus.

A magyarokkal együtt végezték ki **Alekszandrt Harutjani Bekzadjánt** (1879-1938) örmény bolsevik, szovjet diplomata, a Szovjetunió első magyarországi követe 1934-1937-ben.

⁴⁰⁷ Butovóban kivégzett magyar személyek:

Barta Sándor (1897-1938) író, költő, szerkesztő,

Boross F. László (1890-1938) újságíró,

Jancsik Ferenc (1882-1938) pártmunkás,

Jankovics Lajos (1881-1938) pártmunkás,

Karikás Frigyes (1891-1938) író, újságíró,

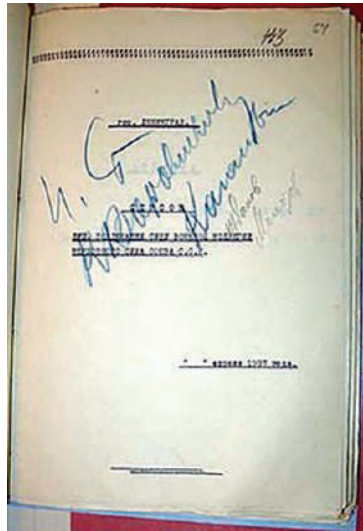
Landler Ernő (1877-1938) ügyvéd,

Magyar Lajos (1891-1940) újságíró,

Matusán Béla (Beregszász, 1887-1938) pártmunkás,

Schillinger László (1903-1938) konstruktor, politikus,

Sugár Tivadar (1897-1938) pártmunkás és mások

*A Szovjetunió Legfelsőbb Bírósága katonai kollégiuma által halálra ítélt leningrádiak kivégzési listája, amelyet Sztálin, Vorosilov, Kaganovics, Zsdanov és Molotov hagyott jóvá 1937 áprilisában.
Forrás: AP, RF, 24. sz. iratcsomó, 409 sz. ügyirat, lap 54.*

A Szaharov Társadalmi Központ és Múzeum által elindított projektnek köszönhetően összeállították a golyó általi halálraítéltek adatbázisát, és a kivégzőhelyeket a fővárosban és a Moszkvai terület hat helyszínén:

- Butovó, az NKVD nagy lötere – 15 037 fő;
- Butovó-Kommuárka – 4 763 fő;
- Donszki temető – 5 075 fő;
- Vaganykovai temető – 1008 fő;
- Juzki kórház területe – 106 fő;
- ismeretlen sírhelyen – 101 fő.

A világhálóra is feltöltötték az 1938-1953-ban agyonlőtt és eltemetett, 57 nemzetiséghez tartozó, eddig azonosított 26 097 áldozat (köztük 1076 nő) mártírológiáját.

A 185 kivégzett magyar nemzetiségű személy a tragikus lajstrom adattárában a 8-ik helyen van (előtte 8859 orosz, 2338 zsidó, 1464 lett, 1232 lengyel, 672 német, 596 ukrán, 453 fehérorosz stb.)⁴⁰⁸

A Leningrád környéki *Levasovón* 1937-1952-ben 45 ezer főt semmisítettek meg. A Szmolenszki terület *katiny erdejében* 1940 tavaszán 21 857 lengyel tisztet tarkón lőttek. Az NKVD még számos helyen működtetett kivégzőhelyeket, ahol napjainkban az áldozatok tiszteletére emlékparkokat létesítettek. Az orosz hatóság közreműködésével 1990-től kezdve minden év október 30-án, a *politikai megtorlás áldozatainak emléknapján* országos szinten koszorúzással egybekötött megemlékezéseket, és egyéb rendezvényeket tartanak Oroszországban.

Fentebb már említettem, hogy a Gulag legismertebb foglya, *Alekszandr Szolzsenyicin* író becslése szerint összesen mintegy 50 millió ember járta meg a szovjet kényszermunkatáborokat. További ezrek rokkantként hunytak el szabadulásuk után különböző gyógyíthatatlan betegségekben. Megbocsáthatatlan intézkedésük folytán a halálbüntetést a 12-16 év közötti csavargó gyerekekre is kiterjesztették, ennek következtében sok ezer árvaházból megszökött kamaszt végeztek ki. Felbecsülhetetlenül sokba került az ország népének Sztálin csillapíthatatlan hatalomvágya, bosszúálló könyörtelensége.

A múzeum tudományos munkatársaival *Oleg Hlevnyuk Sztálinról*⁴⁰⁹ írt angol nyelvre is lefordított és nagy port felvert könyve

⁴⁰⁸ A politikai elnyomás, Moszkvában és a Moszkvai területen agyonlőtt és eltemetett áldozatainak mártírológiája 1938-53. Матриолог жертв политических репрессий, расстрелянных и захороненных в Москве и Московской области в 1918-1953 гг., <https://www.sakharov-center.ru/asfcd/martirolog/>

⁴⁰⁹ BABEROWSKI, Jörg 2014: A sztálinizmus mint zsarnokság. Hatalmi technikák a Szovjetunóban (1917-1941). in: *Világtörténet*, 3/546. Tárolt változat: https://tti.btk.mta.hu/images/kiadvanyok/folyoiratok/vilagtoritenet/vt_2014_3/baberowski.pdf. Lásd még: Khlevniuk, Oleg V.: *Master of the House. Stalin and His Inner Circle*. New Haven–London, Yale University Press, 2009. XVII, 313 p. (The Yale–Hoover Series on Stalin, Stalinism, and the Cold War.)

(szaktanulmánya) segítségével kíséreltük meg értelmezni a diktátor gyilkos szándékait, amelynek lelki mozgatórugója a bosszúvágy, hatalomféltés, az élet és halál uraként való viselkedés. Jómagam is egyetérték a monográfiát elemző egyik kortárs történész tömör megállapításával, hogy *„Sztálin kiállt rémtettei mellett, maga írta alá a terrorparancsokat, követőitől pedig elvárta, hogy részt vegyenek a tömeges megsemmisítés végrehajtásában.”* Sztálinnak sikerült a Politbüro tagjaival, az NKVD mindenkori vezetőségével, a talpnyaló és túlbuzgó apparatszik-csinovnyik híveivel elfogadtatnia a *„saját hajlíthatatlan szabályait.”* Vakon követték, ellenvetés nélkül hajtották végre utasításait. Kik is voltak a sztálini önkény első számú végrehajtói?

A kérdésre a moszkvai múzeum tablóiira kinyomtatott ismertetőkből, a kiállított korabeli dokumentumokból, a történészek szaktanulmányaiból is bőséges választ kapunk. A dokumentációs részleg online adatára pedig 3 millió beírást, nevet tartalmaz a megtorlásban részesült személyekről, kért információ a számítógépen pillanatok alatt lehívható.

A múzeum dokumentációs részlege

A diktátor által elindított *„nagy tisztogatás”* 1934-1940 között még a zsidó származású **Genrih Jagoda**⁴¹⁰ belügyi népbiztos hiva-

⁴¹⁰ **Genrih Grigorjevics Jagoda** születési neve: Jenoh Gersonovics Ijegoda (Jehuda), (1891-1938) Egy zsidó kézműves családjában született. A Szovjetunió belügyi népbiztosa, a sztálini tisztogatások szervezője 1934-1936 között, majd áldozata, árulás és kormányellenes összeesküvés vádjával kivégezték.

tali ideje alatt 1934-1936 között kezdődött, azonban az elvárt gyors eredményeket nem tudta hozni, ezért ő is Sztálin „halállistájára” került, árulás és kormányellenes összeesküvés vádjával kivégezték.

A „tisztogatás” legintenzívebb időszakát az orosz származású **Nyikolaj I. Jezsov**⁴¹¹ produkálta, ezt az orosz történetírás is elismeri és „emblematisz alakjaként” nevezi meg, mivel a kétéves belügyi népbiztosi működése, az úgynevezett „*jezsouscsina*”, illetve a *Jezsov-éra* alatt a teljes szovjet katonai és politikai elit csaknem felét „lefejezte”, és a saját hatalmi szervezetén belül is erőteljesen generálta a tömeggyilkosságok gigantikus „sztahanovista versenyét”. Sőt, Sztálin kedvében járva, a megyékre, területekre kiszabott kvóta szerint küldték a Vezér iránti hűtlenséggel vagy „aknamunkával” megvádolt személyek ezreit a halálba, lágerbörtönökbe. A „Nagy terror”

*Dokumentum. A 30203. szám alatti vádlott,
Hanina Gorgij Tyihonovics nyomozati ügye öt kötetben, 4. kötet, 1937.*

⁴¹¹ *Nyikolaj Ivanovics Jezsov* (1895-1940?) orosz, a Szovjetunió belügyi népbiztosa 1936-1938 között. 1939. április 10-én letartóztatták, kémkedés és árulás vádjával bíróság elé állították, amely golyó általi halálra ítélte, és (valószínűleg 1940. február 4-én) ki is végezték.

folyamán letartóztatott 1 575 259 főből 681 692 embert kivégeztek. Azonban Sztálin és Molotov még így is kevesellte az NKVD megtorló akcióit, kegyvesztett lett, 1938-ban őt is kivégeztette.

Sztálin ekkor kedvenc földijét és hűséges hívét, a grúz származású **Lavrentij P. Beriját**⁴¹², **Jezsov** első helyettesét nevezte ki a Szovjetunió belügyminiszterének, aki a zsarnok feltétlen bizalmát élvezve. Közel 20 évig rettegett főnökként, véreskezű vezetőként irányította 1938-1953 között a kegyetlenségeiről hírhedt NKVD-ét. Berija Sztálin halála után egyike volt a Szovjetunió első 4 emberének, **Malenkov**, **Hruscsov** és **Molotov** mellett. Az ekkor kialakult hatalmi harc nagy vesztese lett. Az SZKP KB 1953. június 26-ai plénumon **Nyikita Hruscsov** kezdeményezésére a „kapitalista ügynököknek” is titulált Beriját megfosztották tisztségeitől, letartóztatták, halálra ítélték és tarkón lőtték.

A véres kezű *Berija-bandához* tartozott **Viktor Abakumov** (1908-1954), aki az NKVD vezér „jobbkeze” volt és 1943-tól a SZMERS⁴¹³ különleges módszerű kémelhárítás vezetője, majd a Szovjetunió állambiztonsági minisztere (nemzetvédelmi komiszár) lett. Sztálin parancsára 1951. július 12-én államellenes tevékenység, és az „MGB-cionista összeesküvésben” való részvétel vádjával letartóztatták. Sztálin halála után ügyét a leningrádi bíróságon, zárt ajtók mögött újra tárgyalták és a „leningrádi ügyben”, párttársai hóhérekre való átadásában bűnösnek találták, 1954. december 19-én halálra ítélték és

⁴¹² **Lavrentij Pavlovics Berija** (1899-1953) grúz, szovjet politikus, a szovjet titkosszolgálat vezetője volt 1938-1953 között. a sztálini koncepciók egyik legfőbb felelőse volt. A hivatalos verzió szerint a letartóztatása után elítélték, majd 1953. december 23-án kivégezték.

⁴¹³ A SZMERS-et (oroszul: Специальные Методы Разоблачения Шпионов, *Szpecialnije Metodi Razoblacszenija Spionov*, azaz *Különleges Módszerű Kémelhárítás*), 1943. április 19-én hozták létre az NKVD három alosztályából, állítólag a SZMERS allegorikus megnevezése, a Halál a kémekre! is Sztálintól származott. 1944-től, a Vörös Hadsereg előretörését követően, a megszállt területeken a SZMERS feladata lett a rendszer ellenségeinek titulált és a Szovjetunió által háborús bűnösökkel vádolt személyek hollétének felderítése és elhurcolása, esetenként meggyilkolása is. 1946. május 4-én szüntették meg, szerepkörét az Állambiztonsági Minisztérium (MGB) egyik alosztálya vette át.

agyonlőtték. Ez elégtétel a magyarok számára is, hiszen a történelmi Magyarország megszállt területein **Berija** és **Abakumov** parancsára az NKVD-vel szorosan együttműködő SZMERS-különítmény nyomozó tisztjei sok ezer magyart tartóztattak le és szovjetellenesség, háborús bűnösség vádjával végeztek ki, hurcoltak el GULAG-rabságra. A SZMERS fogságába került többek között a kárpátaljai ruszin politikusok, országgyűlési képviselők és felsőházi tagok többsége, mint például **Bródy András**, **Demkó Mihály**, **Kricsfalusi-Hrabár Endre**, **Fenczik István**, **Demjanovics Péter Pál**, **Benda Kálmán** is. A vádirat alapján mindet halálra ítélték és kivégezték. A múzeum igazgatóhelyettes asszonyától hallottam elégtételként azt a megnyugtató hírt, hogy **Berija-Abakumov** híveinek többszöri próbálkozása ellenére az orosz hatóság hivatalosan ejtette rehabilitálásukat.

Halállisták

A múzeumban megismert **Vlagyimír Petreckij Katalógusában** felvonultatott 162 szerző 600 szócikkből és más úgynevezett „*sztálini halállistákból*” közelebbről megismerhetjük, hogy milyen megsemmisítő csapást mért a „*Kreml hegylakója*” a marxista-leninista eszmétársaira, az ös-bolsevikokra, köztük **Trockijra**⁴¹⁴ és küzdőtársaira. Különösen a **Kirov**⁴¹⁵-gyilkosság ürügyén könyörtelenül lesújtott

⁴¹⁴ **Trockij Lev Davidovics** (1879-1940) marxista politikus, forradalmár. Lenin halála után Sztálin kemény ellenzéke, bírálója lett. 1930-ban szovjetellenesség vádjával kiutasították a Szovjetunióból. Végezetül Mexikóban telepedett le. A sztálini Szovjetuniót állandó bírálatának keresztüztüzében tartotta. 1940. augusztus 20-án egy **Ramon Mercader** nevű NKVD-ügynök otthonában jégcsákánnyal agyonverte. Coyoacánban, Mexikóban temették el.

⁴¹⁵ **Szergej Mironovics Kirov** (1886-1934) vezető szovjet kommunista politikus volt, az Összszövetségi Kommunista (bolsevik) Párt (ÖK(b)P) leningrádi szervezetének főtitkára, akinek meggyilkolása tömeges politikai tisztogatások ürügyévé vált a Sztálin vezette Szovjetunióban. A Kirov-gyilkosság nagyszabású, milliókat érintő tisztogatásokat indított el. A legtöbbben ma úgy vélik, hogy a gyilkosságot maga Sztálin tervezte meg, és az NKVD közreműködésével hajtották végre, bár erre minden kétséget kizáró bizonyíték nem maradt fenn.

a párton belül és kívül felbukkanó ellenzékére, a másként gondolkodó értelmiségiekre. A legismertebb a „tizenhatok pere” (1936. augusztus), melynek kiemelkedő vádlottja volt a halálra ítélt *Kamenyev*⁴¹⁶ és *Zinovjev*⁴¹⁷. A sztálini leszámolás a politikusok híveit, közeli és távoli ismerőseit is érintette, fizikailag őket megsemmisítette, haláláig üldöztette vagy öngyilkosságba kergette, mert folyamatosan rettegett a pucstól. Sztálin összesen 357 listán kanyarította alá monogramját, s több mint 44000 személy kivégzését hagyta jóvá személyesen.

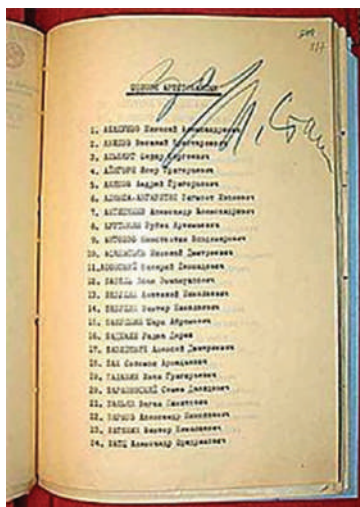
A listákat először Sztálin szignálta, őt követve a politbüro tagjai is aláírták: *Vjacseszlav Molotov* (1890-1986), *Lazar Kaganovics* (1893-1991), *Kliment Vorosilov* (1881-1969) és *Andrej Zsdanov* (1896-1948), illetve többször felbukkan *Anasztasz Mikojan* (1895-1978), valamint a később, 1939-ben föbe lőtt *Sztanyiszlav Koszior* (1889-1939) neve is.

Számos kiállított dokumentum igazolja, hogy Sztálin antiszemitaaként viszonyult a zsidókhoz, kozmopolitának bélyegezte őket. A zsidó származású *Iona Jakir* (1896-1937) tábornok, az egyik legjelentősebb katonai reformer a sztálini tisztogatások áldozata lett az úgynevezett *Tuhacsevszkij-ügyben*. Családját, hozzátartozóit kivégezték, kényszermunkára ítélték. *Oszip Mandelstam* (1891-1938) neves költő Sztálint „*Kreml-i hegylakónak*” titulálta egyik élesen elítélő epigrammájában, emiatt lett a művészként egyik áldozata. Az egyik kifüggesztett „halállistán” a 346 kivégzendő főleg zsidó sze-

⁴¹⁶ *Kamenyev, Lev Boriszovics* (1883-1936) író, politikus, Lenin baráti köréhez tartozott, az SZKP KB titkára. A tizenhatok perének egyik fő vádlottját többek között azzal vádolták, hogy tudott a Kirov-gyilkosságról. 1936. augusztus 5-én agyonlőtték. Gorbacsov pártfőtitkár kezdeményezésére 1988-ban rehabilitálták.

⁴¹⁷ *Zinovjev, Grigorij Jevszejevics* (1883-1936) ős bolsevista, Lenin szűk köréhez tartozott, kommunista politikus, gazdasági vezető. A tizenhatok perének (Kamenyev, Szmirnov mellett) egyik fő vádlottja. Többek között azzal vádolták, hogy tudott a Kirov-gyilkosságról. 1936. augusztus 5-én agyonlőtték. Gorbacsov pártfőtitkár kezdeményezésére 1988-ban rehabilitálták.

mély között **Iszaak Babel** (1894-1940) író, drámaíró és újságíró neve is szerepel a 12-ik sorban.

Sztálin egyik halállistája, a 346 kivégzendő személy nevét tartalmazó jegyzék első oldala. Iszaak Babel a 12. sorban szerepel

Berija közreműködésével a szovjet zsidóértelmiség kimagasló egyéniségeit, köztük a *Zsidó Antifasiszta Bizottság (ZSAB)* tagjait, köztük költőket, írókat, színészeket is 1952. augusztus 12-én kivégeztette. Szomorú eset a „meggyilkolt költők” éjszakájaként vált ismertté.⁴¹⁸ A becslült adatok szerint 1932-1933-ban, a nagy terror idején és az azt követő években több mint 100 000 szovjet zsidó halt meg.

A „halállista”, NKVD zsargon szerint „album procedúra” alapján kivégzett áldozatok feleségeit rendszerint a Kazahföldön felállított

⁴¹⁸ LUGOSI Péter 1917: *Zsidó értelmiségieket végeztek ki Sztálin parancsára*. Tudomány, 08/13. <https://24.hu/tudomany/2017/08/13/zsido-ertelmisegiket-vegeztek-ki-sztalin-parancsara/>, Lásd még: A meggyilkolt költők éjszakája: https://hu.wikipedia.org/wiki/A_meggyilkolt_koltok_ejszakaja

ALZSIR büntetőtáborba. Az *ALZSIR* (АЛЖИР-Акмолинский лагерь жён изменников Родины/*Akmolinszkij lager zson izmenyinyikov rogyini*) a kivégzett, elítélt hazaárulók feleségei számára létesített különleges tábor a kazahsztáni Akmolinszki megye, *Akmol* település közelében hozták létre.

Natalia Szac alma-atai száműzetésben művészettörténetből ledoktorált

A múzeum munkatársai a hazaárulók feleségeiről is gyűjtöttek anyagokat, készítettek életinterjúkat és portrékat. Érdekesnek találtam az oroszországi német zeneművész családból származó *Natalia Szac*⁴¹⁹ (1903-1993) zeneművész élettörténetét, aki 28 évesen már a berlini operában is vendégszerepelt. A külkereskedelmi vonalon Németországban is ténykedő férjét német kémnek titulálták, és a 30-as években kivégezték, ő pedig 5 évig az ALZSIR női táborban raboskodott, majd Alma-Atában (Almati) örökös száműzetésben élt. Közben művészettörténetből ledoktorált, zenész gyermekszínházat működtetett. A professzori tudományos címet is megszerezve 61 évesen térhetett vissza Moszkvába, ahol életpályája sikerek sorozatával bővelkedik. Az egyik művészeti főiskola professzora, zenés gyermekszínházat alapított, és zeneművészettel kapcsolatban több szakkönyvet, zenepedagógiai könyvet írt.

⁴¹⁹ https://bessmertnybarak.ru/article/zhen_izmennika_rodiny/

2014 májusában a Kazahföldet felkereső **Barkaszi Ödön** arról értesített, hogy az ALZSIR-emlékmúzeumban őrzött egyik listán egykor itt raboskodó magyar nők neveire bukkant:

Író Mária Sztepanivna,

Kelen-Frid Jolanta Ljudvigovna,

Kun Teréz Albertovna,

Magyar Jelizabeta Karlovna,

Majerhoffer Margarita Marcelovna,

Péper Irina Joszifovna,

Rejk Magda Joszifovna.

Feltevésemet igazolja, hogy az orosz hazaárulók asszonyain kívül a kelet-európai térségből is szállítottak ide politikailag elítélt magyar, zsidó, német és más nemzetiségű nőket.

Itt kiállított tablók hirdetik, hogy Sztálin lelkén szárad a *kulák-ság* teljes felszámolása. Szovjetunióban 11 millió főt érintett a kitelepítés, egymillióan meghaltak. Emiatt többek között éhínség tombolt Kelet-Ukrajnában is. Az előidézett népirtási tragédia „golo-domorként” (éhínség) vonult a történelembe. Hét-nyolc millióra becsülik az elhunytak számát, amiből 3 millió volt a gyermekáldozat.

A hitleri nemzetiszocializmussal szemben Sztálin az internacionalizmust hirdette, azonban a II. világháborút követően a politikájának egyik meghatározó eleme volt a kirekesztő „*nagyorosz nacionalizmus*”, melynek következtében napirenden tartotta a népcsoportok (német, csecsen, ingus, görög stb.) megalázását, Szibériába és más távoli vidékekre történő kitelepítését. Az eddig ismert adatok szerint 1930-1950-ben a nemzetiségek népirtását szító sztálini rasszista politika következtében több, mint 6 millió, különböző nemzetiségű embert (koreai, német, kalmük, csecsen, ingus, balkár, karacsajev, krími tatár, krími görög) deportáltak. Ebből közel 1,5 millió fő, tehát minden ötödik, szállítás közben vagy a száműzetésben meghalt.

Határozottan gyűlölte és üldözte az ukránokat, a lengyeleket és a baltikumiakat. Amikor a *Molotov-Ribbentrop paktum* (1939) értelmében Lengyelország keleti felét a szovjet hadsereg elfoglalta, a lengyel értelmiség, tisztek tömeges kivégzését is megszervezték Moszkvában. A szovjet leigázók szétzúzták a litvánok, lettek, észtek és más elnyomott nemzetek polgári társadalmát. A zsarnoknak nem tetsző neves személyeket (politikusok, katonák, mérnökök, orvosok, írók, zenészek, színészek és más művészek stb.) szintén megsemmisítette.

A munkatáborok földrajzi elhelyezkedése

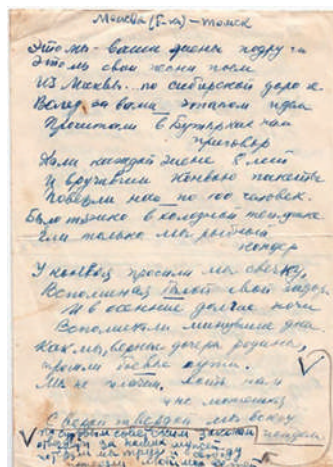
A Gulág táborok nagy része teljesen lakatlan területre került. Rengeteg működött Szibériában, ezek közül a leghírhedtebbek a *Kolima* folyó környékiek.

A mai Kazahföldön, főleg a *KarLag* (Karaganda) lágerkörzetben is számos „emberaszáló” tábor volt.⁴²⁰

A kiállítási anyagból az is jól kiolvasható, hogy a Szovjetunóban számos nagy ipari objektum, csatorna, út- és vasút, víz- és hőerőmű (*Moszkva-Volga csatorna, Balti-Fehér-tengeri, más néven Belamor csatorna*) a rabok csontjaira épült. Az iparosítás során kényszermunkára ítélték mindenhol, ahol szükség volt olcsó munkaerőre, ahol végkimerülésig dolgoztattak őket. Például egy bányásznak a tervszámok szerint napi 13 mázsát kellett kibányásznia. Ha valaki nem teljesítette az egy főre kiszabott kvótát, kevesebb ételmet kapott, így fokozatosan csökkent a teljesítőképessége, és ez sokszor odáig vezetett, hogy az illető megnyomorodott, végelgyengülésben hunyt el.

A szakirodalomból az is ismeretes, a kényszermunkát a világon sehol sem ismerik el gazdaságnövelő munkának, ezzel szemben a

⁴²⁰ Lásd: ennek a témának külön fejezetet szenteltem.

1937-ben a Moszkva-Tomszk rabszállító szerelvényen keletkezett orosz
lágerének szövege **Groszblat E. Sz.** lejegyzésében

motivált szabad munkának nincs alternatívája. 2017-ben Oroszországban ez szintén vita tárgya lett. A baloldali történészek, közgazdászok egyik csoportja Sztálint effektív menedzsernek tartotta, míg az ellentábor ráfizetésként értékelte a Sztálin nevével fémjelzett kényszermunkát. Például az utóbbiak hangadója, a moszkvai **Leonid Borodkin**⁴²¹ orosz történész szerint a GULÁG-ra került, hatalmas ipari beruházásokon dolgoztatott rabok a bruttó nemzeti össztermelés átlag 3% termelték meg, miközben a táborvezetők körében virágzott a korrupció, gyakran megdézsmáltak és eladták a raboknak járó élelmiszerszállítmányokat, amely előidézte a rabok éheztetését. Ezt az állítást két kollégájával, **Oleg Hlevnyuk**, **Pol Gregor** kutatókkal a *GULÁG gazdálkodásáról* közösen megírt monográfiájukban tételesen is bebizonyították. Példaként említették a XIX.

⁴²¹ ОРЛОВА, Ольга 2017: Историк Леонид Бородин: «Экономика ГУЛАГа была неэффективна» «Троицкий вариант». 8.07.2017 / № 233 / с. 10–11. <https://trv-science.ru/2017/07/18/istorik-leonid-borodkin-ekonomika-gulaga-byla-neeffectivna/>

századi amerikai rabszolgatartó rendszert, amely a maga nemében a GULÁG kényszermunkánál is effektívebb volt, mivel a rabszolgák maguknak külön lakhelyet alakíthattak ki, családot alapíthattak. A rabszolgatartó érdekelt volt abban, hogy a drága áron megvásárolt rabszolgának alapvető életkörülményeket biztosítson, hogy a rabszolga motiváltnak érezze magát (étkezés, egészségügyi ellátás, ruházkodás stb.) és ennek tudatában hasznot hozó munkát végezzen.

A monográfia szerzői rámutattak arra, hogy a rabszolgamunkával szemben a GULÁG táborokban jellemzően rettenetes állapot uralkodott: túlsúlyfolság, rossz higiénia, elégtelen egészségügyi ellátás, az örök brutalitása, ok nélküli kivégzések, az óriási termelési irányszámok, napi 10-12 órás kemény fizikai munka, rossz időjárás, megfelelő öltözet, gyógyszerek, élelmiszer hiánya stb. A súlyos és járványos betegségek sorában a leggyakoribb a flekktífusz, vérhas, sárgaság, malária, skorbut stb.

A legtöbb áldozatot a szibériai táborok szedték: a kolimai aranyelőhelyeken például a rabokat $-50\text{ }^{\circ}\text{C}$ fokig dolgoztatták. A halálozási arány sok lágerben a 80%-ot is elérte. Mindezt előidézte az élelemhiányból fakadó éheztetés, mivel egy GULAG-rabra mindössze 1200 kilokalória tápértékű élelmiszer jutott (leginkább szárított kenyérszelet (szuhari/цыхари), tengeri halaprólék, üres leves, híg kása formájában), szemben az ott végzett fizikai munkához szükséges 3100–3900 kilokalóriával.

A totalitárius rendszer ellenes lágerzendülések, felkelések

A múzeum történészei a GULÁG kiemelt tragikus eseménye közül több *rablázzadást és hangadót*⁴²² említettek, amelybe mintegy 30 ezren bekapcsolódtak. Még *Berija-éra* közepén, 1942. január 24-márci-

⁴²² Lásd: Категория: Участники восстаний в ГУЛАГе Материал из Википедии — свободной энциклопедии, <https://ru.wikipedia.org/wiki/>

us 26-a között a GULÁG-történet első felkelése tört ki a távoli északi *Usza* folyó mentén felállított *Uszty-Usza büntetőtáborban*, ahol a rabok fakitermeléssel foglalkoztak. A felkelést **V. A. Szimakovnak**, az ASZSZK NKVD helyettes vezetőjének irányításával brutálisan levertek. Az úgynevezett zöldlágérben a felkelés folyamán 42 főt megöltek, 50 főt ítélték halálra és végeztek ki, 18 főt kényszerszermunkára ítélték, ezenkívül számosan megsebesültek, illetve megfagytak.

Sztálin halála után az amnesztiában⁴²³ nem részesült elítéltek nagy csoportjai az elsők között a távol-keleti *Gorlaghoz* tartozó *Norilszk* város kényszerszermunka táboraiban szerveztek a szovjethatalomnak is gondot okozó felkelést. 1953. május 26. – augusztus 4. közti megmozdulásban 16 378 rab vett részt 6 lágerrészleg képviselőtében. Á 6. női lágerrészleg sztrájkbizottságának elnöke **Alekszandra M. Zelenszkaja** (1927-?) ukrán polgárjogi harcos, aki a vádirat szerint azért bűnhődött, mert az Ukrán Felszabadító Hadsereg (UPA) szimpatizánsa volt, szabadulása után további sorsa ismeretlen.

Két író is részt vett a norilszki felkelésben. Az egyik a tbiliszi származású **Amiredzsibi, Csabua Iraklijevics** (1921-2013) grúz író, a XX. századi grúz irodalom klasszikusa. A másik **Cseslovas Kavaljauskas** (1923-2013) litván lelkipásztor, költő, *Biblia*-fordító. A felkelés idején buzdító verset írt, amely a litván felkelők himnuszává vált. A hivatalos jelentésben az állt, hogy 150 felkelőt megöltek, 226-an megsebesültek. A túlélő rabok vallomása szerint ezer főre tehető a halottak és sebesültek száma.

A szakirodalom szerint *magyar vonatkozása* is van további két lágerfelkelésnek. Az egyik a *Vorkutlag* kényszerszermunkatáborral kapcsolatos, ahol a szénbányászatáról híres *Vorkutában* a mostoha körülmények miatt a szénbányászatra kényszerített és a Sztálin halála

⁴²³ 1953. március 27 jelent meg a Szovjetunió Legfelső Tanácsa Elnökségének rendelete Az amnesztiáról, ennek értelmében több mint 1 millió ember nyerte vissza szabadságát és leállítottak mintegy 400 bűnügyi nyomozást

utáni első amnesztiában nem részesült politikai elítéltek (a 6. sz. szigorított „Recslag” -ban) 1953. július-augusztus 1-je között sztrájkba léptek, amelyet **Gyerevjanko** táborparancsnok kegyetlenül szétvert, közéjük lövetett. A hivatalos adatok szerint a halálos lövés 53 rabot érintett. A rabok adatai szerint több mint 70 társukat megölték. Később vált ismertté, hogy egyik fő szervezője a budapesti **Áprily Ferenc**⁴²⁴ hadnagy, politikai fogoly volt. **Gregorovics István** a beregsziklasi (Scserbovec) g. kat. templom 25 évre elítélt parochusa egyik levelében leírja a vorkutai rablábadást: „...Az összes láger besztrájkolt, egy egész hétig nem ment ki dolgozni. A többi láger egy hét után feladta a sztrájkot és munkába állt, a mi 10. sz. lágerünk makacsul kitartott. De a nyolcadik nap tragikusan végződött, mert a lágert körülvette a hadsereg, sortüzet nyitottak és így – vagy 60 halott, 200 sebesült láttán – a láger megadta magát. Ekkor esett el egy lett szerzetes (**Jānis Mendriks** lett katolikus pap a szerző megjegyzése) és **Csépes János** kárpátaljai görögkatolikus lelkész. A vért tűzoltó fecskendővel mosták le, a halottakat pedig elszállították. A kórházban három napig éjjel-nappal operálták a sebesülteket és szedték ki testükből a golyókat. Ezután az életben maradt rabokat szétszórták a többi lágerbe. Ebben a lágerben én is a lábamat törtem, s amikor felépültem, átszállítottak a 7-es, majd a 14-es lágerbe, amelyből aztán szabadultam.”⁴²⁵

Dr. Ortutay Elemér görögkatolikus teológiai tanár is ide, Vorkutára került több görög- és római katolikus paptársával. Emlékiratában ezt írja: „az olasz jezsuita P. Leoni, két litván és egy galíciai, Danilo atya, dr. Hazai János ügyvéd, Suta vagy Sata debreceni cigányprímás, Vaszil Bilják horincsevói fiatal ukrán szicsista és Böröcz Sándor evangélikus paptestvérem Magyarból... cigány barátunk ott maradt, de mi mindnyájan hazatértünk.”⁴²⁶

⁴²⁴ RÓZSÁS János 2000:15.

⁴²⁵ BENDÁSZ István- BENDÁSZ Dániel 1994: 41.

⁴²⁶ ORTUTAY Elemér 1993: 43-44.

A Kazah SZSZK területén a 4. sz. *Sztyeplaghoz tartozó Kengir-*ben 1954. május 16. és június 26. közt lezajlott rablázadás 40 napig tartott, az MVD belügyes tábornok (*V.M. Bocskov, V.V. Gubin, Sz.J. Jegorov, I.I. Dolgib*) vezetésével 1700 katonával, öt T-34-es tankkal lerohanták az 5200 fellázadt foglyot (vezetői: *A.A. Mihajlevics*, az 1. sz., *J.A. Knopmus* a 2. sz., *A.A. Avakjan* a 3. sz. láger-részleg képviselőjében).

Az összecsapásnak a rabok részéről 500-700 halottja lett, köztük rabnőket is megöltek. Kárpátjáról került ide a turjaremetei *Duliskovics Viktor* görögkatolikus parochus, aki haslövést kapott. A Gulág táborrendszerében ez volt az első nagyméretű felkelés. Szemtanúja és krónikása volt mások mellett *Szolzszenyicin, Jurij V. Grunin* (1921-2014) orosz és kazahsztáni költő és az ukrainai származású *Ruf M. Tamarina* (1921-2005) orosz prózaíró, költő, aki a női láger-részlegen vészelte át az öldöklést. A magyar szemtanúk között említik *Rózsás Jánost* és *Várkonyi-Leber Ferenc*⁴²⁷ politikai foglyokat.

Az 1953-1954 közötti *lágerzendülések* leverésében közreműködött *Berija* utóda, egyben helyettese az orosz származású *Ivan Szerov*⁴²⁸ szovjet állambiztonsági tiszt, aki *Hruscsov* híveként az NKVD-ből átszervezett KGB⁴²⁹ elnöke lett 1954-1958 között.

Szerov KGB-tábornok hatalmi idejében a GUPVI-GULÁG-táborok fokozatos felszámolása, és a politikai elítéltek aktáinak hadbíró-sági felülvizsgálata elindult. A szovjethatalom „belső ellenzékhez” tartozó túlélők szerint a sok emberi áldozattal járó megmozdulásnak

⁴²⁷ ВАРКОНИ-ЛЕБЕР, Франц 1975: « Пока однажды... » *Континент*, № 3.

⁴²⁸ *Ivan Alekszandrovics Szerov*, (190-1990) szovjet állambiztonsági tiszt, vezérezredes, 1955-től hadseregrábornok, a KGB (Állambiztonsági Bizottság) elnöke 1954-1958 között. Munkastílusa miatt 1958-ban kritikák érték, a KGB éléről menesztették. Majd a Felderítő Főcsoportfőnökség (GRU) elnöke 1958-1962 között. Ebből a tisztségéből akkor mentették fel, amikor *Oleg Penkovszkijt*, akivel Szerov személyes barátságban állt, CIA-ügynökként azonosították. Vezéornaggyá vetették vissza és 1965-ben kizárták a pártból, mert „németországi tevékenysége közben megsértette a jogállamiságot”.

⁴²⁹ KGB: Állambiztonsági Bizottság, 1991. november 6-ig, a Szovjetunió összeomlásáig létezett.

mégis volt értelme, mert a totalitárius rezsim falán „bevakolhatóan repedést” okozott. Lényegében százazrek nyerték vissza szabadságukat. A GULÁG lágerek felszámolásával párhuzamosan elindult a rehabilitálási folyamat is, amely 1989-1995 között tetőzött.

1989-ben kiállított rehabilitálási igazolás az 1938-ban elítélt moszkvai Zselezovszkij Borisz részére

Magyar szempontból **Szerov** KGB-tábornok egyik legnagyobb negatív cselekedete, hogy 1956-ban inkognitóban az országba érkezve a magyar belügyminisztérium szovjet tanácsadójaként ő vezette a magyar forradalom és felkelés elleni *Vihar* nevű hadműveletet. Majd **Nyikita Hruscsov** titkos budapesti útját is ő szervezte, aki **Kádár János** (1912-1989), **Münnich Ferenc** (1986-1967) moszkovita, kemény vonalas pártvezetők körében az újév napján ünnepelte meg a magyar forradalom és felkelés leverését. **Leonyid Brezsnyev** (1906-

1982) Központi Bizottsági titkár közreműködésével ő rendelte el a letartóztatott magyar fiatalok Szovjetunióba történő internálását. **Jurij Andropov** (1914-1984) akkori szovjet nagykövet közreműködésével, mindketten felelősei annak a szovjet döntésnek, melynek értelmében 1956-ban a szovjet csapatok megszállták Magyarországot. A balsors **Szerovot** is elérte, 1965-ben ő is kegyvesztett lett, megfosztották tisztségeitől, kizárták a pártból. 1990-ben, 84 évesen hunyt el szívinfarktusban. Halála után **Vera Szerova**, **Ivan Szerov** egyetlen unokája megtalálta nagyapja, a volt KGB-főnök emlékiratait. Kezdeményezésére egy orosz könyvkiadó 2016-ban 632 oldalas könyvben jelentette meg. Többek között leírja az 1956-os magyar forradalom vérbe fojtásának általa levezetett folyamatát. *Emlékiratában* a tábornok azt is állítja, hogy a svéd diplomatát, (a magyar zsidók tízezeinek megmentője) **Raoul Wallenberg** (1912-1947) amerikai és német kémnek nyilvánítva, 1947-ben Sztálin, valamint **Molotov** külügyminiszter parancsára **Viktor Abakumov**, a szovjet titkosrendőrség egykori főnöke közreműködésével kivégezték.⁴³⁰

Szemelvények a GULÁG-mártírológiából

Bemutatni és felsorolni is borzasztóan sok tábor és táborrészleg⁴³¹ kapcsán a múzeumban talált dokumentumokból, forráskiadványokból és más adatbázisból is számos magyar vonatkozású információhoz jutottam és dolgoztam fel. Meggyőződéssel vallom én is, hogy **Adolf Hitler** (1889-1945) mellett Sztálin is látványosan hozzájárult

⁴³⁰ СЕРОВ, И.А., ХИНШТЕЙН, А.Е. 2017: *Записки из чемодана. Тайные дневники первого председателя КГБ, найденные через 25 лет после его смерти.* (Биографии и Мемуары). М.: Просвещение, 223. <https://www.rulit.me/books/zapiski-iz-chemodana-tajnye-dnevniki-pervogo-predsedatelya-kgb-najdennye-cherez-25-let-posle-ego-sme-read-459649-1.html>

⁴³¹ Lásd bővebben a mintegy 500 kényszermunkatábor lajstromát: <http://old.memo.ru/history/nkvd/gulag/>

a magyarok II. világháború veszteséglistájának jelentős növeléséhez. Mint ismeretes, a fronton harc közben kevesebb magyar katona (340-360 000 fő) vesztette életét. A szovjet fogság éveiben az elhurcolt több mint egymillió magyarból közel 400 000 fő (katona, málenkij robotos civil, politikai elítélt) halt meg a kegyetlen szovjet fogságban. A II. világháborúban „arányosított” emberveszteségünk Közép-Európában, illetve a világon a harmadik legnagyobb volt, Lengyelország (14,96%), a Szovjetunió (8,42%), és Magyarország mögött csak negyediként következik Németország (6,49%).⁴³² „Trianon országcsonkítását” hozzáadva még drámaibb képet mutatnak a statisztikai adatok.

A Szovjetunióban mintegy 6 millió ember került fogságba, 15% magyar nemzetiségű volt. Több ezerre tehető azoknak a magyar állampolgároknak, katonáknak, leventéknek és civileknek a száma, akiket a szovjet katonai törvényszékek, a rendkívüli bíróságok háborús bűntett vádjával, legtöbbször alaptalanul halálra, vagy 5-től 25 évig terjedő javító kényszermunkára ítélték. A hatalom átvétele szempontjából veszélyesnek vélt civilek, köztük nők felett is „pálcát törtek”. **Menczer Gusztáv** volt politikai elítélt adatai szerint a Szovjetunióba elhurcolt összes magyar állampolgárnak a száma 810 000 fő, ebből hadifogoly 760 000 fő, málenkij robotos (internált) polgári személy 50 000 fő. Csak a szovjet hadbíróságok által elítéltek száma 1944-1952 között 40 129 fő, ebből kivégzett 2 911 fő, elpusztult 35 064 fő.⁴³³ A veszteséggel kapcsolatos számháború, az adatrevízió napjainkban sem látszik elcsitult ügynek.

Az ismert GULÁG-GUPVI-kutató, **Bognár Zalán** egyik legutóbbi szaktanulmányában már a következőképpen teszi fel a kér-

⁴³² MARKÓ György 1996-2000: *Magyarország vesztesége a második világháborúban*. In: Magyarország a XX. században. I. kötet. Politika és társadalom, hadtörténet, jogalkotás. Főszerkesztő: TARSOLY István. Szekszárd, Babits Kiadó, 398. Tárolt változat: <https://mek.oszk.hu/02100/02185/html/74.html>

⁴³³ MENCZER Gusztáv 2016: 159.

dést: „960 ezer vagy több mint 1 millió (hadi) fogoly?”⁴³⁴ A történész kimutatásába többek között felvette a határon túli magyar kutatók eddig feltárt és nyilvánosságra hozott adatait az erdélyi, felvidéki, délvidéki és kárpátaljai elhurcoltokra vonatkozóan.

Történelmi jelentőségű gesztusnak tekinthetjük az oroszországi *Vojennije Memoriali Társaság* ama kezdeményezését, hogy az ezredforduló előtt a Hadtörténeti Intézet és Múzeum Központi Irattárának 66 ezer hadifogoly és internált kartonjának másolatát adta át, akik a GUPVI-GULÁG táborokban vesztették életüket. A kartonok feldolgozását követően az adatbázis az intézet honlapján mindenki számára elérhetővé vált.

Fontosnak tartom megjegyezni a fentebb értelmezett adatok kapcsán, hogy a két világháború között is a Szovjetunióban rekedt magyarok pusztítása nyomon követhető és feltáratlan. Elsősorban a haza nem tért, közel 100 ezer magyar hadifogoly jelentős részére gondolok, akik a szibériai táborokban a bolsevik propaganda hatására vörös katonák (vagy fehér gárdisták) lettek, végig harcolták a szovjet polgárháborút, majd az 1930-as évekbeli sztálini tisztogatás áldozatává váltak. Ezúttal a 2012-es uráli kutatóútunkra utalok, amikor a Jekatyerinburgtól 12 km-re lévő *Központi Memorial Parkot* felkerestük. Megdöbbenve szemléltük meg az 1930-1940-ben lezajlott sztálini terror szovjet áldozatainak emlékmű komplexumát, amelynek márványtábláira eddig 19 000 kivégzett állampolgár nevét vésték fel. A névsorában magyar nevű áldozatokat is bőven találtunk. A csoportunkat kalauzoló *Vlagyimir Motrevics* jekatyerinburgi történészprofesszor és kiváló régész szerint I. világháborús hadifoglyok lehettek, akik a bolsevikok oldalán kénytelen voltak részt venni az 1917-1922-ben lezajlott oroszországi

⁴³⁴ BOGNÁR Zalán: *960 ezer vagy több mint 1 millió (hadi) fogoly?* In: MUSKOVICS, Andrea Anna; BOGNÁR Zalán (szerk.) *Ember az embertelenség világában. A Gulág és a Gupvi, Kairosz Kiadó; Gulágkutatók Nemzetközi Társasága, 2017. 66-98.*

polgárháborúban, majd sokukat szovjetellenes elemnek nyilvánították és kivégezték.⁴³⁵ A csekisták a fehérgárdisták oldalán küzdött túlélőket is lemészárolták. Megjegyzem, a fehérgárdisták is könyörtelen voltak, az ellenük harcoló *Nemzetközi Vörös Gárda* foglyul ejtett magyar harcosait agyonlőtték. Ilyen végzetes sorsra jutott a kiskőrösi származású, költő, újságíró **Ligeti Károly** (1890-1919) *Omszkot* védő, majd fogságba került egysége, 150 társával együtt meggyilkolták.

Az NKVD letartóztatások, kivégzések, lágerbe hurcolások 30-as évekbeli akciósorozata magyar baloldali emigrációt⁴³⁶ sem kímélte.

Az 1939-1941 között a baloldali propaganda hatására a Szovjetunióba átszökött, jobb megélhetést kereső magyar állampolgárok (magyar, ruszin, zsidó, szlovák és más nemzetiségűek) százait a szovjet határőrök gyűjtötték be, és továbbították őket az NKVD galíciai koncentrációs táboraiba, ahol német-magyar kémkedési váddal ítélték el őket GULÁG-rabságra⁴³⁷, akiknek a további sorsa ismeretlen, felkutatásra vár.

⁴³⁵ DUPKA György 2012: 116-117.

⁴³⁶ A sztálini tisztogatások áldozatai, rehabilitált személyiségei, akinek a nevei ismertté váltak:

Aradi Viktor (1883-1937) geológus, szociológus, történész,

Bauer Ervin (1890-1938) orvos, elméleti biológus,

Chlepkó Ede (1883-1938) vasesztergályos, politikus,

Fiedler Rezső (1884-1939 v.40) politikus,

Gavró Lajos (1894-1938 v.40) katona, komisszár,

Greiner László (1901-1945) újságíró,

Helfgott Ármin (1878-1942) vegyészmérnök,

Kocsis János (1899-1938) politikus,

Madzsar József (1871-1ász, 944) politikus,

Mathejka János (1895-1940) író, újságíró,

Müller Ernő (1886-1937) szabó, pártmunkás,

Pór Ernő (1889-1937) politikus,

Rabinovits József (1884-1940) politikus,

Sebes Pál (1899-1938) magántisztviselő,

politikus,

Seidler Ernő (1899-1938) ezredparancsnok,

pártmunkás

Steinbrüch Ottó (1892-1937) főhadnagy,

ezredparancsnok Kun Béla adjutánsa,

Szabados Sándor (1874-1937) újságíró,

politikus,

Szamuely György (1890-1938) pártmunkás,

Székely Béla (1889-1939) közgazdász,

Vági István (1883-1938) mozgalmár,

Vágó Béla (1881-1939) újságíró,

Várjas Elemér (1909-1937) pártmunkás,

Öry Károly (1898-1946) pártmunkás szibériai száműzetésben halt meg

⁴³⁷ DUPKA György 2015: 157-175.

Amint tapasztaljuk, az NKVD-KGB a magyarok elítélésének, kivégzésének, rabszolgamunkára kényszerítésének gyakorlatát a II. világháborút követően is folytatták. Az életben maradt politikai elítéltek, csak 1953-1960-ban hagyhatták el a Szovjetuniót.

Sokan azonban örökös száműzetésben éltek le életüket a távoli Szibériában, illetve a „zárt városokban”, akinek lehetősége volt, családot alapított. Ezek leszármazottjaival is volt szerencsém találkozni a 2012-es Urálon túli *Nyizsnyij Tagilt* is felkereső kutatóutunk során, ahol a keresztények hitük megtartása érdekében római katolikus templomot is építettek, amely napjainkban is működik.⁴³⁸ 2017-ben a kazahföldi *Karagandában* is jártunk, kivételesen olyan templomot kerestünk fel, amelynek felépítését az 1949-ben GULÁG-rabságra ítélt, majd örökös száműzetésben maradt katolikus lelkipásztor, a „tiszteletre méltó” *Chira Sándor*⁴³⁹ (1944-től titkos püspök) valósította meg. 86 évet élt német, lengyel, magyar és más nemzetiségű hívei körében, a templomban helyezték örök nyugalomra.

Az utolsó 1956-os politikai elítélt *Bucsella József*⁴⁴⁰ (1936-2012) személyében 2004-ben térhetett vissza Kárpátjára, 50 esztendővel vette el életéből.

A magyar alkotók közül két író még életében neveztek „magyar Szolzsenyicinnek”. Elsőként 1963-ban *Lengyel József*⁴⁴¹ (1896-1975) érdemelte ki a megtisztelő elnevezést, aki *Norilszkban*, *Kanszokban*, illetve a *NarLag*-ban töltötte le büntetését és száműzetését 1938-1946-ban. 35 évi távollét után hazakerült és 1961-ben az *Igéző* című prózakötetében, az *Elejétől végéig* című el-

⁴³⁸ DUPKA György 2012: 91-92.

⁴³⁹ *Magyar Életrajzi Lexikon*, <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC02469/02490.htm>

⁴⁴⁰ DUPKA György: 2006.

⁴⁴¹ HEGEDÜS Géza: *A magyar irodalom arcképcsarnoka*. Magyar Elektronikus Könyvtár. <http://mek.niif.hu/01100/01149/html/lengyej.htm> (Hozzáférés: 2015. július 26.)

beszélésében írta meg a szibériai táborok és kényszerlakhelyek világát. Az utóbbi alkotása – nagy érdeklődést és heves vitákat kiváltva – 1963-ban az *Új Írásban* jelent meg. Műveiből 1963-1989 közt 8 filmet, tévéfilmet készítettek.

A másik „magyar Szolzsenyicint” **Rózsás János** (1926-2012) hadifogoly katona, levente személyében tisztelhetjük, aki 9 esztendőből 3 évet töltött *Kazahföldön Alekszandr Szolzsenyicin* társaságában. 1953. decemberében szabadult. Kényszerszermunkán töltött éveiről – a Nobel-díjat nyert író hatására – több könyvet is írt: *Keserű ifjúság* (1986), *Éltető reménység* (1987), *Duszja nővér* (1995), *Leventesors* (2005) és adta ki a *GULÁG Lexikont* (2000, 2008). A Magyar Írószövetség 1997-ben vette fel tagjai közé.

Azonos időszakban a *Karlag* foglya volt **Galgóczi Árpád** (1928-) József Attila-díjas magyar költő, műfordító is, aki politikai fogolyként került 1947-ben *Kazahföldre*, rabtársa és barátja volt **Ajaz Giljazov/ Айз Гулязов** (1928-2002), a későbbi híres tatár írónak, akinek „*Imádkozzunk!*” című, 2017-ben magyarul is megjelent regényéhez előszót **Galgóczi Árpád** írt,⁴⁴² aki 1954-ben szabadult, azonban az örökös száműzetésből 1960-ban tért haza. Lágerélményeiről és a „túlélés művészetéről” több versében, könyvben *A túlélés művészete* (2007), *Fények a vaksötétben* (2008) és előszóban is mesélt. „*A történelem azé, aki megírja*” – mondta egyszer **Galgóczy Árpád**. De „*a magyar nem elveszett ember*”.⁴⁴³

⁴⁴² GILJAZOV, Ajaz: *Imádkozzunk!* Memoárregény. (Ajaz Giljazov Davaj, pomolimszja! Nauil Ismuhametov orosz fordítása alapján magyarra fordította VÉRTES Judit és SOPRONI András. Előszó: GALGÓCZY Árpád. A GULÁG-okban Elpusztultak Emlékének Megörökítésére Alapítvány, Budapest, 2017.

⁴⁴³ SZALMA György, 2019: Túlélni a Gulágot – egy magyar fogoly emlékei. *Origo*, 02/25. <https://www.origo.hu/itthon/20190221-galgoczy-arpad-gulag.html>

Magyar nők

Az NKVD és a SZMERS különítmények magyar nők százait erőszakkal tartóztattak le. A vádak kémkedés, ellenséges tevékenységek voltak, amelyeket a letartóztatás, vallatás után a kikényszerített vallomások követtek, koholt vádak alapján az ítélet akár 10-25 év is lehetett. A magyar hatóság közreműködésével hurcoltak el őket a Gulagra. A magyar nőkről még nem készült teljes lista, ez a feleadat ránk és jövő kutatóira vár.⁴⁴⁴ Adatbázisomból mégis fontosnak tartom néhány túlélő sors történetét felidézni, akik közül néhányat ismertem, illetve a nevük fellelhető a különböző magyar és orosz Gulág-irodalomban.

A Gulág lágerlét hiteles magyar költő-krónikásai közé került a szociáldemokrata politikus, **Karig Sára**, (1914-1999) a későbbi kiváló József Attila-díjas műfordító, költő, szerkesztő, aki ítélet nélkül 7 évig a komiföldi *Vorkuta* politikai foglya volt. A lágerben 1947-1953-ban – egyes esetekben fejen – írt verseit a *Sarkövezet* című gyűjteményében adta ki 1995-ben.⁴⁴⁵ Egy ideig *Lembergben* rabtársa volt a szovjetellenességért elítélt **Mandrik Erzsébet** viski parasztlánynak és *Vorkután* az ungvári **Mészáros Sándorné** tanítónak.

1946. január 30-án a 7. Szovjet Gárdahadsereg katonai törvényszéke kémkedés vádjával **Marczin Borbálát** (Budapest, 1927-2015) tízévi javító-nevelő munkatáborban letöltendő szabadságvesztésre ítélte el társaival együtt. Mintegy 7 évet raboskodott *Norilszkban* (*Norillag*), ahol a kényszers munkatábor-rendszer tíz lágerében közel 200 ezer foglyot, köztük 40 ezer nőt őriztek. 1953. decemberben, az utolsók között érkezett Magyarországra.

⁴⁴⁴ Lásd a témával érdemben a *Magyar nők a Gulágon* SÁRA Sándor 3 részes dokumentumfilmje foglalkozott. A három rész alcíme: *Mikor vittek Szibéria felé... (96 perc)*, *A nép ellenségét átvettem (102 perc)* és *Hallgatásra ítélve (101 perc)*. Az 1992-ben bemutatott film a GULÁG-GUPVI táborokba hurcolta magyar nőkről szól.

⁴⁴⁵ Lásd bővebben a lágerbeli életét: *A szerencse lánya*. Karig Sára. *Tények és tanúk*. 2019, Budapest, Magvető Könyvkiadó.

Akár iskolai tanprogramokban is szerepelhetne a meghurcolt, megerőszakolt **Robr Magdolna** (Bátaszék, 1928-2007) Gulág-túlélő története is, akit 1946. január 30-án a katonai törvényszék 10 évi, javító-nevelő munkatáborban letöltendő szabadságvesztésre ítélt. A 18 éves sváb lány 7 évet raboskodott *Donbasz*, *Tajset*, *Bratszk*, *Zajarszk* munkatáborában. 1953. végén szerencsésen visszatért Magyarországra. Hazatérése után férjhez ment **Pintér Károlyhoz**, akivel a Gulágban ismerkedett meg. Ő az alapítója *A Gulágon Elpusztultak Emlékének Megörökítésére Alapítványnak*⁴⁴⁶, mely a budapesti V. kerületi Honvéd téren 1993-ban emlékművet állíttatott a Gulág áldozatainak. A carrarai márványból és ólomból készített *Emberkereszt* című alkotást **Veszprémi Imre** készítette. Közel állt hozzám, mint kutatóhoz **Szikszay Edit** (Szombathely, 1924-1997) tanár, néprajzkutató is, akit 24 éves korában, 1949 februárjában koholt vádak alapján hazaárulással, kémkedéssel vádoltak meg és 25 évre ítélték, mint a Szovjetunió elleni kémet. *Szibériába* vitték, erdőirtáson dolgozott. 1955. november 25-én ért haza.

Egyházi emberek a Gulágon

Gulágra került történelmi egyházak tagjairól szenvedéstörténetéről az oroszországi levéltári anyagokat is feldolgozó magyarországi és a határon túli kutatók, történészek publikációinak köszönhetően egyre többet tudunk. Sokan hadifoglyok voltak. Egyetlen „bűnük” volt, hogy lelkipásztori szolgálatot végeztek a hadseregben, hogy szembe kerültek a fennálló rendszerrel, hogy egyes papok ellen a szovjet mintát követő vád: a nép ellensége, antibolsevista propaganda, terrorcselekmény, tömegmészárlásra való buzdítás volt. En-

⁴⁴⁶ Anyja halála után Gulág Alapítvány elnöke a lánya, **Pintér Jolán** lett, aki a szervezet által clindított emlékezetpolitika lelkes folytatója, szervezője.

nek egyik szenvedő alanya a szovjet politikai börtönlágereket megjárta **Böröcz Sándor** (Borgáta, 1913 – Kapuvár, 2006) evangélikus lelkész. A szovjet hadbíróóság 1949. február 24-én 25 évi javító munkatáborban letöltendő szabadságvesztésre ítélte. 1955. január végén szabadult. A magyar belügyi hatóság újra börtönbe csukta. Végül 1956. november 2-án szabadult.⁴⁴⁷

P. Kiss Szaléz (Szeged, 1904 – Sopronkőhida, 1946) ferencest 1946 húsvét vasárnapján több fiatallal együtt elhurcolták. A szerzetes elleni eljáráshoz ürügyül szolgált, hogy néhány fiatal fiú szovjet katonák ellen merényletet követett el. A koholt vád szerint a bűncselekmények elkövetésére **P. Kiss Szaléz** biztatta a hozzá rendszeresen járó fiúkat. A szovjet katonai bíróság öt társával együtt 1946. december 10-én golyó általi halálra ítélte, melyet még aznap végre is hajtottak.

Vitéz Kölley György (Budapest, 1919-Leányfalu, 2005) magyar katolikus pap és cserkészvezetőt a szovjet hadbíróóság 8 évre ítélte. A Gulág-túlélő 5 éven keresztül raboskodott *Karéliában* és 1954. februárjában tért haza.⁴⁴⁸

Járosi Andor (Újsándorfalva, 1897 – Magnyitogorszk, 1944. december 26.) evangélikus lelkészt, teológiai tanárt és író 1944. őszén az *Erdélybe* bevonuló szovjet csapatok több mint 200 társával együtt elvitték. Fogolytáborban halt meg 1944. karácsonyán. Ott temették el tömegsírba.

Harangozó Ferenc (1908–1991) katolikus papot 1948-ban a magyar államvédelem közreműködésével a szovjet hatóság először halálra, majd 25 évi kényszermunkára ítélték. 1955-ben térhetett haza a Szovjetunióból, 1956-ban emigrált.

A legendás **Olofsson Placid Károly** (Rákosszentmihály, 1916-Budapest, 2017) bencés szerzetes pap, tanár 1946-1955 között mint-

⁴⁴⁷ BÖRÖCZ, Sándor 1993: *Kiáltás a mélyből*. Budapest, Ordass Lajos Baráti Kör.

⁴⁴⁸ KEMÉNYFI, Béla: *Magyar Leventék a sarkkörön túl* címmel írta meg. Kaposvári levente a sarkkörön túl/>

egy 10 évig Gulág-rab volt, ahol több ezer embernek adta vissza a hitet és az élni akarást.⁴⁴⁹ 1955. novemberében szabadult, papi hivátását a rendszerváltoztatás után gyakorolhatta.

Magyar katonák, tisztek

A szovjet GULÁG büntetőtáborokba azok a magyar katonák, tisztek kerültek, akiket a magyar hatóságok közreműködésével vagy tudta nélkül a szovjet hadbíróságok ítélték el háborús bűntett vádjával, legtöbbször alaptalanul. A fogságban sínylődők közül több mint 10 ezer főt állítottak a katonai törvényszék elé és 10, 20, vagy 25 év javító-nevelőmunka kiszabása után a GUPVI-ból a GULÁG táborokba kerültek. Voltak olyan személyek, akiknek a szabadulásuk után a Szovjetunión belül kényszerlakhelyet jelöltek ki, így csak 1959-ben, vagy 1960-ban sikerült hazatérniük.⁴⁵⁰

A magyar és a szovjet hatósági szervek áldozata lett **Mikó Zoltán** (1910–1945) vezérkari százados és **Dósa Attila** (1922–1950) hadnagy, akiket kémkedés vádjával tartóztattak le, halálra ítélték, kivégezték őket. A meghurcolt **Ujszászy István** (1894–1948?) vezérőrnagy további sorsa ismeretlen. A GULÁG-GUPVI táborok rabszolgasorsában osztozott az 1945-ben tüzerként fogságba esett

⁴⁴⁹ *Placid atya szabályai a túléléshez:*

A szenvedést nem szabad dramatizálni! Nem szabad panaszkodni, mert attól gyengébb lesz az ember.

Az öröm szükséges a túléléshez. Ezért észre kell venni és tudatosan kell keresni az élet apró örömeit.

Nem vagyunk tökéletesek, de itt és most kell megmutatnunk, hogy különbek vagyunk rabtartóinknál. Ez mozgósítja az életenergiákat.

Akinek van hová kapaszkodnia, annak könnyebb. Mi hívők, ha a Jóistenbe kapaszkodunk, rájövünk, hogy Ő is akarja túlélésünket.

⁴⁵⁰ Katonák a gulágon.hu weblap: <http://www.katonakagulagon.hu/index.php?page=kiallitas>

Borzsák István (1914–2007) későbbiekben ókortörténész, klasszika-filológus és **Cziffra György** (1921–1994) zongoraművész, aki szabadulása után, 1956-ban disszidált.

A Kárpátokban szovjet hadifogságba esett **vitéz békei Koós Ottó** (Bécs, 1915-Barcs, 2019) alezredest koholt vádak alapján ítélték el 25 évi, javító-nevelő munkatáborban letöltendő szabadságvesztésre. 11 évet töltött a Gulágon. 1956-ban szabadult. 2019. március 5-én elhunyt 104 éves korában, ő volt a legidősebb ludovikás tiszt.⁴⁵¹

Álgya-Pap Zoltán (Budapest, 1895-Hága, 1987) tábornok, katonai attasé 1945-től 10 évet töltött a szovjet lágerekben, majd átadták a magyar hatóságoknak. 1956. október 8-án egészségi okokból szabadon bocsátották. 1957. januárjában emigrált.

A Rongyos Gárdaként ismert szabadcsapat vezetője, **Prónay Pál** (Romhány, 1874-1946?) alezredest, lajtai bánt a Szovjetunió Állambiztonsági Szerveinek Különleges Tanácsa 1946. június 10-én 20 év kényszerszolgálatára ítélte. 2001-ben rehabilitálták. **Keményfi Béla** (Szigetvár, 1929-Kaposvár, 2016) levante, hadifogoly, emlékiratíró, a Vitézi Rend tagja. 1946. június 17-én *Zaporozsijében* 10 év javító-nevelő munkára ítélték. Végigjárta a *nyepetrovicszki, harkovi, gorkiji, kirovi* rabtovábbító lágereket végül *Usztrimlagban* (rokkantláger), *Vorkuta, Szverdlovsz, Tajset, Novoszibirszk*. 1953. január 18-án szabadult, vonaton *Lvovon* át november 20-án átlépte a magyar határt. Összesen 8 év 7 hónapot ült le. Mint ismeretes, utolsó magyar hadifogoly, **Toma András**⁴⁵² (1925-2004) csak 2000-ben érkezett haza Magyarországra.

⁴⁵¹ Honvédelem.hu weblap: <https://honvedelem.hu/cikk/104-eves-koraban-elhunyt-vitez-nemes-bekei-koos-otto/> Lásd még: A **Koós Ottó** életét feldolgozó *Sose akartam más lenni, mint katona* című film 2017-ben elnyerte a Rendszerváltó Filmszemle fődíját.

⁴⁵² **Toma András hazatérése**. In: Magyarok a Gulágon. <https://magyarokagulagon.hu/toma-andras-tragediaja-es-kesei-hazaterese/>

Politikusok, politizáló értelmiségiek

Koholt vádak alapján a katonai hadbíróságok a „profi politikusokat” és úgymond „politizáló értelmiségieket”, az erőszakos szovjetizálásnak ellenálló, másként gondolkodók sokaságát 10-től 25-évig terjedő kényszermunkára ítélték és Gulag-táborokba küldték Szibériába. Az alábbiakban csupán néhány jeles közéleti személyiséget említek, akiknek a neve a szovjet irattárak, és egyéb dokumentumok anyagában is nyomon követhető.

A szovjet börtönökben, táborokban vesztette életét **Bethlen István** (1874–1946) Magyarország miniszterelnöke, aki 1946. október 6-án Moszkvában a butirkai börtön rabkórházában hunyt el.

Pálffy Géza gróf (1900–1952) földbirtokos, a Magyar Országgyűlés felsőházának tagját 1946-ban a SZMERS katonai elhárítás a Szovjetunióba szállította, ahol 1952-ben halt meg.

Az 1946 júniusában letartóztatott **Lajos Iván** (1906–1952?) jogászt 15 év javító kényszermunkatáborban letöltendő szabadságvesztésre ítélték. Valószínűleg 1952-ben, egy Gulág táborban vesztette életét.

A sokat emlegetett kisgazdapárti politikus, **Kovács Béla** (1908–1959) földművelésügyi minisztert határozott kommunistaellenessége miatt az NKVD állambiztonsági tisztjei letartóztatták és a Szovjetunióba szállították, 20 évre ítélték és több mint 8 évig a Gulágon tartották fogva. 1955-ben a szovjetek átadták az ÁVH-nak, több hónappal később, 1956. áprilisában hazaengedték családjához. Kazahsztáni kutatásom során találkoztam először **Erdődi Lajos** (Forrai-Nagyiratos, 1902-Budapest, 1970) gyulai ügyvéd, szociáldemokrata politikus nevével, akit a „nép ügyvédje”-ként a szovjet hadbíróságtól 1947-ben 10 éves „beutalót” kapott. A kegyetlen bánásmódot is túlélte *Karabas, Szpaszk, Volinka, Karaganda* és más lágerekben. 1955-ben szabadult.

Az elszakított területeken, többek között a Felvidék legjelentősebb magyar politikusa, gróf **Esterházy János** (Nyitraújlak, 1901-Mírov, Csehszlovákia, 1957.) volt, akit először a szovjetek hurcoltak meg, majd koholt vádak alapján 10 év kényszermunkára ítélték és Gulág táborba küldték Szibériába. A szovjet hatóságok 1949-ben kiadták a csehszlovák hatóságoknak. A szlovákok által korábban meghozott halálos ítéletét elnöki kegyelemmel életfogytiglanra változtatták. Súlyos betegségben szenvedve, az egyik csehszlovák börtönben halt meg.

Balázs Dénes (Debrecen, 1924-Budapest, 1994) 3 évig végzett kényszermunkát a *sumgaiti* (Azerbajdzsan) lágerben. Hazatérése után karsztkutatóként, földrajztudósként lett ismert.

Magyar vegyészként számontartott **Bien György Zoltán** (Budapest, 1928-Fairfax, 2005) 10 évig politikai fogoly a *Kolimai* körzet egyik táborában.⁴⁵³

Magyar fényképészként jegyzi **Miklósi Károlyt** (Budapest, 1926-2017), aki 1945–47 között politikai rab a Gulágon.⁴⁵⁴

Gábor Áron (Kaposvár, 1911-Saarbrücken) magyar újságíró, író 1945. augusztus 7-én a budapesti Szentkirályi utcai hivatali helyiségéből hurcolták el. Szovjet katonai bíróság halálra ítélte, de a Legfelsőbb Szovjet Bíróság 5 évi kényszermunkára és életfogytiglani száműzésre változtatta az ítéletet.⁴⁵⁵

A szovjet kényszermunkatáborba azért vitték el a Szovjetunióba **Wrabel Sándort** (Budapest, 1926-Budapest, 1992), mert 1945-ben az oroszok pisztolyt találtak nála. 1948-ban szabadult. A későbbiek-

⁴⁵³ Lágeréveiről könyvet írt: *Elvesztett évek Egy magyar diák raboskodása a Gulág kelet-szibériai lágereiben (Kolima 1945-1955)*. Püski Kiadó, 2000*Lost Years, publisher: George Z. Bien, ©2003.

⁴⁵⁴ MIKLÓSI, Károly 2010: *Málenkij robot (1945-1947). Orosz hadifogságom története*. Budapest.

⁴⁵⁵ GÁBOR Áron művei: *Túlélés* (r., Los Angeles, München, Sydney, 1978). Szibériai Trilógia. Az embertől keletre – visszaemlékezések, 1967, 1992. Szögletes szabadság (visszaemlékezések, 1968). Évszázados emberek (visszaemlékezések, 1971).

ben magyarországi német festőművész, grafikus, „az 1956-os forradalom festője” lett.

Az erdélyi származású festő és grafikus kortársa, **Doór Ferenc** (Petrilla, 1918-Szentendre, 2015) 3 évig szovjet hadifogságban volt Szibériában. Évekig a szovjet munkatáborok foglya volt az erdélyi **Ercsey Gyula** (Alsórákos, 1926-Nagyenyed, 2000) magyar kémia-tanár, emlékiró.

Gál Elemér (Csíkszereda, 1929- Eger, 2007) 1945. májusában, mint kiskorú tanulót társaival szovjet hadifogságba, kényszermunkára hurcolták. 1945 októberében tért vissza az akkor már ismét Romániához tartozó Erdélybe. A későbbiekben elismert magyar író, újságíró tanár, pedagógiai szakíró.

Szabó György (Dicsőszentmárton, 1920-Kolozsvár, 2011.) irodalomtörténész, klasszika-filológus, műfordító. 1944. őszén polgári deportáltként az *Uralban* volt fogságban, ahonnan 1945-ben tért haza.⁴⁵⁶

A felsorolásban csak a legismertebb politikai elítélteket említettem meg, akik a kiszabadulásuk után íróvá, költővé, alkotóművésszé és kutató tudóssá, illetve közéleti személyiséggé érlelődtek. Máig olvasott emlékirataikból, műveikből tudjuk, hogy az egyszerű politikai elítéltek a szolidaritás, az életmentés jegyében egymásnak, a lágerbe érkező tapasztalatlan újoncoknak is megtanították a kíméletlen Gulág túlélési technikáit, amelyből mi is erőt meríthetünk.

A neosztálinisták és a GULÁG-GUPVI emlékezetpolitika

A múzeum egyik szakreferensétől búcsúzkodás perceiben azt hallottam, hogy ritka az olyan hónap, amikor ne zaklatnák az intézményt és munkatársait az „öntudatra ébredő” neosztálinisták, radikális baloldaliak és a hozzájuk csatlakozó neoliberálisok. A megszólalta-

⁴⁵⁶ SZABÓ György 1994: *Kolozsvári deportáltak az Uralban*. Kolozsvár, Komp-Press Korunk Baráti Társaság.

tott hangadók a médiában is tiltakoznak amiatt, hogy az állandó tárlat az ország-világ előtt negatív fényben mutatja be rajongásig szeretett vezérüket, Sztálin generalisszimusz és a bolsevikok impériumát, hatalmi gépezetét. A nagy vezér hívei úgy külföldön, mint belföldön nyíltan tagadják vagy árnyalják Sztálin felelősségét a nevével fémjelzett korszakban elkövetett bűnökért.

Azt magam is tapasztaltam Moszkvában, hogy az utóbbi években Oroszországban egyre-másra növekvő tendenciát mutat a Sztálin-rajongók száma. Az egyik legutóbbi televíziós véleménykutatásnak az lett a végeredménye, hogy a szavazók ezrei első helyen Sztálint az orosz történelem legszimpatikusabb vezéréként nevezték meg, aki úgymond megmentette a világot a fasizmustól.

A fentebb leírtakat mások mellett alátámasztja több orosz személyiség is. Például *Ljudmila Szaraszkina* irodalomtörténész, Szolzsenyicin életrajzírója Budapesten a Terror Házában megrendezett „*Egy orosz hazafi – Alekszandr Szolzsenyicin (1918-2008)*” című időszaki kiállítás⁴⁵⁷ megnyitóján arra emlékeztetett, „*Moszkvában 2001-ben hozták létre a Gulág múzeumát, amely rémisztő képet mutat be a sztálini üldöztetések méretéről, néhány éve ugyanakkor olyan hangokat is lehet hallani, amelyek a sztálini elnyomás politikáját szükségesnek ítélik, és Szolzsenyicint kárhoztatják.*” Beszámolója szerint „*a neosztálinisták úgy gondolják, csak egy Sztálinhoz hasonló, erősekező vezér képes a korrupciót és a visszaéléseket megszüntetni. A Gulág szigetvilág ma már kötelező olvasmány az orosz iskolákban, Szolzsenyicin mégis az egyik legvitatottabb alak Oroszországban.*”⁴⁵⁸

⁴⁵⁷ 2013. szeptember 11-ei megnyitón *Orbán Viktor* miniszterelnök, *Ljudmila Szaraszkina*, Szolzsenyicin életrajzírója és *Schmidt Mária* a Terror Háza Múzeum főigazgatója tartott beszédet.

⁴⁵⁸ Szolzsenyicin-kiállítás nyílt a Terror Házában. Időszaki kiállítás – Egy orosz hazafi – Alekszandr Szolzsenyicin (1918-2008). [Terror Háza, 2013. szeptember 11. 04:17]

A magyar-orosz emlékezetpolitikai együttműködés kiemelt eseménye kötődik 2019. október 14-ei dátumhoz is, az Országházban megtartott sajtóbejelentés szerint *hatszázezer, a második világháborúban szovjet táborokba került magyar fogoly azonosító kartonjait kapta meg Magyarország* az Orosz-Magyar Levéltári Vegyesbizottság megállapodása értelmében.⁴⁵⁹ Az átadók részéről **Andrej Juraszov**, az Orosz Levéltári Ügynökség helyettes vezetője, az Orosz-Magyar Levéltári Vegyesbizottság tagja szerint a két ország együttműködésének köszönhető, hogy „*történelmünket nyitottabbá és hozzáférhetőbbé tettük.*”⁴⁶⁰

Azóta a Magyar Nemzeti Levéltár honlapján nyilvánosan is böngészhető 681955 hadifogoly és internált nyilvántartó kartonja.⁴⁶¹

A Gulág-múzeum tudományos munkatársai részéről mi is azt tapasztaltuk, hogy készek ők is az együttműködésre. Segítő közreműködésükkel a múzeum könyvesboltjában és könyvtárában forrásértékű dokumentumgyűjteményekhez is hozzájuthatunk. Kölcsönösen megajándékoztuk egymást GULÁG-GUPVI tematikájú kiadványokkal. Jómagam is egy tucat szakirodalommal lettem gazdagabb, amelyek számos magyar vonatkozású, de orosz levéltári anyagot tartalmaznak. Címcserére is sor került, hogy folyamatos legyen a magyar és orosz kutatók között a kapcsolattartás.

Az Úrnak 2017. esztendejében teremtő kegyelmével, nagy erőfeszítések árán – az egyetemes magyarság nevében is – négy kutatóutat valósítottunk meg, az elsők között, történelmi küldetésünket sikeresen teljesítettük.

⁴⁵⁹ A prezentáción többek között a magyar fél részéről jelen volt **Szabó Csaba**, a Magyar Nemzeti Levéltár főigazgatója, az Orosz-Magyar Levéltári Vegyesbizottság magyar társelnöke, valamint **Földváryné Kiss Réka**, a Nemzeti Emlékezet Bizottságának elnöke.

⁴⁶⁰ FARAGÓ, Fanni: *Hazaérték a szovjet táborokba került magyar hadifoglyok aktái*. Honvédelem.hu, 1919.10.14, <https://honvedelem.hu/cikk/hazaertek-a-szovjet-taborokba-kerult-magyar-hadifoglyok-aktai/>

⁴⁶¹ AOL, a szovjet táborok magyar foglyai: <https://adatbazisokonline.hu/gyujtemeny/szovjetunioba-elhurcoltak>

FÜGGELÉK

Felhasznált források és irodalom

Források

- PAPP Tibor (szerk.) 1999: *Hadifoglyok írják. Hadifogolysors a második világháborúban*. Hadtörténelmi levéltári kiadványok. Sine praeteritis futura nulla – Múlt nélkül nincs jövő. Sorozatszerkesztő: dr. Szijj Jolán. Budapest, Petit Real, <http://mek.oszk.hu/02200/02237/html/f03.htm>
- Gyűjteményből idézett hadifoglyok írásai:
- ALMÁDI Ferenc: *A baskíriai Ufa-táborban – lassú halálra ítélve*. Heves HH, 1992/1.
- ALMÁS István 1994: Szolnok: *Büntetőláger Karagandában*. In: HH. 1994/3.
- BARABÁS Elek – Kenderes HH 1995/9.
- BARANYAI Béla 1993: Budapest: *A pesti utcáról szovjet fogságba*. In: HH 1993/1
- BIZONY Ottó: *Az első benyomások és az azerbajdzsáni nyár*. in: HH 1998/4.
- DARÁNYI Dénes: *A kaukázusi hajnal csodái*. HH 19.
- H A. – Békéscsaba HH 1994/2.
- HH 1995/4.
- HORVÁTH B. József: „*Én túléltem, de a szüleim nem...* „
- JOBBÁGY Kálmán – Budapest, HH 1997/5.
- KISS István – Budapest HH 1994/2.
- NOVOTNI János: *Hadifogság Baskíriában, ahol őseink is jártak*. In: HH 199.
- SZABÓ Sándor – Uppsala, Svédország, HH 1993.
- SZILASSY Sándor – Budapest HH 1995/5.
- VÁMOSI Ferenc – Homokszentgyörgy HH

Felhasznált archívumok, dokumentumgyűjtemények

- Szolyvai Emlékparkbizottság adatbázisa
Dupka György adatbázisa, 2009-2018.

Bisztray Éva (Kállai Erika): *Bisztray János, munkatábori emlékek* (2016. 08. 03.). in: Dupka György személyi archívuma.
 Pécsi Német Kör gyűjteménye, Pécs
 Gulag Története Múzeum gyűjteménye, Oroszország, Moszkva
 Janus Pannonius Múzeum gyűjteménye, Pécs
 Jurij Lapsin alias Arnold György magánarchívuma, Oktyabrszkij
 „Zsivi Zemlja” múzeum gyűjteménye, Oktyabrszkij
 Kasapov-archívum, Kasapov, Ravil, a Nyomkeresők helyi múzeumának igazgatója Oktyabrszkij
 Oktyabrszkij Német Kör Voldomar Alekszandrovics Greb elnök, Oktyabrszkij
 Sokurov A. P. Helytörténeti múzeum gyűjteménye, Oktyabrszkij
 Perm-36 Múzeum gyűjteménye, Perm
 Vorkutai múzeum gyűjteménye, Vorkuta
 KARLAG Politikai repressziók/megtorlások múzeum gyűjteménye, Kazahsztan, Dolinka
 ALZSIR Emlékmúzeum Komplexum gyűjteménye, Kazahsztán, Akmola.
 Taskenti Lágermúzeum gyűjteménye, Üzbegisztán, Taskent

Önálló könyvek

APPLEBAUM, Anna 2005: *A Gulág története*. Budapest, Európa Könyvkiadó.
 Tárolt változat: https://datenpdf.com/download/anneapplebaum-a-gulag-tortenete-i-ii_pdf
 BADZEY Imre (szerk.) 1996: *A haláltáborból (Badzey Pál szolgyvai lágernaplója)*. Kárpátaljai Magyar Könyvek, 87. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó.
 BAGU Balázs 2004: *Életutak*. Beszélgetések meghurcolt magyarokkal, az áldozatok hozzátartozóival. Kárpátaljai Magyar Könyvek, 128. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó.
 BAKURA Sándor – DUPKA György – KOVÁCS Elemér – KOVÁCS Erzsébet – MOLNÁR D. Erzsébet – TÓTH Zsuzsanna 2009: *„Otthon a könny is édes” 1944–1955. Kényszermunkára hurcolt kárpátaljai magyarok és németek nyomában a Donyec-medencében. Tanulmányok, hatásvizsgálatok, interjúk, riportok hivatalos iratok, vallomások tükrében*. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó.

- BAYERNÉ DR. SIPOS MÓNICA (2017. – *Kisebbségi sorsok a Kárpát-medencében. A baranyai sváb és a kárpátaljai magyar közösség „malenkij robot”-ra való elhurcolásának történései.* Pécsvárad.
- BENDÁSZ ISTVÁN 1991: *Öt év a szögesdrót mögött.* Budapest.
- BENDÁSZ ISTVÁN- BENDÁSZ DÁNIEL 1994: *Helytállás és tanúságtétel.* A munkácsi görög katolikus egyházmegye hitvalló és meghurcolt papjai. Ungvár-Budapest, Galéria-Ecriture.
- BERGHOFFER RÓBERT 2010: *Tabu. Élet a fehér pokolban. Leben in der weißen Hölle.* Pilisvörösvár, Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület.
- BOGNÁR ZALÁN-MUSKOVICS ANDREA ANNA (szerk.) 2017: *Budapest, Kárpát-medence – 'Malenkij robot', emlékezet.* Gulágkutatók VII. nemzetközi konferenciájának kötete. Budapest, Gulágkutatók Nemzetközi Társasága.
- BOGNÁR ZALÁN- W. MÜLLER JUDIT 2017.: *A 0060-as parancs.* A német származás indokával Magyarországról elhurcoltak története. Pécs, Magyarországi Németek Pécs-baranyai Nemzetiségi Köre.
- BOGNÁR ZALÁN, DR. (szerk.) 2009: *Malenkij robot. „Egyetlen bűnünk a származásunk volt...” Német és magyar polgári lakosok deportálása „malenkij robot”-ra a sztálini lágerrekbe 1944/45–1955.* Pécs, Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre.
- BOTLIK JÓZSEF, CSERESNYÉSNÉ KISS MAGDOLNA (szerk.) 2017: *A Kárpát-medence elveszített területeiről (Kárpátalja, Felvidék, Erdély és Délvidék) szovjet típusú táborokba hurcoltak kálváriája.* Konferenciakötet. 2016. november 25-én a Polgárok Háza Dísztermében tartott konferencia előadásai. Szerkesztette: Keskenyúton Alapítvány.
- BOTOS JÁNOS 2018: *Magyar zsidók szovjet lágerrekben 1939-1956.* Jakab és Komor tér 5. Egyesület.
- BÖRÖCZ SÁNDOR 1993: *Kiáltás a mélyből.* Budapest, Ordass Lajos Baráti Kör.
- DUPKA GYÖRGY, ZUBÁNICS LÁSZLÓ (szerk.) 2018: *„Nevük élni fog nemzedékről nemzedékre...” Múltidézés a Kárpát-medencében: szovjet katonai megtorlás, GULAG- és GUPVI-táborok, áldozatok, emlékhelyek.* Nemzetközi emlékkonferencia, Beregszász, 2017. november 17. Az emlékkonferencia anyagai. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó.
- DUPKA GYÖRGY (szerk.) 2017: *Kárpátaljai magyar férfiak a szovjet lágerrekben. Történetek, visszaemlékezések, emlékiratok.* Kárpátaljai Magyar Könyvek 267. Ungvár-Budapest: Szolyvai Emlékparkbizottság, Intermix Kiadó.

- DUPKA György (szerk.) 2017: Kárpátaljai magyar nők a Gulágon. Történetek, visszaemlékezések, emlékiratok. Kárpátaljai Magyar Könyvek 266. Ungvár-Budapest: Szolyvai Emlékparkbizottság- Intermix Kiadó.
- DUPKA György (szerk.) 2017: *Egyházüldözés Kárpátalján 1944-1991*. Tiszabökényi r. kat. templom állandó kiállítása.
Tárol változat: <https://mek.oszk.hu/18100/18119/18119.pdf>
- DUPKA György (szerk.) 2017: *Egy eltűnt férfigeneráció nyomában a Gupvi-Gulág kárpátaljai túlélőinek vallomásaiból. Eltitkolt, múltidéző emlékezet a szovjetizálás időszakából, 1944-1990*. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó.
- DUPKA György, ZUBÁNICS László (szerk.) 2017: *A Kárpát-medencéből elhurcolt magyar és német rabok nyomában Orosz földön és Kaukázus országaiban*. Nemzetközi emlékkonferencia anyagjai, Makkosjánosi, 2016. november 18. Kárpátaljai Magyar Könyvek 256. Ungvár-Budapest, Szolyvai Emlékparkbizottság-Intermix Kiadó.
Tárolt változat: http://kmmi.org.ua/books?menu_id=9&submenu_id=26&book_id=538
- DUPKA György (szerk.) 2017: *A Szolyvai Emlékpark névlistája*. A II. világháború és a sztálinizmus áldozatainak gránitlapokra véselt nevei: internált civilek, elesett, meghalt katonák és munkaszolgálatosok. Kárpátaljai Magyar Könyvek 261. Ungvár-Budapest, Szolyvai Emlékparkbizottság – Intermix Kiadó.
- DUPKA György, ZUBÁNICS László (szerk.) 2017: *A kivégzett, lágerekben elhunyt kárpátaljai magyar képviselők (1945-1949). Bródy András és társainak emlékkönyve*. Kárpátaljai Magyar Könyvek 264. Ungvár-Budapest, Szolyvai Emlékparkbizottság-Intermix Kiadó.
- DUPKA György, ZUBÁNICS László (szerk.) 2016: *„Ezer fogoly küldi imáját az égbe... Mi Atyánk, Úristen, segíts haza minket!...”* Internálás és genocídium a Kárpát-medence régióiban. Internálás és deportálás, szovjetellenes személyek begyűjtése, megtorlás Kárpátalján Nemzetközi emlékkonferencia a GULÁG-GUPVI Emlékév alkalmából a Szolyvai Emlékparkbizottság és a Kárpátaljai Művelődési Intézet szervezésében (Beregszász, 2015. november 20.) Ungvár–Budapest, Szolyvai Emlékparkbizottság – Intermix Kiadó.
Tárolt változat: http://kmmi.org.ua/books?menu_id=9&submenu_id=26&book_id=511

- DUPKA György (szerk.) 2015: *Vádolnak a kárpátaljai túlélők és a meggyalázott holtak*. Szemelvények a szovjet fogságból hazatért túlélők (volt katonafoglyok, civil internáltak, politikai elítéltek, kényszermunkások) vallo-másaiból, visszaemlékezéseiből, valamint a hozzátartozók adatközléseiből (1944-2015). Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó.
- DUPKA György 2015: „*Ne ítéljete el...*” *Zsidó népi rtás, antiszemita üldözés Kárpátalján a náci és a kommunista eszmék nevében (1938-1991)*. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó. Tárolt változat: <http://mek.oszk.hu/14300/14370/>
- DUPKA György 2014: *Halottaink-1944-1959*. A kárpátaljai szovjet népi rtás eddig ismert áldozatainak névsora. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó. Tárolt változat: <http://mek.oszk.hu/13900/13956/>
- DUPKA György 2014: *A szovjet hatóság megtorló tevékenysége Kárpátalján (1944-1991)*. A kárpátaljai magyarságot ért atrocitások, sérelmek vázlatos története levéltári források, egyéb dokumentumok alapján. Kárpátaljai Magyar Könyvek 232. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó. Tárolt változat: <https://mek.oszk.hu/13300/13350/>
- DUPKA György szerk. 2014: „*Uram... segíts haza minket...!*” Versek, imák, levelek, naplórészletek a sztálini légerekből (1944-1959) a „malenkij robot” 70. évfordulójára. Kárpátaljai Magyar Könyvek 236. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó.
- DUPKA György 2012: *A mi Golgotánk. A kollektív bűnösség elvének alkalmazása a kárpátaljai magyarokkal és németekkel szemben*. (A 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa határozatainak végrehajtása az NKVD jelentések tükrében, 1944 – 1946). Kárpátaljai Magyar Könyvek, 215. Ungvár-Budapest, Szolyvai Emlékparkbizottság – Intermix Kiadó. Tárolt változat: <https://mek.oszk.hu/10900/10996/>
- DUPKA György 2012: „*Hová tűnt a sok virág...*” *Időutazás az Urálba magyar és német rabok (1941-1955) nyomában* (Történelmi szociográfia). Kárpátaljai Magyar Könyvek 221. Ungvár-Budapest, Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet, Intermix Kiadó. Tárolt változat: <https://mek.oszk.hu/11300/11392/>
- DUPKA György 2006: *’56 és Kárpátalja*. Hatásvizsgálat hivatalos iratok, val-lomások tükrében. Az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc 50. évfordulójára. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó, 2006. Második, javított kiadás: Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó, 2006

- DUPKA György 1999: *Kárpátaljai magyar Gulag-lexikon*. Lefejezett értelmiség 1944-1959. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó.
- DUPKA György-KORSZUN, Alekszej 1997: *A "málenyikij robot" dokumentumokban*. Kárpátaljai Magyar Könyvek, 83. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó.
- DUPKA György 2011: *Emlékezés a sztálinizmus áldozataira* (A 2010. novemberi emlékkonferencia előadásainak szerkesztett anyaga). In: *Trianoni Szemle*, III. évf. 1/30–39.
- DUPKA György 1993: *Egyetlen bűnünk magyarságunk volt* (Emlékkönyv a sztálinizmus kárpátaljai áldozatairól 1944-1946). Kárpátaljai Magyar Könyvek, 9. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó.
- DUPKA György 1993: „Sötét napok jöttek...” (Konceptios perek magyar elítélteinek emlékkönyve 1944-1957). Kárpátaljai Magyar Könyvek, 10. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó.
- DUPKA György (szerk.) 1992: *Istenhez fohászkodva... 1944*. Szolyva (Verses levelek, imák a sztálini lágerekből, szemelvények a hozzátartozók visszaemlékezéseiből). Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó.
- FÁBIÁN Béla é.n.: *6 ló – 40 ember. Hadifogoly feljegyzések*. Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.T. kiadása, 276.
Tárolt változat: https://mtdaportal.extra.hu/books/fabian_bela_6_lo_40_ember.pdf
- FORGON Pál 1994: *Ábeltől Antipásig* (Verses Biblia-értelmezések, Koporsók, temetések a Biblia világában). Kárpátaljai Magyar Könyvek, 51. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó.
- FRÜHWIRTH Mihály és VASS Erika: *Schubladen Schätze – Fiókok mélyéről című kétnyelvű album*. Szerzői néprajzkutató A német nyelvre fordítást JASZMANN Gabriella végezte. Forrás: http://www.vecses.hu/hirek/fiokok_melyerol_-_konyvbemutato-575e7217581eb
- FURKÓ Béla: *Egy magyar hadifogoly emlékei a szovjet lágerekben élőkről, holtakról* c emlékiratát. In: <http://www.adkiado.hu/FurkoBela/>
- GAZDA József 2003: *Emlékek Ázsiája*. Budapest, Terebess Kiadó. Tárolt változat: <http://mek.niif.hu/03800/03835/03835.htm>
- GEREBEN Ágnes 2003: „Engedd el népemet!” *Zsidók a háború utáni Szovjetunióban*. Budapest, Athenaeum 2000; BOTOS János 2018: *Magyar zsidók szovjet lágerekben 1939-1956*. Jakab és Komor tér 5. Egyesület.

- GILJAZOV, Ajaz 2017: *Imádkozzunk!* Memoárregény. (Ajaz Giljazov Davaj, pomolimszja! Nauil Ismuhametov orosz fordítása alapján magyarra fordította VÉRTES Judit és SOPRONI András. Előszó: GALGÓCZY Árpád. Budapest, A GULÁG-okban Elpusztultak Emlékének Megörökítésére Alapítvány.
- HAUN, Reinhold (2016): *Anton Oktyabrszkij Berlin*. Elbeszélés az oroszországi Anton községből elszármazott Volga menti németek történetéről. Magyar kiadásának fordítója: DR. LENDVAI Endre, az MTA doktora. Pécs, Kiadja a Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre, 2016.
- HAVASI János 2015: *Helyzet volt*. Összegyűjtött írások a rendszerváltozás korából. Tettye Média Könyvek.
- HARANGOZÓ Ferenc 2012: *A csendlaki parókiától a szibériai hómezőkig*. Kilen év börtönökben és munkatáborokban. Összeállította GYÜRKI László. Szombathely, Martinus Kiadó.
https://www.martinuskiado.hu/misc/products/1351-a_csendlaki_parokiatol_a_sziberiai_homezokig.pdf
- HEGEDÜS Géza: *A magyar irodalom arcképcsarnoka*. Magyar Elektronikus Könyvtár. <http://mek.niif.hu/01100/01149/html/lengyej.htm> (Hozzáférés: 2015. július 26.)
- HORVÁTH László 2004: Élet a halál árnyékában. Emlékeim a „malenykij robot”-ról.
- HORVÁTH Simon. *Sötét ég alatt*. Läger-versek. Kárpátaljai Magyar Könyvek, 133. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó.
- KARIG Sára 2019: *Tények és tanúk A szerencse lánya*. Budapest, Magvető Könyvkiadó.
- KISS Réka, SIMON István (szerk.) 2017: *Gulag-Gupvi. A szovjet fogság Európában*. A Nemzeti Emlékezet Bizottsága, az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpontja és a Magyarországi Németek Pécs-baranyai Nemzetiségi Köre által 2015. november 25-én Budapesten (MTA Székháza, Díszterem) megrendezett nemzetközi konferencia szerkesztett előadásai. A kötet angol nyelvű kiadásának címe: *Gulag-Gupvi. The Soviet Captivity in Europe*. Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága.
- KOCSIS Csaba 2017: *Elrabolt ötven évem*. XX. századi emlékek szintézise. (Bucsella József és 56-os sorstársai emlékére). Illusztrációk: Matl Péter Kárpátaljai Magyar Könyvek 258. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó.

- KODOLÁNYI János 1971.: *Julianus barát*. Budapest, Magvető Könyvkiadó.
Tárolt változata: <http://mek.oszk.hu/01100/01140/html/index.htm>
- KORMOS Valéria 2002: *A végtelen foglyai* (Magyar nők szovjet rabságban 1945–1947). Budapest, Kairosz Könyvkiadó.
- KOVÁCS Elemér, 2017: *A vasfüggönyön innen*. Kárpátaljai magyar anekdotakincs. Kárpátaljai Magyar Könyvek 271. – Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó.
- KOVÁCS Elemér 2016: *Az igazság mindenekfelett!* Kárpátaljai ötvenhatosok: Varga János. Kárpátaljai Magyar Könyvek 250., Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó.
- KOVÁCS Vilmos 2007: *Holnap is élünk*. Regény. III. kiadás. Elbeszélések. Sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és az utószót írta: BARZSÓ Tibor. Kárpátaljai Magyar Könyvek, 155. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó.
- KOVÁCS Emőke (szerk.) 2017: *Gulág-Gupvi emlékévek*. Zárókiadvány, 2015. február 25. – 2017. február 25. Közreműködött: DR. NOBILIS Márton, DR. RÉTVÁRI Bence. Budapest, Gulág-Gupvi Emlékbizottság.
- KUN Miklós, ZINNER Tibor (szerk.) 2000: *A kommunizmus fekete könyve. Bűntény, terror, megtorlás*; ford. Benyhe János. Budapest, Nagyvilág.
- LUKÁCS György vizsgálati ügyiratai. Vallatás Lubjankán 2002: – Életrajzi dokumentumok. Budapest, Argumentum Kiadó – Lukács Archívum, 30-31., 110., 197-198. Tárolt változat: <https://core.ac.uk/download/pdf/35134762.pdf>
- MANDRIK Erzsébet 1996: A pokol bugyraiban (Egy viski parasztlány a sztálini lágerekben). Napló. Kárpátaljai Magyar Könyvek, 79. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó.
- MANDRIK Erzsébet 2007: A pokol bugyraiban Napló. Kárpátaljai Magyar Könyvek, 172. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó.
- MÁRKUS Beáta (szerk.) 2013: *„Messze voltam én fogságban, nagy Oroszországban...”* Magyarországi németek szovjet kényszermunkán 1944/1945–1949. „Malenkij robot” interjúkötet. Pécs, Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre.
- MÉSZÁROS Sándorné 2000: *Elrabolt éveim a GULAGON*. (Emlékirat). Kárpátaljai Magyar Könyvek, 102. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó.
- MIKLÓSI, Károly 2010: *Málenkij robot (1945-1947). Orosz hadifogságom története*. Budapest.

- Magyar Életrajzi Lexikon*, <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC02469/02490.htm>
- MENCZER Gusztáv 2016: *A GULÁG rabtelepei. A bolsevizmus népiirtásának színtere*. Századvég Kiadó, Budapest, 2016.
- MENCZER Gusztáv 2007: *A Gulág rabtelepei, A bolsevizmus népiirtásának színtere*. Budapest, Századvég Kiadó. 159.
- MUSKOVICS Andrea Anna 2016: „Mit vétettem, kinek ártottam?” *Tárnokiak malenkij roboton*. Tárnok Nagyközség Szlovák Nemzetiségi Önkormányzata.
- GULÁCSY Lajos önéletrajza. *Mélységből a magasba*. Bizonyásgtétel az elmúlt időkről Szerkesztette és a kiadásért felel: SZÁNTÓ János. Kiadja a Kárpátaljai Református Egyház sajtóosztálya, év nélkül. Tárolt változat: <http://mek.oszk.hu/03500/03531>
- NAGY Jenő 1992: *Megaláztatásban*. A kárpátaljai magyar férfiak deportálása 1944 őszén. Magnófelvételtől lejegyezte és közreadta: DUPKA György. Kárpátaljai Magyar Könyvek, 7. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó.
- NAGY Zoltán Mihály 2019: *A Sátán fattya*. Ötödik kiadás. Kárpátaljai Magyar Könyvek 285. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó.
- OROSZNÉ STUMPF Éva: *Jóvatették azt, amit el sem követhettek... A szerencsi gyűjtőtáborból donbászi kényszermunkára*. Szerencs Város Német Nemzetiségi Önkormányzata. é.n.
- ORTUTAY Elemér 1993: „...Holnap is felkel a nap”. Emlékeim. Intermix, Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó.
- ORTUTAY Péter 2018: *Apagyé Satanás*. Ungvári történetek az 1980–as évekből. Kárpátaljai Magyar Könyvek 274., Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó.
- OZSVÁTH Lajos 1995: *Királyháza korok váltóin* (Emlékfoszlányok a legrégebbi időktől 1945-ig). Kárpátaljai Magyar Könyvek, 56. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó.
- PALABIYIK, Mustafa Serdar: *Megérteni 1915 eseményeit: törökök és örmények*. Szófia Kiadó, Budapest, 2017.
- PUSKÁS László (szerk.) 2000: *Romzsza Tódor püspök hitvallása és vértanúhalála*. Kárpátaljai Magyar Könyvek, 104. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó.

- RISKÓ Marianna 2017: *Chira Sándor munkácsi püspök élete és vértanúsága*. Budapest, Doktori (PhD) értekezés.
- RISKÓ Marian 1995: *Az eskü mindvégig kötelez* (A kárpátaljai görög katólikus egyház kálváriája /1944-1991/; Tanulmány). Kárpátaljai Magyar Könyvek, 75. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó.
- RÓZSÁS János 2008. *Gulág Lexikon*. RAJNAI Miklós közreadásában. Nagykanizsa, A Magyar Műveltség Kincsestára.
- RÓZSÁS János 2000: *Gulág Lexikon*. Budapest, Püski.
- RÓZSÁS János 2005: *Leventesors*. A leventeintézmény története, 1921-1945; Hármaskör Baráti Kör–Trianon Társaság Nagykanizsai Szervezete, Nagykanizsa.
- STARK Tamás 2016: *Magyar foglyok a Szovjetunióban*. Budapest. 100.
- SZABÓ György 1994: *Kolozsvári deportáltak az Uralban*. Kolozsvár, Kompress Korunk Baráti Társaság.
- SZAK István 2006: *A szenvedések országútján*. (Fogolynapló 1983) Hódmezővásárhelyi Művészetekért Közalapítvány. Hódmezővásárhely,
- SZOLZSENYICIN, Alekszandr 1990: *Rákostály*. Regény. Fordította Szabó Mária. Budapest, Árkádia.
- SZOLZSENYICIN, Alekszander 1989: *A Gulag szigetecsoport. 1918-1956*. Budapest, Új Idő. 481. Tárolt változat: <https://www.scribd.com/doc/241062650/150395726-Gulag-Szigetecsoport-Szolzenyicin>
- TARDY Lajos: *Kaukázusi magyar tükrök – magyarok, grúzok, cserkeszek a kezdetektől 1948-ig*. (Körösi Csoma Könyvtár), Akadémiai Kiadó, 1988.
- TIMÁR, Edit: *Érdiek a szovjet hadifogoly-táborokban*. Tárolt változat: http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepuless_ertekei/Erd/pages/013_erdiek_a_szovjet_hadifogolytaborokban.htm
- VARGA Éva Mária (szerk.) 2006: *Magyar hadifoglyok a Szovjetunióban*. Dokumentumok (1941-1953). Moszkva-Budapest, ROSSZPEN-MKTTK.
- VARSÁNYI Gyuláné 2016: *Hiányzó láncszemek...*, Nyomda: Dombóvári SZECSEK Kft.
- W. MÜLLER Judit (szerk.) 2016. *Idegen ég alatt – orosz földön meggyötörve* Elhurcolt magyarországi fiatalok szovjet kényszermunkán, 1944-1949 – Málenkij robot 70 – A kiállítás és a kiadvány anyagát gyűjtötte: Janus Pannonius Múzeum.

- WALTERNÉ MÜLLER Judit (szerk.) 2009: *Több, mint élettörténetek. Sorsok.* A magyarországi németiség kollektív büntetése a II. világháború után baranyai visszaemlékezések és tárgyak tükrében. Pécs, Kiadja a Baranya Megyei Múzeumok Igazgatósága (Janus Pannonius Múzeum).
- WÁGNER Péter 2012: *Hasonlóságok és különbségek a politikai iszlám tevékenységében Üzbegisztánban és Tádzsikisztánban a modernizáció időszakában (1917-2011).* Pécs, PhD értekezés. 26., 28. Tárolt változat: <https://idi.btk.pte.hu/dokumentumok/disszertaciok/wagnerpeterphd.pdf>, internetről letöltve, 2020. február 8.
- ZUBÁNICS, László (szerk.) 2011: *A magyar-ukrán közös múlt és jelen: összekötő és elválasztó „fehér foltok”.* Nemzetközi tudományos konferencia anyagai (2010. február 26.). Kárpátaljai Magyar Könyvek, 209. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó.

Tanulmánygyűjteményben megjelent tanulmány vagy könyvfejezet

- BOGNÁR Zalán 2017: *960 ezer vagy több mint 1 millió (hadi) fogoly?* In: MUSKOVICS, Andrea Anna; BOGNÁR Zalán (szerk.): *Emberek az embertelenség világában. A Gulág és a Gupvi, Kairosz Kiadó; Gulágkutatók Nemzetközi Társasága.* 66-98.
- DUPKA György 1994: *A magyarság számának, összetételének és települési területeinek változása Kárpátalján /1910-től napjainkig/.* In: Magyarország nemzetiségeinek és a szomszédos államok magyarságának statisztikája (1910-1990). Szerkesztette: Kovacsik József. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 164-174.
- FODOR Gusztáv 2015: *A kárpátaljai református egyház élete a sztálini egyházpolitika szorításában.* In: *A kommunizmus áldozatai.* 170-197. <http://kmf.uz.ua/wp-content/uploads/2017/01/A-kommunizmus-aldozatai-2015.pdf>;
- GALGÓCZY Árpád 2007: *Előszó.* In: *A túlélés művészete. Magyarok a Gulág haláltáborai*ban, VALÓ-ART.
- https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek/nemetek/kiskassa/szemelvenyek_a_gulag_memoar_irodalmabol/pages/025_szerzok.htm, (2019. augusztus 13.)

- MAKK Károlyné 2017: *A nádasdi németek elhurcolása a Szovjetunióba*. In: *Kisebbségi sorsok a Kárpát-medencében. A baranyai sváb és a kárpátaljai magyar közösség „malenkij robot” -ra való elhurcolásának történései*. Pécsvárad, Felelős kiadó: Bayerné dr. Sipos Mónika. 63–64. old.
- MARKÓ György 1996-2000: *Magyarország vesztesége a második világháborúban*. In: *Magyarország a XX. században*. I. kötet. Politika és társadalom, hadtörténet, jogalkotás. Főszerkesztő: Tarsoly István. Szekszárd, Babits Kiadó, 398. Tárolt változat: <https://mek.oszk.hu/02100/02185/html/74.html>
- MÁRKUS Beáta 2017: „Malenkij robot” Püspöknádasdon. In: *Kisebbségi sorsok a Kárpát-medencében. A baranyai sváb és a kárpátaljai magyar közösség „malenkij robot” -ra való elhurcolásának történései*. Pécsvárad. Felelős kiadó: BAYERNÉ DR. SIPOS MÓNika. 95. old.
- STARK Tamás 2017: *Magyar civilek elhurcolás a Szovjetunióba*. In: Végső István: „*A Szovjetunióba hurcolt politikai foglyok és kényszermunkások emlékére Kiskunhalason*,” Kiskunhalas, Pásztortűz Kulturális és Hagyományápoló Egyesület. 24

Folyóiratban, évkönyvben vagy újságban megjelent tanulmányok és cikkek

- A sztálini terror elfelejtett epizódja. *Múlt-kor*, 2014. február 26. 14:21.
http://mult-kor.hu/20140226_a_sztalini_terror_elfeledett_epizodja
- BABEROWSKI, Jörg 2014: A sztálinizmus, mint zsarnokság. Hatalmi technikák a Szovjetunóban (1917-1941). *Világtörténet*, 3/546.
Tárolt változat: https://tti.btk.mta.hu/images/kiadvanyok/folyoiratok/vilagtoritenet/vt_2014_3/baberowski.pdf.
- BENKŐ Tamás 2014: Egy hadifogoly magyar altiszt és egy orosz diáklány szenvedélyes románca. In: *Zalai Hírlap Online*. 11/ 29. <http://zaol.hu/hetvege/egy-hadifogoly-magyar-altiszt-es-egy-orosz-diaklany-szenvedelyes-romanca-1662893>
- BODNÁR Tibor olvasói levele. In: *Kárpáti Igaz Szó*, 1989. július 16.
- CZÉH Zoltán: Ahol a folyók visszafelé folynak. „Természetátalakítás” és vízszennyezés a Szovjetunióban. 72. Tárolt változat: <http://>

- docplayer.hu/35091403-Ahol-a-folyok-visszafele-folynak-termeszetata-lakitas-es-vizszennyez-es-a-szovjetunioban.html
- Egyelőre nem foroghat a csecsenek deportálásáról szóló film. *Múlt-kor*, 2014. május 28. 13:36 MTI. In:
http://multkor.hu/20140528_egyefore_nem_foroghat_a_csecsenek_deportalasrol_szolo_film
- ERDÉLYI Péter 2006: Fekete gőzös. Feldolgozásra vár az azerbajdzsáni magyar hadifoglyok története. *Magyar Nemzet*, július 1.,
https://mno.hu/migr_1834/fekete-gozos-484681Fekete gozos
- Erdélyi Örmény Gyökerek. 20. évf. 226. sz. (2016. november-december).
 Tárolt változat: http://epa.oszk.hu/01400/01440/00112/pdf/EPA01440_eogyke_2016_226_033-034.pdf
- FARAGÓ Fanni: Hazaértek a szovjet táborokba került magyar hadifoglyok auktái. *Honvédelem.hu*, 1919.10.14,
<https://honvedelem.hu/cikk/hazaertek-a-szovjet-taborokba-kerult-magyar-hadifoglyok-aktai/>
- FARKAS József György 2018: Magyarok az I. világháborúban, Taskent. *Ma7*, 2018.jún.29.
 Tárolt változat: <https://ma7.sk/kultura/magyarok-az-i-vilaghaboru-ban-n-taskent>
- FOGARASY Attila 2009: Magyar-magyar rokonság. *Vörösvári Újság* online, 9/11. Tárolt változat: <http://pilisvorosvar.hu/vorosvariuj-sag-regi/2009/szeptember/11.php>
- FRANK Miklós 2002.: Magyarok Kazahsztánban. *Életünk*. Május/5.
 Tárolt változat: <http://www.magyar-misszio.de/eletunk/2002maj.pdf>
- FÜLEP Erzsébet, 2017: Rohamsisak, puska, katonai bakancs. *Válasz.hu*, 03.04.:
http://valasz.hu/pest_budai_latkep/rohamsisak-puska-katonai-bakancs-122892
- GYÓNI Gábor 2011: Németek a történelmi Oroszországban. *OroszVilág*, 06/06. <http://oroszvilag.hu/?t1=tortenelem&hid=2078> (2019. augusztus 10.)
- GYÖRKEI Jenő és JÓZSA Antal főhadnagyok 1957: Adalékok a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a Szovjetunió polgárháborújában részt vett magyar internacionalisták történetéhez (1917-1922). *Hadtörténeti Közlemények*, 4/3-4. Tárolt változat: http://epa.hu/00000/00018/00104/pdf/EPA00018_hadtortenelmi_1957_03-04_021-069.pdf

- IMRE Péter 2008: Vásárhelyen mesélt Szolzsényicin rabtársa, Rózsás János. 11.08. https://www.delmagyar.hu/hodmezovasarhely_hirek/vasarhelyen_meselt_szolzsényicin_rabtarsa_rozsas_janos/2076622/ (2019. augusztus 13.)
- KABA Eszter 2011: Az osi hadifogoly meszárlás, avagy egy rémtörténet természete. 2011.10.12. 07:14: https://nagyhaboru.blog.hu/2011/10/12/az_osi_hadifogoly_meszarlas_avagy_egy_remtortenet_termeszete
- KENESEI István: Kinek a teája? *Magyar Nemzet*, Magazin melléklet, 2011.08.13.
- KESZEGHY: 3500 nap – A Gulág rabtelepei, A bolsevizmus népiirtásának színtere. <http://www.papiruszportal.hu/site/index.php?f=2&p=6&n=1773> (2019.08.23.)
- LUGOSI Péter 1917: Zsidó értelmiségieket végeztek ki Sztálin parancsára. *Tudomány*, 08/13. <https://24.hu/tudomany/2017/08/13/zsidó-értelmiségieket-vegeztek-ki-sztalin-parancsára/>
- MEGYERI Dávid 2019: Lukács György népbiztos katonákat tizedeltet. Ez történt száz éve. *Magyar Nemzet*, 2019.05.12. <https://magyarnemzet.hu/belfold/lukacs-gyorgy-nepbiztos-katonakat-tizedeltet-6911717/>
- MURÁDIN, János Kristóf (szerk.) 2015: által szervezett konferencia anyagát angol nyelven: *Acta Universitatis Sapientiae*. European and Regional Studies, Volumen 7, 2015. Sapientia Hungarian University of Transylvania Scientia Publishing House.
- MTI 2001: Megbékélés és megbocsátás. II. János Pál pápa Ukrajnában. *Kárpátalja*, 2001.június 29. Tárolt változat: <https://karpataljalap.net/?q=2001/06/29/megbekeles-es-megbocsatas> (2019. 09. 12.).
- Német katonai temető a Kaukázus lábánál. http://mult-kor.hu/20050901_nemet_katonai_temeto_a_kaukazuus_labanal
- PÉCSI Tibor 2013: Sztálin befejezte volna, amit Hitler elkezdett. Egy modern Hámán halála. *Hetek*, 03/01. (XVII/9). Tárolt változat: http://www.hetek.hu/hatter/201303/sztalin_befejezte_volna_amit_hitler_elkezdett https://bessmertnybarak.ru/article/repressirovannye_poety/
- PÉTERFALVI János István: Grúzia és Kolkhisz /magyar vonatkozásai/. *Magyar megmaradásért*, 2017.03.37.

- RISKÓ Mariann 2017: Chira Sándor hitvalló püspök vértanúságának üzenete. I. II. rész. *Új Hajtás*, 4-5/ XXII.
- RÓZSÁS János 2017: Lägeréletről és Szoltsenyicinről. *Rubikon*, 28. évfolyam, 3. sz. március.
http://epa.oszk.hu/03100/03122/00004/pdf/EPA03122_rubicon_2017_03_070-079.pdf
- SITKEI Levente 2018: *Gyökerek*. Baranyi András a magyarok iránti rokonszenvről és a kazah felhőkarcolókról. *Magyar Idők*, július 24. <https://magyaridok.hu/lugas/gyokerek-3309578/>
- SZALMA György, 2019: Tülnéni a Gulágot – egy magyar fogoly emlékei. *Origo*, 02/25.
<https://www.origo.hu/itthon/20190221-galgoczy-arpad-gulag.html>
- TOMA András hazatérése. *Magyarok a Gulágon*. <https://magyarokagulagon.hu/toma-andras-tragediaja-es-kesei-hazaterese/>
- TÍMÁR Máté 1996: Lélekváltság.
<http://hgyvk.hu/index.php/a-konyvtarunk/nevadok/timar-mate/timar-mate-versei/58-baskirfoldon>
- TÓTH Marcell 2019: Németi Lajos, a hadifogoly – egy furfangosan megírt levél. *Bonus Nuntium*. Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára: https://bonusnuntium.hu/wp-content/uploads/2019/05/Tóth-Marcell-Németi_level_szentos_Tanulmány.pdf
- Vang folyó versei*: Az örmény ábécé.
<http://wangfolyo.blogspot.com/2016/04/az-ormeny-abece.html>
- ZEGERNYEI 2010: Közös őshaza? Baskírok és magyarok: közelítés a régészet felől. *Nyelv és tudomány*, október 22. <https://www.nyest.hu/renhirek/baskiok-es-magyarok-kozelites-a-regeszett-felol?comments>
- ZUROWSKI, Michael 1994: A második lengyel hadsereg és a brit politika. *Klió*, 2. 3. <http://www.c3.hu/~klio/klio942/klio174.html>

Felhasznált orosz irodalom

- АВДУЛИН, А. (Гл. ред.) 2008: *Караганда. Карагандинская область: Энциклопедия, иллюстрированное*. Алма-Ата: Атамұра.
- АЛТАЕВ А.С., ЖАНГУТИН Б. ГУПВИ: *военнопленные и интернированные на территории Казахстана (1939–1951 гг.): Уч. пособие*. В 3-х ч. Алматы: КазНПУ им. Абая, 2006, часть 1, 104 стр.

- АЙВАЗЯН, Наира: Конрад Лоренц и Армения (*Konrad Lorenz és Örményország*),
Online: <https://yerkramas.org/article/121604/konrad-lorenc-i-armeniya>
- ГАСПАРЯН, Валерий: Армянская одиссея нобелианта Конрада Лоренца... Konrád Lorenz nobelista örményországi odisszéja című orosz nyelvűre lefordított anyagokat a Német Nagykövetség jereváni munkatársaitól kaptuk.
- АЛЕКСЕЕВА, Людмила: История инакомыслия в СССР.
Online: <http://old.memo.ru/history/diss/books/alexeewa/index.htm>
- АЗНАБАЕВ И.Х., ИШМУХАМЕТОВ, И.Х., 2015: История Уфы. Библиотека журнала «Уфа». „Уфа-Ведомости”.
- АХМЕТШИН, А.Г., БАБИЧ, Н.С., БУРМА, А.И., 1983. Октябрьский и октябрьцы. Москва, Издательство „Недра”.
- БЕКМАГАМБЕТОВ Р.К., 2014: Военнопленные на территории Казахстана. Монография, Костанай. Костанайская Академия Министерства Внутренних Дел Республики Казахстан. *Hadifoglyok Kazahsztán területén*. Kosztanaj: a kazah köztársaság belügyminisztériumának Kosztanaji Akadémiája.
http://kostacademy.gov.kz/akademija/ooniirid/izdanija/2014/bekmagambetov_1.pdf
- ВАРТКИЛАДЗЕ Ш., КАНТАДЗЕ А., 2016: УРЕКИ. УНИКАЛЬНЫЙ КУРТОРТ
- ВАРКОНИ-ЛЕБЕР, Франц 1975: « Пока однажды... » *Континент*, № 3.
- ГАСПАРЯН, Валерий: Армянская одиссея нобелианта Конрада Лоренца... Konrád Lorenz nobelista örményországi odisszéja című orosz nyelvűre lefordított anyagokat a Német Nagykövetség jereváni munkatársaitól kaptuk.
- КУЗЕЕВ Р.Г. (red.) 1962: Археология и этнография Башкирии. Том1. Уфа.
- ГРИНЁВ, В. М., ГОРЕЦКИЙ В. В. (szerk.) 2003: *Узницы «АЛЖИРа»:* Список женщин-заключённых Акмолинского и других отделений Карлага / Ассоциация жертв незаконных репрессий г. Астаны и Акмол. обл., Междунар. о-во «Мемориал» М., Звенья.
- ГАРИПОВ, М., 1992: Строим на костях человеческих (Emberi csontokra építkezünk):” In: „Башкирия” № 7 /13. Апрель-май.

- ДУЛАТБЕКОВ, Нурлан, 2013: Венгерские военнопленные в Карагандской области (Magyar hadifoglyok a karagandai területen, kazah, orosz és angol nyelven). Караганда, РИО «Болашак-Баспа», 248 стр.
- ЕРДЕЛИ И., 1961: Большая Венгрия. Будапешт. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae.13.
- ЖАНГУТТИН, Б. О., 2008: ГУПВИ: Военнопленные и интернированные на территории Казахстана (1941-1951 гг.).
- ИВАНОВ, В.А., 1982: Путиами степных кочевий (A sztyeppi nomádok nyomában), УФА
- КОРОЛЁВА, В.В. „Евдокия (Андреянова)” // *Православная энциклопедия*, том 17. Tárolt változat: <http://www.pravenc.ru/text/187065.html>
- КРИВОВ, Илия (ред.) 2014: Казансок-Богородицкий женский монастырь. Елабуга, 14. стр.
- ЛАПШИН, Юрий 2016: Цветные стеклышки. *Москва*, Изд-во „Перо”.
- ЛАПШИН, Юрий 2011: Прикосновение (Стихи), Октябрьский.
- ЛЕБЕДЕВА, М.В. (red.) 2015: Елабуга. Путешествитель. Авторский коллектив. Издательство Маматов.
- МИНАЕВА А.В. 2007: Военнопленные и интернированные в центральной части Казахстана в XX. ст., между 1941-1950. Караганда.
- МАВЛЕТОВ В.С., 2008: История и культура Башкортостана. Уфа.
- ОРЛОВА, Ольга 2017: Историк Леонид Бородкин: « Экономика ГУЛАГа была неэффективна » « Троицкий вариант ». 8.07.2017 / № 233 / с. 10–11. <https://trv-science.ru/2017/07/18/istorik-leonid-borodkin-ekonomika-gulaga-byla-neeftivna/>
- СУРАГАНОВА З. К. 2018: АЛЖИР как феномен «женской» несвободы в репрессированной памяти казахского народа // Северо-Восточный гуманитарный вестник. 5 /22. 65-66.
- СЕРОВ. И.А., ХИНШТЕЙН, А.Е. 2017: *Записки из чемодана. Тайные дневники первого председателя КГБ, найденные через 25 лет после его смерти.* (Биографии и Мемуары). М.: Просвещение, 223. <https://www.rulit.me/books/zapiski-iz-chemodana-tajnye-dnevniky-pervogo-predsedatelya-kgb-najdennye-cherez-25-let-posle-ego-smc-read-459649-1.html>
- СУРАГАНОВА, З. К. 2018: *АЛЖИР как феномен «женской» несвободы в репрессированной памяти казахского народа* // Северо-Восточный гуманитарный вестник. № 5 (22). 65-66.

- Синенко С.Г., под общ. ред. М.В. Зайнуллина, 2003: Культура народов Башкортостана. Слов.-справ. для учащихся средних и спец. учеб. заведений : утверждено М-вом образования Респ. Башкортостан, Уфа.
- Тиханова, В. А. (Сост.) 1998: Творчество и быт ГУЛАГа: Каталог музейного собрания общества «Мемориал»/предисл.: С. А. КОВАЛЕВ; худ.: Б. В. Трофимов; отв. ред.: Н. Г. ОХОТИН. - М.: Звенья, 2008.
- ХАУН, Рейнхольд, 1992: «Когда обретем память?» In: „Башкирия” № 7/13. апрель-май.
- Шокуров, А.П., 1970: Материалы к археологической карте нижнего течения р. Белой и среднего течения р. Ик// Древности Башкирии/ Отв. ред. А.П. Смирнов М.: Наука.
- Дети ГУЛАГа (1934-1953). Издание Общественного фонда „Amanat-ALZSIR”. Акмол. (A GULAG gyermekei (1934-1953). AZ „Amanat ALZHIR” Közalapítvány kiadványa. ALZSIR Emlékmúzeum Komplexum anyagaiból közölt válogatást. Akmol, év. nélkül.)
- Оперативный приказ НКВД СССР № 00486 «Об операции по репрессированию жён и детей изменников Родины».
- Малиновские вехи. Сборник публикаций и воспоминаний (от АЛ-ЖИРа до современной Малиновки). с.Малиновка. – г. Астана, 2003.- 82 с.
- Немцы Казахстана: мост между Астаной и Берлином. Материалы международной научно-практической конференции (г.Астана, 5-7.X.2015), (Németek Kazahsztánban: híd Asztana és Berlin között. 2015.október 5-7-ben Asztanában megrendezett nemzetközi tudományos-gyakorlati konferencia anyagai.) Almata: АООНК „Vozrozszyennnyije, 2015.171.

Magyar weblapok

<https://adatbazisokonline.hu/gyujtemeny/szovjetunioba-elhurcoltak>
<https://adatbazisokonline.hu/adatbazis/szovjet-taborok-magyar-foglyai/>
<http://www.hadifogoly.hu/>
 Hadifogoly adatbázis 700.000 katon

Hadifogoly adatbázis

<http://www.militaria.hu/>

gulag.hbml.hu/adatbazisok/hazatert-hadifoglyokrol-orszagos-hadifogoly.hu

<https://www.honvedelem.hu/>

www.katonakagulagon.hu/

haboruskeresoszolgalat.hu/

<http://www.nemetkor.hu/>

<http://gulag.hu/>

<http://gknt.hu/>

<http://www.malenkijrobot.hu/>

<http://www.oroszvilag.hu/>

<http://oroszhirek.hu/>

<http://mult-kor.hu/>

<https://taskent.mfa.gov.hu/>

<https://kazany.mfa.gov.hu/>

<http://kurultaj.hu/>

<https://terebess.hu/>

<http://finnugor.elte.hu/>

<https://www.mecseknadasd.hu/>

<https://www.gomorilovasudvar.hu>

<http://www.ehumana.hu/>

<https://www.magyarkurir.hu/hirek/ii-janos-pala-papa-kazahsztani-apostoli-latogatasarol>

https://morgomedve.blog.hu/2013/01/13/karaganda_1_resz,

<http://www.maszol.ro/index.php/hatter/2192-azeri-ormeny-feszultseg-magyar-kozvetitessel>

<https://www.youtube.com/watch?v=9NGX-JwiofY&feature=youtu.be>

[http://www.kodaly-bp.sulinet.hu/pefele/Egyetemes történelem/Jelenkor/GULAG képregény.pdf](http://www.kodaly-bp.sulinet.hu/pefele/Egyetemes_tortenelem/Jelenkor/GULAG_kepregeny.pdf)

<http://iov75.livejournal.com/2469042.html>

Felhasznált orosz weblapok

<http://www.voennie-memorialy.ru>
<http://old.memo.ru/history/nkvd/gulag/>
<http://perm36.com/>
<https://www.sakharov-center.ru/>
<http://www.museum.ru/M1173>
<https://shalamov.ru/asfcd/martirolog/dnnmuseum.ru>
Мартиролог жертв политических репрессий, расстрелянных и захороненных в Москве и Московской области в 1918-1953 гг.
<https://museum-alzhir.kz/ru/>
<https://mearas.kz/karpro/index.php/listing/karlag/?lang=ru>
<https://informburo.kz/stati/mamochkino-kladbishche-kak-horonili-de-tey-repressirovannyh-zhenshchin.html>
<http://elabuga.com/zvet/zvet.html>
[http://www.bashstat.ru/perepis2010/pub_work/Итоги Всероссийской переписи населения 2010 года по Республике Башкортостан.pdf](http://www.bashstat.ru/perepis2010/pub_work/Итоги_Всероссийской_переписи_населения_2010_года_по_Республике_Башкортостан.pdf)
<http://www.museum.ru/M1173>
[http://www.business-gazeta.ru/article/326095,](http://www.business-gazeta.ru/article/326095)
<http://kpfu.ru/philology-culture/ego-pravda-ego-molitva-252052.html>
<http://www.museum.ru/M1173>
http://www.port.hu/idegen_eg_alatt/pls/w/films.film_page?i_film_id=136919 (2012)
<https://elibrary.ru/item.asp?id=32720803>
<http://lh-dfv30.livejournal.com/11079.html>

ADATKÖZLŐK

Oroszország

Perm, Szverdlovszk, Cseljabinszk megye és Baskírföld 2012. június 27. – július 15.

Abazalova Jekatyerina, GULAG-kutató és tárlatvezető, Perm-36-os GULAG-Múzeum, Perm megye, Kucsino;

dr. Bajtai Csaba főkonzul, Magyarország Szverdlovszki Főkonzulátusa, Jekatyerinburg;

Farit Szamigullin mérnök, a baskíriai hokicsapat edzője és menedzsere, Baskírföld, Ufa;

Golubev, Mihail Igorevics, a Küllapcsolatok Minisztériumának Szverdlovszk megyei képviselője, Jekatyerinburg;

Greb Voldomár Alekszandrovics, a Német Kör elnöke, Baskírföld, Oktyabrszkij

Haretyginova Olga idegenvezető, egyetemista, Ufa;

Lapsin Jurij Fjodorovics, egy volt magyar hadifogoly Arnold János fia Baranya megyéből, Szágyról hurcoltak el, Baskírföld, Oktyabrszkij;

Medvegyejeva Irina, a városi helytörténeti múzeum igazgatója, Baskírföld, Oktyabrszkij;

Menysikov Makszim, idegenvezető egyetemista, Ufa;

Motrevics Vlagyimir történész, régész, a Jekatyerinburgi Egyetem professzora, a hadifogolylágerek elismert szakértője, aki a moszkvai Vojennije Memoriali Társaság megbízott képviselője 3 megyében az Urál térségében. Jekatyerinburg;

Obuhov, Leonid Arkagyijevics történész, a Permi Állami Egyetem történelemtanára, Perm;

Szogatyan Arezik, idegenvezető, egyetemista, Ufa;

Szpogyin Szergej Dmitrijevics GULAG-kutató és tárlatvezető, Perm-36-os GULAG-Múzeum, Perm megye, Kucsino.

Baskíria

2016. június 24.–július 2.

- Cserkasov M. A.*, a közigazgatási hivatal helyettese, Baskíria, Oktyabrszkij;
Dautova, Dina idegenvezető. az Ufai Állami Repülőfőiskola hallgatója, Baskíria, Ufa
Dobrin Vladimir oktató, Baskíria, Oktyabrszkij;
Farit Szamigullin mérnök, a baskíriai hokicsapat edzője és menedzsere, a Baskír-Magyar Baráti Társaság elnöke, Baskírföld, Ufa;
Gabdulin Ragyik grafikus, Baskíria, Oktyabrszkij;
Greb Voldomár Alekszandrovics, az oroszországi németek Vidergeburt „Újjászületés” Kulturális Egyesület oktyabrszkiji alapszervezet elnöke, Baskírföld, Oktyabrszkij;
Haun Reinhold történész, Berlinben élő író, az oroszországi németek Újjászületés Szövetsége oktyabrszkiji alapszervezetegykori elnöke, Berlin (Baskírföld, Oktyabrszkij);
Kamaletgyinov Ruszlám sportoló, Baskíria, Oktyabrszkij;
Kasapov Rail Akramovics, a Zsivi Zemlja múzeum igazgatója, a helyi nyomolvasó/kereső osztag vezetője, Baskírföld, Oktyabrszkij;
Konstantin ortodox atya, Baskírföld, Oktyabrszkij;
Kontra Ferenc főkonzul, Magyarország Kazanyi Főkonzulátusa, Kazany;
Korolkov J. V., a helyi veterán szövetség elnöke, Baskírföld, Oktyabrszkij;
Lapsin Jurij, alias *Arnold György*, nyugalmazott kőolajipari mérnök, képzőművész, költő (a Pécs környéki *Arnold János* volt hadifogoly Oktyabrszkijban élő fia, apját a baranya megyei Szágyról hurcolták ide), Oktyabrszkij;
Lapsin Tatjana (Lapsin Jurij felesége), Baskíria, Oktyabrszkij;
Latipov Oktyabr Raiszovics, a szociális kérdésekkel foglalkozó osztály vezetője, Baskíria, Oktyabrszkij;
Medvegyeva Irina Venyiaminovna, a Sokurov A. P. nevét viselő városi múzeum igazgatója, Baskíria, Oktyabrszkij;
Muhin Vjacseszlav, a „Rodnyik” Alkotók Háza vezetőségi tagja, Baskíria, Oktyabrszkij;
Nyikolajev Oleg építész, Baskíria, Oktyabrszkij;

Smeljov A. N., Oktyabrszkij Közigazgatási Hivatal elnöke, Baskíria, Oktyabrszkij;

Telicsko Szergej vállalkozó, Baskíria, Oktyabrszkij;

Uszmánov Albert, a „Rodnyik” Alkotók Háza vezetőségi tagja, Baskíria, Oktyabrszkij

Uszmánov Ruszmán, a „Rodnyik” Alkotók Háza vezetőségi tagja, Baskíria, Oktyabrszkij.

Csecsenföld, Groznij ***2016. augusztus 15-27.***

Aszhat, Ajmani Ajdamirova, az Orosz Föderáció érdemes népművésze, a filharmónia szakmai igazgatója. A csecsen központi filharmónia koncerttermének igazgatóhelyettese;

Larszanov Hamzat történész, újságíró;

Magomadov Szupja, a történelemtudományok kandidátusa, a Csecsen Tudományos Akadémia Történelmi és Archeológiai Intézetének igazgatója, és az egykor létrehozott Csecsen-Magyar Baráti Társaság alapítója;

Sajpov Ruszlan, a város közigazgatási hivatala vezetőjének helyettese;

Tamar Umarovna történész, a Csecsen Nemzeti Múzeum igazgatója;

Umiszam Muszajeva, Groznij város alpolgármester asszonya.

Azerbajdzsán ***2016. augusztus 15-27.***

Abbasov Ehtibar nyugalmazott alezredes, helytörténész, a HUNAZ Magyar-Azeri Baráti Társaság aktivistája, Gandzsa;

Güszejnov Guszejn, a Bakui hadifogolytemető gondnoka, a Zaur Karimov út 1. száma alatt, Baku;

Izmajlov Fikrat, a város nyugalmazott építésze, helytörténész, Goygol/Göy-göl;

Kapitány Sándor, Magyarország Bakui Nagykövetségének külgazdasági attaséja, Baku;

Midzsidov Almazova Malek hadifogolytemető gondozó, Azerbajdzsán,
Szumgait;
Nadzsir gandzsai pedagógus, a HUNAZ Magyar-Azeri Baráti Társaság aktivistája, Gandzsa;
Rzazadeh Vusala, az Azerbajdzsán Tourism Institut hivatásos idegenvezetője, a Bakui Slavyan Universitet (BSU) doktori iskolájának orosz filológus PhD-hallgatója Azerbajdzsán, Baku;

Grúzia ***2016. augusztus 15-27.***

Ardelean Anna újságíró, a Tbiliszi Városi Tanács nemzetközi kapcsolatokért felelős főosztályvezetője, és a „*Georgia Today*” angol nyelvű hetilap újságírója;
Chaduneli Mariam, a nagykövetség titkárnője, Magyarország nagykövetsége, Grúzia, Tbiliszi;
Dishkarianival David helytörténész, a kutaiszi önkormányzat nemzetközi kapcsolatokért felelős főosztályvezető-helyettese, Kutaiszi;
Feldmaier Alexander igazgatóhelyettes, Georgiai Németek Egyesületét („Ei-nung” – Assoziation der Deutschen in Georgien), Tbiliszi;
Gabriadze Boris önkormányzati képviselő, Tkibuli;
Garéidé Silva alpolgármester, Tkibuli;
Giorgadze, Koba főépítész, Tkibuli;
Jishkarini David történész, SOVLAB főiskolai docense, Tbiliszi;
Megrelishvili David, a kutaiszi önkormányzat nemzetközi kapcsolatokért felelős főosztályvezetője, Kutaiszi;
Dr. Pető Szilvia Magyarország nagykövetségének ideiglenes ügyvivője, Tbiliszi.
Robakidze David, Guria régió kormányzóságának egyik helyi képviselője, Magnetiti-Ureki;
Tavberidze Sota nyugdíjas idegenvezető, Magnetiti-Ureki;
Turziladze Tarijev a hadifogolytemető gondnoka, Tkibuli.

Örményország

2017. június 27-július 08.

Ajk Ajken polgármester, Ararat;
Algulyan, Natalia, a Jereváni Német Kulturális Egyesület ügyintézője, Jereván;
Babajan Abraham polgármesteri hivatal tanácsadója, Ararat;
dr. Gevorgyan Marina docens, történész, a Jereváni Nemzeti Egyetem Történelem Kara, Jereván;
dr. Havhannisyan Hovhannes docens, történész, a Jereváni Nemzeti Egyetem Történelem Kara, Jereván;
Kiesler Matthias nagykövet, Németország Örményországi Nagykövetsége, Jereván;
Margaryat Garnik, a polgármesteri hivatal tanácsadója, Ararat;
Nazarjan Hamlet (Jereván), Budapest, a XVIII. kerületi Örmény Nemzeti Önkormányzat elnöke;
Tadevoszjan Gagyk helytörténész, a Hetazodum Alapítvány ügyvezetője, Jereván;
Vardanyan Vardan helytörténész, a Hetazodum Alapítvány programmenedzsere, Jereván;
Vartanyan Zebet, a Hadifoglyok Háza tulajdonosa, Ararat;
Vartanyan Avah Zebetovics, a Hadifoglyok Háza társtulajdonosa, Ararat;
dr. Vuhrer Viktor Genribovics (1949) vegyészmérnök, alezredes, történész, a műszaki tudományok kandidátusa, az Örmény Tudományos Akadémia műszaki osztályának tagja, az Örményországi Németek Teuton Szövetségének elnöke, Jereván.

Kazahföld

2017. június 27-július 08.

Dr. Arajlim Muszagalijeva, Szabitovna, a történelemtudományok doktora, az L. N. Gumilev Eurázsiai Nemzeti Egyetem professzora, Nur-Sultan;
Bajnova Svetlana Klimentyevna igazgató, KARLAG Politikai Repressziók Múzeuma, Dolinka;

dr. Baranyi András nagykövet, Magyarország Kazahsztáni Nagykövetsége, Nur-Sultan;
Blaumann Ferenc főkonzul Magyarország Almati főkonzulátusa, Almati;
Muhammed Zsylgedinov levéltáros, vezető szakértő, elnöki archívum almati részlegének munkatársa, Almati;
dr. Muszabekova Róza irodalomtörténész, az L. N. Gumilev Eurázsiai Nemzeti Egyetem docense, Nur-Sultan;
dr. Szandibajev Ulbolszin filozófus, az L. N. Gumilev Eurázsiai Nemzeti Egyetem docense, Nur-Sultan;
Kornyejeva Szvetlana, a „Wiedergeburt” Német Kör almati székházában a szervezet vezetője, Kazahsztán, Almati;
Dr. Papp Sándor gépészmérnök, a Kazakisztáni Tudományos Akadémia tagja, az Almati Magyar Kulturális Központ elnöke, Kazahsztán, Almati;
Zhaksybayeva Raissa Ramazanovna, a múzeum munkatársa, ALZSIR Emlékmúzeum Komplexum gyűjteménye, Kazahsztán, Akmola.

Üzbegisztán ***2017. június 27-július 08.***

Szántó Péter diplomata, Magyarország taskenti nagykövete, Taskent;
Szultanov Dzsalil Dzsalalovics (1944.) helytörténész, múzeumigazgató, Taskent.

Moszkva ***2017. június 27-július 08.***

Ivanovna Galina, a múzeum igazgatóhelyettese, GULAG Történeti Múzeum, Oroszország, Moszkva
Kozlov Sándor, kulturális attasé, a *Moszkvai Magyar Intézet* vezetője;
Piljajev E. A., a Vojennije Memoriali Társaság elnöke, Oroszország, Moszkva.

Tényfeltáró Dokumentumfilmek

SÁRA Sándor: *Csonka-Bereg*. 1988.

SÁRA Sándor: *Magyar nők a GULAG-on*. Dokumentumfilm-sorozat I-II-III., 1992.

GULYÁS Gyula-GULYÁS János: *Malenykij robot*. Filmszociográfia. Századvég Kiadó, Budapest, 1990.

GULYÁS Gyula *Kifutás* (Galgóczy Árpád túlélőről) bemutató: Uránia filmszínház, 2018.02.26.

HAVASI János– JURKOVICS János: *Idegen ég alatt*. (Urál térségi légerekben elhunyt magyar foglyok emlékének adózik az 57 perces film.) Szeged, 2012. http://www.port.hu/idegen_eg_alatt/pls/w/films.film_page?i_film_id=136919 (2012)

GOLOVCSUK Okszana film-rekviemje: *ЦІНА ЖИТТЯ НА ЗЕМЛІ ЖИВИХ* фільм-реквієм/Az élet értéke az élő földön film-rekviem, I. rész. Перша частина відеопроєкту: Трилогія «Закарпатські угорці і німці: інтернування та депортаційні процеси 1944–1955 pp.». A kárpátaljai magyarok és németek internálásának és deportálásának folyamatáról 1944–1955 között.

https://www.youtube.com/watch?v=1IbWRIODDY0&list=LLHH-lqP_5FDFpREps38a4MCA&index=3

GOLOVCSUK Okszana film-rekviemje: „Щоб не плакало небо над Україною” (Hogy ne sírjon az ég Ukrajna felett), 2015 p. „Damit der Himmel über der Ukraine nicht weint”. II. rész (ukrán–orosz nyelven). A kárpátaljai magyarok és németek internálásának és deportálásának folyamatáról 1944–1955 között.

https://www.youtube.com/watch?v=D3g276LcjUI&feature=share&fbclid=IwAR3L3VYRSjMYOyIrwxvnwlo0rpbkOnkAWg_REC-bOjs7gD001PwirqQOF0jU

GOLOVCSUK Okszana film-rekviemje: *Намальована війна*, 2015. Namaliovana viyna (Megfestett háború), 2015. Drawing War, 2014. Okszana Golovcsuk film-rekviemje, III. rész (ukrán–orosz nyelven). A kárpátaljai magyarok és németek internálásának és deportálásának folyamatáról 1944–1955 között.

<https://www.youtube.com/watch?v=bG0Kl0c6ZDA>

FOGALOMTÁR, OROSZ/UKRÁN KIFEJEZÉSEK, INTÉZMÉNYEK, RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

ASZSZK / ACCP – Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaság/Автономная Советская Социалистическая Республика.

AVB/GKO/ГКО – Állami Védelmi Bizottság/Государственный Комитет Обороны. 1941. július 30. – 1945. szeptember 4. között a legfelső állami irányító szerv tagjai voltak: Sztálin I. V. elnök, Molotov V. M. (elnök helyettes), Vorosilov K. Je., Malenkov G. M., a későbbiekben: Bulganyin Ny. A., Voznyeszenkij Ny. A., Kaganovics L. M., Mikojan A. I., Berija L. P.

balanda – börtönleves

beszkonvojnij – olyan rab, aki jogosult fegyveres őrizet nélkül közlekedni különböző lágerrészelek között

beszprizornije – szovjet utcagyerekek. Többségük, a polgárháború és a kollektivizáció folytán árva volt

blatnoje szlovo – börtönszargon, tolvajnyelv (lásd urka)

buslat – hosszú ujjú, vattával bélelt rab- vagy munkászubony

BIR / BITR, БИР/БИТР – Javító-nevelő Munkaügyi Hivatal/ Бюро исправительно-трудовых работ. A hivatal olyan személyek nyilvántartásával és elhelyezésével foglalkozott, akiket szabadságvesztés nélküli – többnyire saját gyárukban, üzemükben végzendő – kényszermunkára ítélték. Tevékenységüket az NKVD/MVD is felügyelte.

Cseka Csrezvicsajna komisszija – (Rendkívüli Bizottság): titkosrendőrség a polgárháború alatt

csifir – rendkívül erős teafőzet. Emésztése során egyfajta narkotikus bódulatot eredményez

Dalsztroj /Далстрой – Szibéria észak-keleti, sarkköri régiójának meghódítására létesített gazdasági egység az OGPU–NKVD–MVD fennhatósága alatt, amely a lágerrobok munkaerejét használta föl erre a célra. Az itt föllállított lágerrek elsősorban a Kolima–medence aranykészleteinek kitermelésével foglalkoztak, köztük kárpátaljai aranyásó rabok is voltak.

dohogyjaga – a halál előszobájába érkezett személy; a szó fordítása rendszerint „távozó”

Dom Szvidanyij – szó szerint „Találkozások Háza”, ahol a raboknak lehetőségük nyílt találkozni hozzátartozóikkal

етап / этап – fogolytranszport

felcser – szakképzett vagy szakképzetlen egészségügyi kisegítő

FEZEO (szakiskola), **fezeósok** / Школа фабрично-заводского обучения (школа ФЗО), фезеошники – 1947-ben Kárpátalján is katonai behívóval toboroztak munkaerőt az 1927-1932-es születésűek körében. Sztálin haláláig a katonaköteles kárpátaljai, magyar, német, ruszin/ukrán fiatalokat a Donyec-medence szénbányáiba irányították. Először a donbászi gyáripari szakiskolába (FEZEO) vitték őket, innen kapták a fezeós nevet. Volt, aki 22 hónapos lágerfogság után fezeósként újra munkatáborba került.

FPPL / ФППЛ (Фронтowej приемно-персылочный лагерь) – front melletti átvevő-továbbító táborok, A 4. Ukrán Front táborrendszeréhez tartozott a hírhedt galíciai szambori láger, egyben hozzátartozott a szolyvai gyűjtőtábor is.

GPU Goszudarsztvennoje polityicseszkoje upravlenyje (Állami Politikai Igazgatóság): titkosrendőrség az 1920-as évek elején, a Cseka jogutódja.

GULAG / ГУЛАГ – Lágerek Állami Főhatósága/ Главное Управление Лагереј.

GUPVI / ГУПВИ (Главное управление по делам военнопленных и интернированных). A Hadifogoly és Internáltügyi Főparancsnokság a SZU NKVD Belügyi Népbiztossághoz tartozott. Nem azonos a GULÁG-táborrendszer fogalmával. Főleg a kelet-európai országokból származó katonai és civil fogolyállományt alkalmazták kényszermunkaerőként a szovjet népgazdaságban (nehézipar, bányászat, építésügy stb.). A hadifoglyok és internáltak ügyeivel foglalkozó önálló főhatóság Sztálin haláláig létezett. Az UPVI-t még *Beria* pár hónapos belügyminisztersége alatt feloszlatta, funkcióit az MVD Börtönparancsnokságának.

glasznoszty – szó szerint „nyíltság”. A nyílt vita és szólásszabadság politikája, melyet Mihail Gorbacsov kezdeményezett az 1980-as években

gyezsurnaja vagy dnyealnyij – afféle mindenes. A lágerben az a férfi vagy nő, aki egész napra ott marad a barakkban, hogy kitakarítsa és őrizze

Gyermekekölóniák, az NKVD zárt gyermekotthonai – a munkakölóniákba az árván maradt kiskorúakat, szökött ipari tanulókat, a politikai megtorlásban részesült, illetve likvidált szovjet elit gyermekeit zárták.

Hruscsovi olvadás / Хрущёвская оттепель – Sztálin halálát követő rövid reformidőszak. Az 1956-os XX. kongresszuson Nyikita Hruscsov által el-

mondott beszéd nyitotta meg, és Hruscsov utóda, Leonyid Brezsnyev vett véget neki 1964-ben.

ITL/ИТЛ – javító munkatáborok / Исправительно- трудовые лагеря. A GULAG táborrendszeréhez tartozott. Köztük a leghírhedtebb az 1950. július 24-ig működő Pecsorai ITL (Észak-pecsorai ITL), amelyet a KOMI ASZSZK területén működtettek, a Kozsaviszki körzetben, az ide került foglyok vasútvonalat építettek.

KGB/КГБ – Államvédelmi Bizottság / Комитет государственной безопасности. Titkosszolgálati és állambiztonsági feladatokat látott el bel- és külföldön egyaránt. Fő célja a Szovjetunió, a szovjet típusú kommunista államforma védelme és fenntartása a belső és a külső ellenséggel szemben, valamint az úgynevezett imperialista tábor gyengítése.

KPRSZ / КПРС – a Szovjetunió Kommunista Pártja / Комуністична партія Радянського Союзу.

KPZU/КПЗУ (Комунистическая партия Западной Украины) – Zakarpatzska Ukrajina Kommunista Pártja (1944-1946).

KTAL / ДАЗО – Kárpátaljai Területi Állami Levéltár/ Державний архів Закарпатської області.

KU/ КУ (Карпатська Україна) – Karpatszka Ukrajina (1939).

katorga / каторга – a GULAG táborrendszeréhez tartozó katorga-lágerek, kényszermunkatáborok. Itt tartották fogva a „hazaárulásért” elítélt férfiakat és nőket, akik különösen szigorú büntetésben részesültek, illetve akik a halálos ítéletet csak különféle „enyhítő körülményeknek” köszönhetően kerültek el.

Kolima – a Kolima folyó völgye Oroszország északkeleti részén, a Csendes-óceáni partvidéken. Itt működött a Szovjetunió egyik legnagyobb lágerhálózata.

kolonyija / колония – telep (régiesen: telepfogház): a lágerektől elsősorban az különböztette meg, hogy többségükben a kisebb vétségekért és bűncselekményekért, három évnél rövidebb időtartamú szabadságvesztésre ítélt 17 éven felüli nők és férfiak kerültek ide.

Koncentracionnije lagerja / Концентрационные лагеря – koncentrációs táborok/lágerek. Még Lenin idejében kezdték létrehozni a koncentrációs táborokat, például lásd a *Szolovki-szigeti lágereket*, ahová az izolálás útján az osztályellenséget gyűjtötték össze és nagy részüket likvidálták. A

politikai foglyokat eleinte nem, de a későbbiekben teljes mértékben munkára kényszerítették.

kollektivizáció – azon intézkedések sora, melyekkel az összes parasztot mázgazdasága, földje és más javai beszolgáltatására kényszerítették, 1929 és 1932 között. A kollektivizáció következménye volt az 1929 és 1932 közötti éhínség és a szovjet mezőgazdaság tartós meggyengülése.

Komintern – a Harmadik Kommunista Internacionálé, a világ kommunista pártjait tömörítő szervezet, melyet 1919-ben, a Szovjet Kommunista Párt vezetésével hoztak létre. 1943-ban, szovjet kezdeményezésre szűnt meg.

Komszomol / комсомол – a kommunista párt ifjúsági szervezete, 14-28 év közöttiek részére. A 14 év alattiakat az úttörőszervezet tömörítette.

Kulák, kuláklista / Кулак – zsírosparaszt vagy nagyparaszt, a Szovjetunióban az 1920-as évek végén kezdődött erőszakos és kényszerű szövetkezetesítést durva kampány kísérte a gazdag parasztokkal – a kulákokkal – szemben, akik általában nem akartak belépni a kolhozokba. Kárpátján 1946-ban kezdték összeállítani a *kuláklistát*, a jegyzékbe azokat vették fel, akik a megengedettnél több szántófölddel rendelkeztek és megtagadták a kolhozba lépést. A szovjet korszakban kuláknak minősült mindenki, akit azzal vádoltak, hogy szemben áll a szovjet hatóságokkal vagy a kollektivizáció politikájával. 1930 és 1933 között több mint 2 millió kulákot tartóztattak le és deportáltak.

kum – a lágerigazgatóság azon tagja, aki a besúgóhálózat irányításáért felelős.

Különleges bíróság, Ungvár – 1944. december 18-án a Zakarpatszka Ukrajna Néptanácsa hozta létre, hogy az NKVD felügyelet alatt leszámoljon a „*nép ellenségeivel*”, a szovjetellenes elemekkel. Döntése megfélebezhetetlen volt.

KVCS Kulturno-Voszpitatyelnaja Csaszty – a minden lágerben működő kulturális-nevelési részleg, melynek a rabok politikai nevelése, továbbá színházi és zenei előadások szervezése volt a feladata.

„Levelezési jog nélküli” zárt láger – Az NKVD különleges tanácskozássok testülete 25 évre elítélt áldozatait távoli szibériai zord helyeken letöltendő lágerbüntetésre ítélték „*levelezési jog nélkül*”, ami gyakorlatilag az elítélt halálos ítéletét jelentette.

I/punkt, lagpunkt: л/пункт, лагпункт, – a lágerrendszer egyik al/tábor
LSZLZ / ЛСАЗ (Лінійний суд Львівської залізниці) – Lembergi Vasút Vonalbírósága. Konceptiók perek keretében kárpátaljaiak százait ítélte el.

mahorka – szovjet munkások és rabok által szívott durva szűzdohány

maloletki – fiatalkorú rabok

mamka – női rab, aki a börtönben szült gyermeket

MVD/МВД – az SZSZKSZ Belügyminisztériuma/Министерство внутренних дел СССР.

MGB / МГБ – Állambiztonsági Minisztérium / Министерство государственной безопасности.

MID / МИД СССР – az SZSZKSZ Külügyminisztériuma/Министерство иностранных дел СССР.

„Malenkij robot” vagy „kicsi munka”, „három napos munka” – köznyelvi kifejezés a magyar nyelvű irodalomban, a tudományos szakirodalomban meghonosodott terminológia, többnapos, éves munkára utal.

Memorial – az 1980-as években alapított szervezet, melynek célja a sztálinizmus áldozatainak összeszámolása, bemutatása és segítése. Jelenleg az egyik legismertebb oroszországi emberi jogi csoport, amellett a történelmi kutatások fő központja.

mensevikek – Az Orosz Szociáldemokrata Munkáspárt Leninnel szemben álló szárnya. A bolsevik forradalom után a mensevikek a legális ellenzék szerepére törekedtek, ám a vezetőiket 1922-ben száműzésbe küldték. Sokukat később kivégezték vagy a Gulágra küldték.

monaski / монашки – különböző felekezetekhez tartozó vallásos asszonyok. Szó szerint „apácák”.

MVD / МВД – Belügyminisztérium /Министерство внутренних дел. A háború utáni időszak börtönökért és lágerekért felelős titkosrendőrsége.

MVSZ / МВС – Fegyveres Erők Minisztériuma /Министерство вооруженных сил.

nadziratyel / надзиратель – börtön- vagy lágerőr

narjadscsik – az a lágertisztviselő, aki kiosztja a raboknak a munkafeladatokat

NEP Novaja ekonomicseszkaja politika (új gazdaságpolitika) – 1921-ben beindított szovjet gazdaságpolitika. Rövid időre engedélyezték a kisvállalkozásokat (a kisboltokat és kereskedéseket). Lenin stratégiai visszavonulásnak tekintette, Sztálin pedig teljesen eltörölte.

népbiztos – egy-egy minisztérium vezetője

Népbiztosok Tanácsa (vagy Szovnarkom) – elméletileg a kormányzati testület, a miniszteri kabinet megfelelője, a gyakorlatban a Politikai Bizottság alárendeltje.

NKO, SZU / НКО СССР (Народный комиссариат обороны СССР) – Szovjetunió Honvédelmi Népbiztosság. 1946. március 5-től SZU MVSZ – Fegyveres Erők Minisztériuma. 1941-1947-ben *Sztálin I. V.*, 1947-1949-ben *Bulganyin Ny. A.*, 1949-1953-ban *Vasziljevskij A. M.* és mások a vezetői.

NKVD Narodnij komisszariat vnutrennyih gyel – belügyi népbiztosság, titkosrendőrség az 1930-as években és a második világháború idején.

NKVD (SZSZKSZ NKVD) / НКВД (НКВД СССР – Народный комиссариат внутренних дел) – Belügyi Népbiztosság – a szovjet politikai rendőrség feladata az állambiztonság védelme volt. 1946-tól MGB (Állambiztonsági Minisztérium) néven működött. Sztálin halála (1953.) és az azt követő legfelsőbb szintű leszámolások után, 1954. március 13-án jött létre a szovjetrendszer fennállásának végéig működő KGB (Állambiztonsági Bizottság).

norma – az egy rabtól egy műszak alatt megkövetelt munka mennyisége

normirovsik – a munkanormák megállapításáért felelős látogatótisztviselő

NRZU/HPЗУ (Народна рада Закарпатської України) – Zakarpatszka Ukrajna Néptanácsa.

obszcsaja rabota – szó szerint „közös munka”: A lágerekben rendszerint képzettséget nem igénylő fizikai munka, például favágás vagy árokásás.

OGPU Objegyinyonnoje goszudarsztvennoje polityicseszkroje upravlenyije – Egyesített Állami Politikai Igazgatóság, titkosrendőrség neve az 1920-as évek végén és az 1930-as évek elején.

OK/OK, Okások – egészségjavító osztag, ozdorovityelnaja komanda.

ORB / ОРБ (отдельный рабочий батальон) – elkülönített munkásszázlólaj. Állománya: civil internáltak, jóvátételi munkára mozgósított németek stb.

OSZP/ ОСП (отдел специальных поселений) – kényszerletelepítéssel foglalkozó osztály.

Osszobije lágerja/ «особые лагеря» – különleges lágerek: a GKO 1941. december 27-i 1069. sz. számú rendelkezésével felállítottak 26 ún. *különleges táborn*, amelyben a német fogságból szabadult szovjet katonákat, tiszteteket, köztük a vlaszovistákat őrizték.

oszobije lágerja – „különleges lágerek”. 1948-ban, különlegesen veszélyes politikai foglyok részére létesített lágere.

ON NKVSZ SZRSZR / ОН НКВС СРСР, Особлива нарада при НКВС СРСР – Az SZSZKSZ Belügyi Népbiztossága mellett működő különleges tanács. Koncepciók perек keretében kárpátaljaiak százait ítélte el.

ON MD SZRSZR, Особлива нарада при міністерстві держбезпеки СРСР) – Az SZSZKSZ állambiztonsági minisztériuma mellett működő különleges tanács. Koncepciók perек keretében kárpátaljaiak százait ítélte el.

Osszobije papki/ «Особые папки» – különleges dossziék: a legfelsőbb állami és pártvezetés részére megküldött speciális jelentések, beszámolók, adatközlések hitelesített változatai.

oszoboje szovescsanyije – „különleges bizottság”. Az 1930-as évek végétől rendszerint ilyen bizottságok ítélkeztek a tömeges letartóztatások áldozatai fölött.

otkazcsik – munkamegtagadó

otlicsnyik – kiváló dolgozó

OUN Organizacija Ukrajinszkih Nacionalisztov – az ukrán nacionalisták szervezete. Nyugat-ukrajnai partizánok, akik a második világháború alatt és után a Vörös Hadsereg ellen harcoltak.

párasa – a börtöncellákban vagy barakkokban rendszeresített kübli

pellagra – alultápláltság okozta betegség

PPV/ППВ (приемный пункт военнопленных) – hadifogoly-átvevőállomások. A 4. Ukrán Fronthoz tartozó SZPV-k fiáliljai, az UPVI frontvonallal melletti ún. mozgó táborhálózatához tartoztak. A katonai egységektől 25-30 km-re helyezkedtek el, a foglyok az ezredek és hadosztályok gyűjtőpontjairól kerültek a hadseregek melletti gyűjtőállomásokra. Feladatuk a hadifoglyok fogadása, szűrése, továbbküldése az SZPV gyűjtőállomásokra.

Politbüro / политбюро – a kommunista párt központi bizottságának politikai bizottsága. A gyakorlatban a Szovjetunióban a Politbüro volt a legfontosabb döntéshozó testület: rendelkezései kötelező érvényűek voltak a kormány – a Népbiztosok Tanácsa – számára.

postai levelező lap/почтовая карточка – Az NKVD-táborok többségében engedélyezték a raboknak a nyílt postai levelezőlapok hazaküldését. A megírt lapok előzetesen kemény cenzúrán estek át és a fogvatartás körülményeiről kimondottan pozitív információt tartalmazhattak.

pridurok (többes szám pridurki) „közös munkát” nem végző fogoly, akinek könnyebb vagy nagyobb képzettséget igénylő feladata van.

pszihuska / психушка – pszichiátriai intézet politikai elhajlók, azaz más-ként gondolkodók részére.

PVSZ URSZR / ПВС УРСР – USZSZK Legfelsőbb Bíróságának Elnöksége. Президія Верховного Суду УРСР. Sorozatosan jóváhagyta a kárpát-aljaiakra is kiszabott halálos ítéleteket.

RB / РБ (рабочий батальон) – munkásszázlóalj. Allománya: civil internáltak, jótételi munkára mozgósított németek stb.

RGAVI/РГАВИ – Orosz Állami Hadtörténeti Levéltár (Moszkva) / Российский Государственный Архив Военной Истории.

RGVA/РГВА – Orosz Állami Katonai Levéltár (Moszkva) /Российский Государственный Военный Архив.

RF/РФ – Orosz Föderáció / Российская Федерация

Repatriációsügyi Megbízott Igazgatóság – a hadifoglyokat hazasegítő kormány szervet a Népbiztosok Tanácsa 1944. október 23-i rendelete alapján hozták létre. 1945. elejétől a hivatal a GUPVI illetékes szervei mellett párhuzamosan a külföldi állampolgárok repatriálását is végezte.

rezsim – börtön szabályzat

ROA, vlaszovisták / РОА, власовцы (Русская освободительная армия) – az Orosz Felszabadító Hadsereg katonái. A német fogságba került szovjet katonák körében szerveződött hadsereg, amelynek élén *Vlaszov Andrej Andrejevics* (1900-1946) tábornok állt, a későbbiekben a szovjet Legfelsőbb Bíróság halálra ítélte, kivégezték, katonái a GULAG táborokban évekig sínylődtek.

„saraska” / «шарашка» – a szovjet hadiipari kutató és tervező intézetek rendszere, azok részlegei, ahol a külvilágtól elzárta, állambiztonsági felügyelet alatt különböző kihágásokért elítélt tudósokat, kutatókat, mérnököket, feltalálókat dolgoztattak.

SIZO / СИЗО – vizsgálati fogda / следственный изолятор

szamizdat / самиздат- illegális kiadványok. Az állami kiadó jelentésű „goszizdat” szó mintájára alkotott ironikus kifejezés.

szpeclágok / спецлагеря, спецлагри – a speciális, különleges rendeltetésű GULÁG lágerekben a szovjethatalommal szemben álló politikai foglyokat őrizték, dolgoztatták.

szpeclagerja – a szovjet katonai igazgatás által a megszállt Németországban, 1945 után létrehozott koncentrációs táborok.

Szpecposzelenyec vagy szpecpereszelenyec, illetve szpecposzelenyije / спецпоселенец, спецпереселенец, спецпоселение – kényszerletelepítés, kényszerletelepített. Olyan „szabad állampolgár”, aki szabadságvesztés terhe mellett hagyhatja csak el a neki kijelölt lakóhelyet. Többségükben olyan személyek, társadalmi, illetve népcsoportok alkották a távoli települések lakóit, akiket eredeti lakóhelyükről karhatalmi úton telepítettek ki és telepítettek át a számukra kijelölt kényszerlakhelyre, amelyet többé nem hagyhattak el (pl. a kuláktalanítás során kitelepített parasztok milliói, egyes „autonóm területek” népcsoportjai).

SZSZKSZ, SZU / СССР – Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége, Szovjetunió / Союз советских социалистических республик., Советский Союз.

SZU NKID / НКВД СССР (Народный комиссариат иностранных дел СССР) – Szovjetunió Külügyi Népbiztossága, 1946. március 15-től SZU MID, a Szovjetunió Külügyminisztériuma. 1939-1949-ben Molotov V. M, 1953-1956-ban *Visinszkij A. J.* a vezetője.

SZU NKVD, NKVD/MVD / НКВД, МВД – 1946. március 15-től SZU MVD – Szovjetunió Belügyi Népbiztossága, Belügyminisztériuma, az államigazgatás központi szerve.

SZU NKVD/MVD GULAG – a táborok főparancsnoksága, Glavnoje upravljenyje lagerej. Elítéltek, illetve politikai foglyok és köztörvényesek alkották rabállományát, akik a javító-nevelő munkatáborokban, munkatelepeken rabszolgamunkát végeztek.

SZU MVD TYU/ ТУ МВД СССР (Тюремное управление МВД СССР) – a SZU Belügyminisztériumának Börtönparancsnoksága.

SZU NKVD Különleges Tanácsa – hatáskörébe tartozott a kitelepítések, száműzetések, 5 évig terjedő javító-nevelő munkatábor, az ország területéről való kiutasítás stb. elrendelése.

Szovjetizálás/szovjetesítés: a Szovjetunióban meghonosított és bevezetett, a SZU sajátosságainak megfelelően kialakult kommunista rendszer „exportálása” a közép- és kelet-európai országokba a II. világháború után.

SZMERS/ГУКР „Смерш” (Главное управление военной контрразведки „Смерш” НКВД СССР) – *Kémelhárítási Főcsoportfőnök-*

ség, oroszul: a Смерть шпионам /*Szmerty Spionam!* – *Halál a kémekre!* kifejezés rövidítése, szovjet katonai kémelhárítás. Kémelhárító és megtorló alakulatai 1941.02.08-án alakultak meg az NKVD egyik szerveként. 1941.07.17-től az NKVD egyik igazgatósága, amely a Vörös Hadsereg soraiiban folyó kémelhárítással foglalkozott.

szigorított rezsimben működő egységek, részlegek, táborok – a GUPVI táborrendszerhez, a 4. csoportba tartoztak. Ezekben a szigorított táborokban a szökött, szabotáló, az egykori SS, SD, SA és Gestapo tagjainak és a kegyetlenségeket elkövető hadifoglyokat őrizték, dolgoztatták.

Szovjetunió Népbiztosok Tanácsa – 1946. március 15-től Minisztertanács. 1941-1953-ban *Sztalin J. V.*, 1953-1955-ben *Malenkov G. M.* az elnöke.

SZKP KB PB / ПБ ЦК КПСС – a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságának Politikai Bizottsága / Политическое бюро Центрального комитета Коммунистической партии Советского Союза.

SZLON Szevernije Lagerja a Oszobovo Naznacsenyija – Speciális Fontosságú Északi Lágerek.

Szovnarkom (vagy: Népbiztosok Tanácsa) – elméletileg a kormányzó testület, a miniszteriális kabinet megfelelője. A gyakorlatban a Politbüro alárendeltje

szplosnije nari – hosszú, elkülönítetlen, fadeszkából készült fekhely – alvópadozat –, amelyen egyszerre sok fogoly aludt.

SZPV/ ЦПБ (сборный пункт военнопленных) – hadifogoly-gyűjtőállomások, a FPPL-ek fiáljai, az UPVI frontvonal melletti ún. mozgó táborhálózatához tartozott. A megszállt Kárpátalján egy ilyen tábor volt: №2. SZPV/ЦПБ Szolyva hadifogoly-átvevőhely *hadifogoly-gyűjtőtábor*.

sztahanovista – olyan munkás vagy paraszt, aki túlteljesítette az előírt munkanormát. Az elnevezés Alekszej Sztahanovra utal, arra a bányászra, aki 1935 augusztusában egyetlen műszak alatt a 7 tonnás norma helyett 102 tonna szenet fejtett ki.

sszilka / ссылка – száműzetés. A GULÁG lágerből szabadultak többsége a büntetés letöltése után sszilno-poszelenyec lett, vagyis kényszerlakhelyeket jelöltek ki számára, ahol meghatározott időközönként jelentkeznie kellett a helyi állambiztonsági szerveknél.

sztaroszta – szó szerint „rangidős”. A börtöncellákban, barakkokban és vasúti kocsikban a sztaroszta volt felelős a rend fenntartásáért.

Sztolipin-vagon vagy Sztolipinka – a fogolytranszportokhoz használt, valójában átalakított személyszállító vasúti kocsik gúnyneve. Az elnevezést tévesen szokás Pjotr Sztolipinnek tulajdonítani, aki 1906-tól 1911-ben történt meggyilkolásáig a cári Oroszország miniszterelnöke volt.

SZSZ ZU – Спеціальний суд Закарпатської України – Kárpátátontúli Ukrajna Különleges Bírósága. Konceptiós perek keretében kárpátaljaiak százait ítélte el. Döntésük ellen fellebbezésnek nem volt helye.

szuki – szó szerint: „szukák”. A lágerszlangban így nevezték a hatóságokkal együttműködő köztörvényes rabokat.

„Trojka” (Тройка) gyorsított bírósági eljárása – az úgynevezett trojka a helyi NKVD-vezetőből, egy ügyészből és a helyi párttitkárból verbuválódott. Ők bírálták el a helyi NKVD által összeállított vádiratot, amely sok esetben egyetlen feljelentésből állt. Az ítékezésnél két kategória volt: az I-es halálbüntetést jelentett azonnali ítéletvégrehajtással, amely főbelvítés volt, a II-es GULAG-ot vagy börtönt. Döntésük ellen fellebbezésnek nem volt helye. A döntésről csoportos kimutatás készült, amelyet albumnak neveztek, és gyakran több száz nevet tartalmazott – ezt felterjesztették Moszkvába, ahol általában Sztálin és munkatársai jóváhagyták.

trudoszposzobnoszty – munkaképesség

tufta – a munkanorma meghamisítása a lágerekben, nagyobb élelmi-szer-fejadag megszerzése céljából.

Tundra / тундра – sarkvidéki táj, ahol a talaj állandóan fagyott. A föld felszíne nyaranta rövid időre felenged és mocsárrá válik. Fű és némi bozót borítja, fák azonban nem élnek meg rajta.

udarnyik – munkás vagy paraszt, aki teljesítette az előírt munkanormát. 1935-től a „sztahanovista” szó vált elterjedtebbé.

UNO – Ukrán Nemzeti Szövetség.

UPVI, GUPVI (SZU NKVD GUPVI, 1951-1953-ban SZU MVD

UPVI) – Glavnoje Upravlenyje Vojennih i Internyirovannih/ Upravlenyje Vojennih i Internyirovannih. A Hadifogoly és Internáltügyi Főparancsnokság a SZU NKVD Belügyi Népbiztonságához tartozott. Nem azonos a GULAG-táborrendszer fogalmával. Főleg a kelet-európai országokból származó katonai és civil fogolyállományt alkalmazták kényszer-munkaerőként a szovjet népgazdaságban (nehézipar, bányászat, építésügy stb.). A hadifoglyok és internáltak ügyeivel foglalkozó önálló főhatóság

Sztálin haláláig létezett. Az UPVI-t még Berija pár hónapos belügyminisztersége alatt feloszlatta, funkcióit az MVD Börtönparancsnokságának (MVD Tyuremnoje Upravlenyije) adták át, 1954-től a megszünt intézmény feladatkörét az MVD 2. sz. majd az MVD 3. sz. osztálya vette át.

urka/урка – zsargon nyelven bűnöző, bandita, rabló

USZSZR/УССР – Ukrán szovjet Szocialista Köztársaság / Украинская Советская Социалистическая Республика.

vagonki / вагонки – 4 ember részére készült, kétszintes priccsek a lágerbarakkokban.

vahta/вахта – a láger bejáratánál lévő őrszoba

valenki – nemezcsisma

vlaszovisták – Vlaszov tábornok hívei; Vlaszov a második világháborúban a nácik oldalán harcolt a Vörös Hadsereg ellen.

VCS. – „Vezetői csatornán”. Eredetiben: Napiszano po „VCS” (Viszokaja csasztoťa). Szó szerint „nagyfrekvencia”. Ez esetben egy védett és titkosított rádiótelefon-hálózat a legmagasabb szintű politikai összeköttetés biztosítására.

VH, SZA / KA, CA- Vörös Hadsereg, Szovjet Hadsereg / Красная Армия, Советская Армия.

VOHR / БОХР – fegyveres őrség / Военная охрана. Egy-egy láger fegyveres őrei.

vor / вор – bűnöző; ugyanezen jelentésben az urka vagy blatnoj szavak is használatosak.

zek, z/k / зек – elítélt avagy rab szó rövidítése / заключенный.

zemljanka – földbe vájt ház vagy barakk.

zona / зона – koncentrációs tábor. Szó szerint a szögesdróton belüli terület.

Levéltári forrásokkal kapcsolatos egyéb rövidítések

Арк. – arkus/lap

4. Укр.ф. – 4. Ukrán Front

ф. – fond

г., гг. – god/év, évek

Д. – gyelo/ügyirat

Ед.хр(ан). – őrzési egység

Л. – liszt/lap, oldal

оп. – opis/állag, raktári jegyzék
п. – papka/ügyirat-csomó
Р. – rik/év
спр. – szprava/ügyirat
стр. стор. – sztranyica/sztorinka/oldal
т. – tom/kötet, könyv.

FÜGGELÉK

Magyar hadifoglyok a karagandai területen

*А көңүл борítóја, лásd: Дулатбеков, Нурлан,
2013: Венгерские военнопленные в Карагандиской области
(Magyar hadifoglyok a karagandai területen, kazah, orosz és angol nyelven).
Караганда, РИО «Болашақ-Баспа», 248.*

***Magyar hadifoglyok a karagandai területen
(Hadifoglyok és internált magyar állampolgárok listája⁴⁶²)***

Nº	Név	Nemzetiség	Születési idő	Rang
1.	Aberman János József	magyar	1921	örvezető
2.	Agusztin József	magyar	1925	közlegény
3.	Ádám Miklós	magyar	1923	katona, mesterlövész
4.	Ajnl János	magyar	1913	őrmester
5.	Almási István András	magyar	1921	örvezető
6.	Anga István	magyar	1905	őrmester
7.	Anda Károly	magyar	1910	-
8.	Andrejkovicse Iván	ukrán	1893	katona – söfőr
9.	Andrási Sándor	magyar	1913	közlegény
10.	Anzelped Mózes	magyar	1909	-
11.	András Sándor	magyar	1909	katona
12.	Auver János	magyar	1908	katona – mesterlövész
13.	Babka József	magyar	1900	katona
14.	Babik Gyula	magyar	1914	örvezető
15.	Bain Edde Sámuel	zsidó	1915	munkaszolgálatos
16.	Bajton László János	magyar	1913	altiszt
17.	Baj Sándor János	magyar	1922	örvezető
18.	Bakk Mogaly P.	magyar	1931	szakaszvezető
19.	Bakalár Sándor	magyar	1921	örvezető
20.	Bakó István	magyar	1902	közlegény
21.	Balázs István	magyar	1920	örvezető
22.	Balázs János	magyar	1920	katona – mesterlövész
23.	Balasi Endre Rezső	magyar	1921	hadnagy
24.	Balog István	magyar	1905	tizedes
25.	Balog Stefán István	magyar	1913	közlegény
26.	Balog Sándor Károly	magyar	1914	közlegény
27.	Bán Nándor Izidor	magyar	1911	tizedes
28.	Bandura Mihály	magyar	1916	tizedes
29.	Banusz Ferenc	magyar	1911	katona
30.	Bányai Domokos	magyar	1921	szakaszvezető
31.	Barabaj Móríc József	magyar	1925	katona – rádiós
32.	Baranyai Zoltán János	magyar	1922	szakaszvezető
33.	Bárkány József Róbert	magyar	1914	közlegény
34.	Barna János Lajos	magyar	1908	közlegény
35.	Barok Ferenc Rózsa	magyar	1918	közlegény

⁴⁶² Forrás: Fond 410. A hadifoglyok adatlapja. A 99. sz. szpasszki láger. Közreadta: **Dulatbekov Nurlan Orinbaszaruli**: *Vengerszkije vojenoplennije v Karagandinszkij oblasti* (Magyar hadifoglyok a karagandai területen). (Kazah, orosz és angol nyelven) Karagandi, 2013.170-203.old.

36.	Bartalis Domokos	magyar	1920	alhadnagy
37.	Badó Pál Pál	magyar	1915	katona
38.	Boumgarsner József	magyar	1918	katona
39.	Bejdok Kálmán	magyar	1926	katona
40.	Bedő Mihály Máttyás	magyar	1917	közlegény
41.	Beke Rezső/Dezső Béla	magyar	1926	közlegény
42.	Beldes József	magyar	1918	-
43.	Bender János	magyar	1915	közlegény
44.	Benej Iván István	magyar	1914	őrvezető
45.	Benek István	magyar	1914	tizedes
46.	Bence Béla	magyar	1912	tizedes
47.	Bence Béla József	magyar	1912	tizedes
48.	Bergman Miksa Ignác	zsidó	1911	tizedes
49.	Berej Ferenc Zsigmond	magyar	1915	közlegény
50.	Berendi Sándor Mihály	magyar	1915	közlegény
51.	Béres Pál Pál	magyar	1905	közlegény
52.	Berecki Dezső János	magyar	1907	őrmester
53.	Bernát Georg Zoltán	magyar	1920	katona
54.	Berta Lyugi Ferenc	magyar	1910	őrmester
55.	Berta Lajos Ferenc	magyar	1910	tizedes
56.	Bilác János	magyar	1914	közlegény
57.	Bilec János	magyar	1914	közlegény
58.	Biró Sándor Elek	magyar	1914	főhadnagy
59.	Bloger Imre Mud	zsidó	1908	katona
60.	Blájer Miklós Emánuel	zsidó	1917	katona
61.	Bobonics Vaszil Gafa	ruszin	1916	katona
62.	Bódi László András	magyar	1924	katona
63.	Bogdán Péter János	magyar	1911	katona
64.	Bogdán Ferenc József	magyar	1911	katona
65.	Bognár István István	magyar	1923	katona
66.	Bod Andor Lajos	magyar	1916	alhadnagy
67.	Bornyár István Flora	magyar	1919	őrmester
68.	Bagya Alexander	magyar	1906	tartalékos
69.	Bozser Vaszil Tanasz	román	1907	-
70.	Bajton László Johanovics	magyar	1913	hadnagy
71.	Bokor Péter János	magyar	1922	őrvezető
72.	Bakos Anton	magyar	1919	katona
73.	Bakos Anton	magyar	1919	katona
74.	Bolgár Sándor János	magyar	1904	tartalékos
75.	Balogh István	magyar	1913	katona
76.	Boltos János	magyar	1915	hadnagy
77.	Bolocs Lajos Lajosovics	magyar	1912	őrmester
78.	Borsos Sándor	magyar	1912	közlegény
79.	Borosi Sándor Mihály	magyar	1909	katona
80.	Baróti Sándor	magyar	1904	katona
81.	Borovás Balázs	magyar	1921	őrvezető
82.	Bocskai István Áron	magyar	1916	katona
83.	Bosodi István	magyar	1920	zászlós
84.	Badécs János Sándor	magyar	1915	őrmester
85.	Bugár Lajos János	magyar	1919	közlegény
86.	Budai László	magyar	1913	közlegény
87.	Budai Sándor	magyar	1908	altiszt

88.	Budai András	magyar	1906	közlegény
89.	Budai Lajos Mihály	magyar	1918	katona
90.	Budusán László Zerge	roman	1909	katona
91.	Buzás Vencel József	magyar	1905	őrmester
92.	Buzás József Ferenc	magyar	1913	katona
100.	Bukor Kálmán	magyar	1915	közlegény
101.	Buncsa Jurkó András	ruszin	1916	közlegény
102.	Burjász László Jurkó	ruszin	1914	katona
103.	Buta György Teodor	magyar	1920	közlegény
104.	Buta György Teodor	román	1920	őrmester
105.	Berec István József	magyar	1920	katona
106.	Vajk Dezső	zsidó	1913	tartalékos
107.	Veisz Jákob Sándor	magyar	1908	közlegény
108.	Veisz Dezső Vilmos	zsidó	1913	közlegény
109.	Vajszenbaker István	magyar	1911	katona
110.	Vajnberger Asuar	zsidó	1904	katona
111.	Vale László	román	1911	katona
112.	Valkó András	magyar	1913	katona
113.	Vámosi Sütő József	magyar	1904	tartalékos
114.	Vappensmidt Henrich	magyar	1919	őrvezető
115.	Váradi Béla Sándor	magyar	1919	katona
116.	Varga András	magyar	1911	lövész
117.	Varga János György	magyar	1906	közlegény
118.	Varga Imre Péter	magyar	1912	katona
119.	Varga András Andrásovics	magyar	1911	katona
120.	Varga Béla Gusztáv	magyar	1910	katona
121.	Vadkondi István János	magyar	1915	őrmester
122.	Váradi János	magyar	1901	katona
123.	Váha Zoltán József	szlovák	1920	őrvezető
124.	Vác Pál Mihály	magyar	1922	katona
125.	Vaskó Mihály	magyar	1923	-
126.	Veisz Jákob Sándor	zsidó	1908	katona
127.	Vajtfger Aladár	zsidó	1904	katona
128.	Vejszgerbauer Anton	magyar	1920	szakaszvezető
129.	Veger Bauer Anton	magyar	1920	szakaszvezető
124.	Velkovics Menyhért	zsidó	1911	katona
125.	Vensely Emírih Ihnát	magyar	1918	katona
126.	Veres András	magyar	1910	kartalékos
127.	Veres András György	magyar	1910	katona
128.	Veres Miklós György	magyar	1924	őrvezető
129.	Veres Károly Gáspár	magyar	1920	őrmester
130.	Vibling János	magyar	1914	katona
131.	Vibling János	magyar	1914	katona
132.	Víg László József	magyar	1922	katona
133.	Víg Mihály János	magyar	1913	katona
134.	Víg Mihály János	magyar	1913	katona
135.	Vizvári László Dezső	magyar	1921	katona
136.	Viik Sándor	magyar	1913	tartalékos
137.	Vik Sándor	magyar	1913	katona
138.	Vikkert Inrih Konrád	magyar	1923	katona
139.	Villand József Mihály	magyar	1912	-
140.	Vili István Jákob	magyar	1902	közlegény

141.	Vinkler István Mihály	magyar	1909	közlegény
142.	Vinner Gyula	magyar	-	munkaszolgálatos
143.	Vinoj Mihály	magyar	1909	őrmester
144.	Vinner Julia	magyar	1916	katona
145.	Bod János	magyar	1914	őrmester
146.	Bod János	magyar	1914	őrmester
147.	Volkó András	magyar	1913	közlegény
148.	Volfinger Ferenc	magyar	1913	katona
149.	Vona György József	magyar	1910	katona
150.	Varga István Lajos	magyar	1913	őrmester
151.	Varga István Laurél	magyar	1913	főtörzsőrmester
152.	Varga János	magyar	1920	őrmester
153.	Varga Emra Péter	magyar	1912	katona
154.	Váradai Béla	magyar	1919	katona
155.	Vomtyár József László	magyar	1920	katona
156.	Vas Imre István	magyar	1926	katona
157.	Vostyár József László	magyar	1920	katona
158.	Vuhinger Kálmán János	magyar	1916	tiszt
159.	Vucskán Mihály Péter	ruszin	1910	katona
160.	Gáál Béla András	magyar	1920	hadnagy
161.	Gál Emerih József	magyar	1913	katona
162.	Gabrsi József	magyar	1911	katona
163.	Gábor Károly	magyar	1919	katona
164.	Gak Filen Georgovics	magyar	1915	?
165.	Gál Lajos András	magyar	1917	katona
166.	Gál Gyula István	magyar	1921	őrmester
167.	Gál Lajos András	magyar	1917	katona
168.	Gáll Sándor Károly	magyar	1898	hadnagy
169.	Hamburger János	magyar	1915	katona
170.	Hamburger János	magyar	1915	katona
171.	Gane László János	magyar	1921	közlegény
172.	Gaig Gábirel József	magyar	1908	katona
173.	Gartman Imre Leopárd	magyar	1911	-
174.	Gartman Ferenc József	magyar	1915	őrmester
175.	Gauvic István János	magyar	1923	közlegény
176.	Geberming Johann Jakob	magyar	1926	katona
177.	Henrich Vendelt József	magyar	1926	katona
178.	Gelencsér József	magyar	1919	katona
179.	Gelencsér János György	magyar	1917	katona
180.	Gelman József	zsidó	1906	katona
181.	Gelman András	zsidó	1913	katona
182.	Gelocsák József János	magyar	1910	tizedes
183.	Gemenga János György	magyar	1917	katona
184.	Gemes Géza József	magyar	1921	alhadnagy
185.	Gembes János Árpád	magyar	1926	katona
186.	Georgij Ferenc	magyar	1913	katona
187.	Georgij Ferenc	magyar	1910	őrmester
188.	German Antal Sándor	magyar	1921	alhadnagy
189.	Georgij József Károly	magyar	1911	?
190.	Georgej Imre János	magyar	1906	alhadnagy
191.	Gergke István András	magyar	1926	-
192.	Gelrrel István János	magyar	1911	?

193.	German Endre Ignác	zsidó	1913	közlegény
194.	Ges Ferenc	magyar	1914	közlegény
195.	Girászín Troján Ferenc	magyar	1921	közlegény
196.	Glac Dénes János	magyar	1904	közlegény
197.	Goldman Edde German	zsidó	1904	munkaszolgálatos
198.	Goldstein Sándor	zsidó	1909	közlegény
199.	Gomec Sándor	magyar	1910	tartalékos
200.	Gordusi János Ferenc	magyar	1926	közlegény
201.	Gordosi Ferenc	magyar	1924	közlegény
202.	Horvát Géza Sándor	magyar	1919	örvezető
203.	Gofman Gyula Sándor	zsidó	1916	munkaszolgálatos
204.	Gofsteter Ádám	német	1912	közlegény
205.	Granfild Franc	magyar	1919	közlegény
206.	Grejner Adolf Jákob	zsidó	1919	közlegény
207.	Grecsuk Nikoláj	ruszin	1906	közlegény
208.	Greskov György János	magyar	1921	örvezető
209.	Grinfeld Ignác	zsidó	1907	közlegény
210.	Grinfeld Ferenc	zsidó	1919	közlegény
211.	Grnacs József János	magyar	1909	közlegény
212.	Grungut Dezső Károly	magyar	-	közlegény
213.	Gubner Somi Salamon	zsidó	1911	közlegény
214.	Hudák Alekszander	ukrán	1919	közlegény
215.	Huledző István György	ukrán	1913	közlegény
216.	Guld Iván Ádám	magyar	1925	közlegény
217.	Gummelberger Valter	magyar	1924	közlegény
218.	Guti Mihály	ukrán	1915	közlegény
219.	Gutman Franc Antal	német	1920	örvezető
220.	Gutmájer Béla György	magyar	1918	örevezető
221.	Girnacs József János	magyar	1909	közlegény
222.	Grunhut Dezső Károly	zsidó	1919	közlegény
223.	Dávid Ferenc	magyar	1917	zászlós
224.	Dapilics Iván Aleksza	orosz	1914	közlegény
225.	Dán József	magyar	1911	közlegény
226.	Deák István Imre	magyar	1904	közlegény
227.	Deák István Imre	magyar	1904	közlegény
228.	Devics Mihály Anton	magyar	1920	közlegény
229.	Dezső Zigmund	magyar	1902	alhadnagy
230.	Delok Nikolaj	ruszin	1913	közlegény
231.	Demeter Károly	magyar	1919	közlegény
232.	Demeter Miklós	magyar	1926	megbízott ?
233.	Demjén János	magyar	1911	főhadnagy
234.	Dénes Dezső	magyar	1914	alhadnagy
235.	György Tamás István	magyar	1919	közlegény
236.	Deregán János Sámuer	magyar	1913	közlegény
237.	Győrfi József János	magyar	1920	örmester
238.	Dobi Péter	magyar	1904	közlegény
239.	Dolmájer Ganprih György	magyar	1917	közlegény
240.	Dombóvári Vilmos	magyar	1913	főtörzsörmester
241.	Dokát Rudolf János	magyar	1911	közlegény
242.	Dragon László Ferenc	magyar	1912	tizedes
243.	Dubinszkij András	magyar	1906	-
244.	Dugal József Károly	magyar	1914	közlegény

245.	Dudás János Ferenc	magyar	1916	közlegény
246.	Ducsán József Károly	magyar	1914	közlegény
247.	Ducsoj József Károly	magyar	1914	közlegény
248.	Duc István Gyula	magyar	1918	közlegény
249.	Dincler István	ukrán	1908	közlegény
250.	Dénes Dezső	magyar	1916	alhadnagy
251.	Djúker András István	magyar	1900	-
252.	Gyurkó Gyula István	magyar	1917	közlegény
253.	Gyurkó Gyula István	magyar	1917	közlegény
254.	Ejonó Miklós	magyar	1915	közlegény
255.	Elembah Ferenc József	magyar	1907	közlegény
256.	Epistaen Paul Kondor	zsidó	1908	közlegény
257.	Efdej József	magyar	1907	közlegény
258.	Erojm Imre	magyar	1915	-
259.	Eszvej Mihály	magyar	1900	közlegény
260.	Iezsocs János	magyar	1914	hadnagy
261.	Zseni István József	magyar	1918	örvezető
262.	Zsiroj Imre	magyar	1919	közlegény
263.	Zsombok András Lőrinc	magyar	1919	közlegény
264.	Zsudu István Mihály	magyar	1905	közlegény
265.	Zsula Gyula Románovics	román	1900	alhadnagy
266.	Zsurzs Todor György	román	1907	közlegény
267.	Zabos Péter Mihály	magyar	1920	közlegény
268.	Zájberling Lőrinc	magyar	1910	közlegény
269.	Zalzeman László József	zsidó	1905	közlegény
270.	Zámberi István János	magyar	1916	örvezető
271.	Zacs Károly	magyar	1915	közlegény
272.	Zelmanovics Zoltán	zsidó	1920	közlegény
273.	Zilberstejn German	zsidó	1919	közlegény
274.	Zilahi László Sándor	magyar	1923	hadnagy
275.	Zinger Miklós	magyar	1912	munkaszolgálatos
276.	Zinger Miklós	zsidó	1912	közlegény
277.	Zorykó Pál	magyar	1903	közlegény
278.	Zitás Pál Péter	magyar	1904	százados
279.	Znyázev János	magyar	1915	közlegény
280.	Iván Ferenc	magyar	1910	közlegény
281.	Ignát Petro János	ukrán	1914	közlegény
282.	Izsák József Zelyman	zsidó	1916	közlegény
283.	Izsák Péter József	magyar	1926	közlegény
284.	Izrael Imre András	magyar	1920	közlegény
285.	Imerglyuk Károly	zsidó	1912	közlegény
286.	Imre László Mihály	magyar	1912	örvezető
287.	Indig Géza Mihály	zsidó	1914	közlegény
288.	Jova Tivadar	magyar	1920	örvezető
289.	Jover Mihály	magyar	1900	közlegény
290.	Jóna Miklós	magyar	1915	közlegény
291.	Jozsef Simon	zsidó	1913	közlegény
292.	Irsek Zoltán Lajos	magyar	1913	közlegény
293.	Iszák Péter Tódor	román	1902	közlegény
294.	Ispán Ferenc	magyar	1923	közlegény
295.	Kakuk József István			
296.	Kauar Gyula	magyar	1915	közlegény

297.	Kauar Gyula	magyar	1915	alhadnagy
298.	Kázmér Miklós	magyar	1918	közlegény
299.	Kajzer Mihály	német	1897	közlegény
300.	Kakuk József István	magyar	1918	örvezető
301.	Naluzsa András János	magyar	1919	alhadnagy
302.	Kaluzsa András János	magyar	1919	alhadnagy
303.	Kalló Viktor	magyar	1916	közlegény
304.	Kolozsi Lajos Ignác	magyar	1905	közlegény
305.	Kalic József	magyar	1918	Fő jeftrejtör (örvezető)
306.	Kalc József József	magyar	1918	közlegény
307.	Kapac Mihály	ukrán	1915	közlegény
308.	Károly Jorgu Georgij	román	1912	közlegény
309.	Karabcsuk István	ruszin	1908	közlegény
310.	Katona Ferenc László	magyar	1918	közlegény
311.	Kac Gyula Lajos	zsidó	1920	közlegény
312.	Kac Zoltán Sámuel	zsidó	1914	közlegény
313.	Kac Mózes Herman	zsidó	1907	közlegény
314.	Kácsér Pál Simon	magyar	1901	közlegény
315.	Kasa István	magyar	1919	közlegény
316.	Kvásznicsák Károly László	magyar	1915	örvezető
317.	Kövesdi István Pál	magyar	1912	közlegény
318.	Keszeg Lajos János	magyar	1917	közlegény
319.	Kelemen Imre Lajos	magyar	1911	közlegény
320.	Kelemen Martin	magyar	1916	közlegény
321.	Kelemen Mihály	magyar	1920	közlegény
322.	Kelemen Mihály	magyar	1923	örvezető
323.	Kemenes Csezó Mária	magyar	1921	örmester
324.	Kenéz – Nativ Livkuszkresztva	magyar	1926	hadnagy
325.	Kenzo Mihály Márton	magyar	1909	közlegény
326.	Keresztesi György	magyar	1920	közlegény
327.	Kereszcségi György Lyudvig	magyar	1894	ezredes
328.	Keresztes György	magyar	1920	közlegény
329.	Kertész ImreAndrás	magyar	1907	közlegény
330.	Kertész István	magyar	1924	közlegény
331.	Kergu Lajos Miklós	magyar	1908	örvezető
332.	Kertész Lajos János	magyar	1924	közlegény
333.	Keravica Sztanko Deka	szerb	1919	munkaszolgalatos
334.	Kerekes JózsefPál	magyar	1923	internált
335.	Keszecs Lajos János	magyar	1917	közlegény
336.	Keszics Mide Bore	szerb	1915	közlegény
337.	Kecsejs Géza	magyar	1916	örmester
338.	Kecskés Géza László	magyar	1916	örmester
339.	Kecskés Ferenc Péter	magyar	1923	közlegény
340.	Kis János András	magyar	1909	tizedes
341.	Keserű József	magyar	1922	közlegény
342.	Kilik József Márton	szlovák	1914	közlegény
343.	Kilik József Márton	magyar	1914	közlegény
344.	Kintesi György	román	1920	örmester
345.	Kigersz István	magyar	1914	alhadnagy
346.	Kirner György	magyar	1904	meghatalmazott
347.	Kirhner Zájprih	magyar	1907	katona
348.	Kihner József József	magyar	1908	meghatalmazott

349.	Kiszely Mihály	magyar	1911	katona
350.	Kiss Gyula Gyula	magyar	1920	közlegény
351.	Kiss Imre József	magyar	1903	közlegény
352.	Kiss István József	magyar	1911	közlegény
353.	Kiss Lajos Lajos	magyar	1923	közlegény
354.	Kiss Ferenc József	magyar	1906	közlegény
355.	Kiss Ferenc	magyar	1906	közlegény
356.	Kimpaj János	magyar	1897	tizedes
357.	Klapa Sándor	román	1912	közlegény
358.	Klajn Bernár Menyhért	magyar	1901	közlegény
359.	Klajn Gábor Henrih	magyar	1920	közlegény
360.	Klejn Endre Árpád	zsidó	1918	közlegény
361.	Klebecskó János	szlovák	1920	közlegény
362.	Kleeb Péter Johán	magyar	1902	meghatalmazott
363.	Kliber Illés István	magyar	1922	közlegény
364.	Kliber János	német	1913	közlegény
365.	Klein Bernát Májhört	magyar	1901	munkaszolgálatos
366.	Koboj Miklos Péter	magyar	1904	katona
367.	Kovács Antal László	magyar	1919	közlegény
368.	Kovács Béla Mihály	magyar	1908	közlegény
369.	Kovács Béla Mihály	magyar	1908	közlegény
370.	Kovács László Jurko	ruszin	1912	közlegény
371.	Kován Károly Sándor	magyar	1918	közlegény
372.	Kovács Károly	magyar	1918	közlegény
373.	Kovács László Albert	magyar	1906	meghatalmazott
374.	Kovács Ferenc János	magyar	1918	főtörzsőrmester
375.	Kovács Edinton	magyar	1914	közlegény
376.	Kovácsévic József	magyar	1908	közlegény
377.	Kovács Sándor	magyar	1912	közlegény
378.	Kovács Erics József	magyar	1921	közlegény
379.	Kovács János György	magyar	1923	őrvezető
380.	Kovács Ede Antal	magyar	1917	közlegény
381.	Kovulya Imre	magyar	1919	tizedes
382.	Kohutics Iván Jurkó	ruszin	1919	közlegény
383.	Jozsdi Lajos	magyar	1922	őrvezető
384.	Kozma Sándor János	román	1920	közlegény
385.	Kozma György Mihály	magyar	1906	közlegény
386.	Kakuk József István	magyar	1918	közlegény
387.	Kakas János	román	1907	közlegény
388.	Koleszár Béla	magyar	1923	közlegény
389.	Kolman József	zsidó	1919	közlegény
390.	Kolozsvári Gyula	magyar	1921	közlegény
391.	Kollár László Sándor	magyar	1917	közlegény
392.	Kolompár Sándor	magyar	1914	tizedes
393.	Kondrák Bertalan	magyar	1914	főtörzsőrmester
394.	Kopasz Boldizsár Gábor	magyar	1921	őrmester
395.	Kondisz Béla	magyar	1919	közlegény
396.	Konigár Enoj	magyar	1914	őrvezető
397.	Kondás József András	magyar	1920	feljebbvaló
398.	Konicsár Jenő	magyar	1914	őrmester
399.	Konituh János András	magyar	1902	főtörzsőrmester
400.	Kony János	magyar	1908	közlegény

401.	Kardó Albert László	magyar	1915	őrmester
402.	Kornya Dimitrij	román	1916	közlegény
403.	Korocsán László Sándor	zsidó	1912	közlegény
404.	Karácsonyi László Sándor	zsidó	1912	közlegény
405.	Korsós Mihály Péter	magyar	1897	meghatalmazott
406.	Karádi János Márton	magyar	1914	örvezető
407.	Kardos János	magyar	1893	közlegény
408.	Koszcsev Miklós	magyar	1913	közlegény
409.	Kosztó János	magyar	1908	közlegény
410.	Kónya Ferenc Miklós	magyar	1911	közlegény
411.	Kósa Zsigmond Lőrinc	magyar	1917	közlegény
412.	Kocán Sándor	ukrán	1913	közlegény
413.	Kocs József András	magyar	1905	őrmester
414.	Kocsu István Albert	magyar	1909	közlegény
415.	Kocsigi István	magyar	1909	közlegény
416.	Kosi Nikolájev	magyar	1913	közlegény
417.	Krájsz Lorisz József	magyar	1914	rehabilitált
418.	Kráguevik Mihájlo	szerb	1920	közlegény
419.	Krájnik János	magyar	1914	közlegény
420.	Kreszli Ferenc	magyar	1914	altiszt
421.	Kreszl Ferenc	magyar	1914	altiszt
422.	Krac Pál	magyar	1913	közlegény
423.	Krévenko László György	ruszin	1914	közlegény
424.	Krisztonszeles József	magyar	1917	közlegény
425.	Krison Ion Pál	román	1913	közlegény
426.	Kristán Gergán Mátol	magyar	1912	őrmester
427.	Kristán György	magyar	1912	őrmester
428.	Kristály Dávid	magyar	1915	közlegény
429.	Kristof Lajos András	magyar	1909	tizedes
430.	Kremmer Ferenc	magyar	1907	közlegény
431.	Kövesdi István Pál	magyar	1912	közlegény
432.	Kulgár József Károly	magyar	1917	őrmester
433.	Kuncer József Péter	magyar	1914	közlegény
434.	Kuris Gáspár István	magyar	1912	-
435.	Kutelyás István János	magyar	1919	közlegény
436.	Kusáj János József	magyar	1917	altiszt
437.	Kusáj János	magyar	1917	altiszt
438.	Keszeg Zsiment Zsigmond	magyar	1908	közlegény
439.	Lavra Mihály	ukrán	1912	közlegény
440.	Lázok Károly	magyar	1920	közlegény
441.	Lázó Sándor Berti	cigány	1912	közlegény
442.	Lázó Sándor Berci	magyar	1912	közlegény
443.	Lázárovics Ármin Bene	zsidó	1917	közlegény
444.	Lázár Julikó Albert	zsidó	1907	munkaszolgálatos
445.	Lázár Sándor Sándor	magyar	1920	örvezető
446.	Lajos Rájnhold József	magyar	1919	közlegény
447.	Lakatos Halman Imre	cigány	1912	közlegény
448.	Lakatos János	magyar	1922	közlegény
449.	Larea Ion	román	1919	közlegény
450.	László Ferenc	magyar	1913	örvezető
451.	László András Flórián	magyar	1917	közlegény
452.	László Kálmán	magyar	1920	közlegény

453.	Latranyi János	magyar	1917	-
454.	Laku Sándor Antal	magyar	1920	őrmester
455.	Láhocsinszkij Béla	magyar	1910	közlegény
456.	László András Florián	magyar	1917	közlegény
457.	Levon János Dezső	magyar	1920	közlegény
458.	Levák András	ukrán	1920	közlegény
459.	Levkovics Lajos	zsidó	1919	munkaszolgálatos
460.	Levaj László	magyar	1917	közlegény
461.	Levi Tibor	zsidó	1913	közlegény
462.	Ledig Johán György	német	1924	közlegény
463.	Lengyel Ferenc József	magyar	1920	közlegény
464.	Lengyel Sándor	magyar	1919	örvezető
465.	Lebovics András	zsidó	1919	közlegény
466.	Lelekács György	ukrán	1914	közlegény
467.	Lengl Sándor	magyar	1919	örvezető
468.	Lengyel László	ruszin	1918	közlegény
469.	Lentur György	ukrán	1915	tizedes
470.	Lejárt József György	magyar	1913	közlegény
471.	Lőrinc Béla András	magyar	1916	közlegény
472.	Liber János	magyar	1919	közlegény
473.	Linderdenfeld Andor	zsidó	1914	közlegény
474.	Lipp Károly Ferenc	magyar	1902	közlegény
475.	Lipp József Johánn	magyar	1927	közlegény
476.	Lihman Miklós	zsidó	1910	munkaszolgálatos
477.	Ladányi László	magyar	1915	közlegény
478.	Lodrori Sándor József	magyar	1917	közlegény
479.	Lakatos Kálmán Imre	magyar	1912	közlegény
480.	Lőrinc József Mihály	magyar	1923	közlegény
481.	Lőrinc Béla András	magyar	1916	közlegény
482.	Luger Ármin Abrálcám	zsidó	1913	közlegény
483.	Lukács Béla István	magyar	1912	közlegény
484.	Lukács Béla Sándor	magyar	1926	-
485.	Lukács Pável Francisek	magyar	1907	közlegény
486.	Lukács Benó János	magyar	1902	örvezető
487.	Lukuc László	ruszin	1920	közlegény
488.	Lukács Béla	magyar	1902	örvezető
489.	Lucser Ármin Ábráhomics	zsidó	1913	közlegény
490.	Lejvon Gyula	magyar	1913	közlegény
491.	Láng Johán	német	1925	közlegény
492.	Mág Pál	magyar	1922	örvezető
493.	Madnár István	magyar	1912	tizedes
494.	Magyar Sándor János	magyar	1916	tizedes
495.	Magyar Sándor	zsidó	1915	közlegény
496.	Managyján György	román	1914	közlegény
497.	Manrik Pál	magyar	1911	közlegény
498.	Májér Lyudvig	magyar	1912	közlegény
499.	Maki László	magyar	1920	örvezető
500.	Majkó Rudolf János	magyar	1920	főtörzsőrmester
501.	Mokki László	magyar	1920	őrmester
502.	Mánán Gyula	magyar	1920	hadnagy
503.	Malf Martin Mor	zsidó	1909	munkaszolgálatos
504.	Malinics Dezső László	magyar	1913	hadnagy

505.	Máner János József	magyar	1918	közlegény
506.	Mari György	magyar	1914	közlegény
507.	Markovics Béla	zsidó	1919	-
508.	Markovics Lipod	zsidó	1917	közlegény
509.	Markovics Szurel Ignác	zsidó	1914	közlegény
510.	Markus Alyámir	zsidó	1905	közlegény
511.	Markus Rudolf	magyar	1912	közlegény
512.	Markus Elemér	zsidó	1905	-
513.	Marosveldi Károly	magyar	1921	főtörzsőrmester
514.	Márton György	magyar	1915	őrmester
515.	Márton György	magyar	1915	őrmester
516.	Marcsevszkij Márján Ján	lengyel	1919	közlegény
517.	Maten István Ferenc	magyar	1912	közlegény
518.	Máte – Tót Gyula	magyar	1919	alhadnagy
519.	Matusenkó Sándor	magyar	1923	főtörzsőrmester
520.	Máurer Rudolf István	magyar	1909	őrmester
521.	Macak Vilman János	magyar	1919	őrmester
522.	Mackó János Menyhért	magyar	1905	közlegény
523.	Masiscs István	magyar	1919	-
524.	Majárik Pál	magyar	1911	közlegény
525.	Megella Mihály György	orosz	1904	közlegény
526.	Megesi Árpád	magyar	1919	alhadnagy
527.	Megon Róbert	magyar	1900	százados
528.	Megukó László	magyar	1924	közlegény
529.	Mezei Béla Mihály	magyar	1910	hadnagy
530.	Méláj János	magyar	1923	-
531.	Merg Ádám Teréz	magyar	1920	közlegény
532.	Meri József László	magyar	1914	közlegény
533.	Meri Modvig Gyula	magyar	1920	közlegény
534.	Merk János István	magyar	1909	-
535.	Merk János István	magyar	1909	-
536.	Mészáros Mihály	magyar	1901	közlegény
537.	Mehi Gyula	magyar	1909	megbízott
538.	Meskó Andor Kálmán	magyar	1907	őrmester
539.	Migali Péter	román	1919	közlegény
540.	Mizsen Zoltán	magyar	1913	főhadnagy
541.	Mikás János	román	1911	közlegény
542.	Miklós Dezső István	magyar	1919	őrmester
543.	Miklós József Imre	magyar	1918	közlegény
544.	Miklós Endre	magyar	1910	százados
545.	Miller Károly Ferenc	magyar	1917	őrmester
546.	Miller Károly	magyar	1917	főtörzsőrmester
547.	Miron László	román	1907	közlegény
548.	Mihali Péter	román	1919	közlegény
549.	Miskovics Kálmán	magyar	1917	közlegény
550.	Miskolci Ferenc	magyar	1920	közlegény
551.	Moderi Sándor	magyar	1917	közlegény
552.	Molnár Balázs – Árpád	magyar	1915	örvezető
553.	Molnár Dénes	magyar	1921	közlegény
554.	Molnár János József	magyar	1918	közlegény
555.	Molnár István	magyar	1912	közlegény
556.	Molnár Lajos	magyar	1919	közlegény

557.	Molnár János	magyar	1911	közlegény
558.	Molnár András	magyar	1911	közlegény
559.	Molnár József	magyar	1922	közlegény
560.	Monda Fedor	ruszin	1917	közlegény
561.	Mornák József István	magyar	1913	-
562.	Morovics István Antal	magyar	1911	közlegény
563.	Morcupó István	magyar	1915	közlegény
564.	Mocer József János	magyar	1907	őrmester
565.	Mocsár István	magyar	1915	főtörzsőrmester
566.	Molnár József	magyar	1908	őrmester
567.	Munkó Imre Tamás	magyar	1900	őrvezető
568.	Muntyján Illés	-	1905	közlegény
569.	Müller Vencel	magyar	1907	közlegény
570.	Hagi Alekszander	magyar	1921	közlegény
571.	Nagy György	magyar	1921	közlegény
572.	Nagy József János	magyar	1916	közlegény
573.	Nagy István	magyar	1911	közlegény
574.	Nagy István Imre	magyar	1908	közlegény
575.	Nagy Lajos Dénes	magyar	1924	közlegény
576.	Nagy István	magyar	1911	közlegény
577.	Nagy Sándor	magyar	1913	közlegény
578.	Nagy János László	magyar	1913	közlegény
579.	Nagy János	magyar	1916	közlegény
580.	Német Lajos	magyar	1921	őrvezető
581.	Németh Lajos Sándor	magyar	1901	-
582.	Németh Pál Johan	magyar	1913	őrmester
583.	Német Dezső Dénes	magyar	1925	közlegény
584.	Németh Pál János	magyar	1913	tizedes
585.	Nemes Ferenc János	magyar	1922	közlegény
586.	Német Sándor	magyar	1927	közlegény
587.	Neszuj Iván	orosz	1907	közlegény
588.	Nikita Illyá Szemen	román	1914	közlegény
589.	Nikita Ion	román	1920	közlegény
590.	Nyilasi Béla Ferenc	magyar	1920	-
591.	Nesztor Mihály	magyar	1919	közlegény
592.	Nesztor István Pál	magyar	1916	közlegény
593.	Nif György	magyar	1911	őrmester
594.	Nicsinger Gáza Mátyás	magyar	1927	közlegény
595.	Nisák Bertalan	magyar	1927	munkaszolgálatos
596.	Novák Gyula	magyar	1917	őrmester
597.	Nogi Sándor Kálmán	magyar	1913	közlegény
598.	Nagy Béla	magyar	1924	főhadnagy
599.	Nagy Béla Lajos	magyar	1920	őrmester
600.	Nagy Gyula Gusztáv	magyar	1924	közlegény
601.	Nagy József Ferenc	magyar	1907	őrvezető
602.	Nagy Zoltán Sándor	magyar	1922	közlegény
603.	Nagy István	magyar	1921	megbízott
604.	Nagy István	magyar	1927	közlegény
605.	Nagy Lajos	magyar	1914	őrmester
606.	Nagy Sándor	magyar	1920	közlegény
607.	Nagy János	magyar	1913	őrmester
608.	Oberszt Antal József	magyar	1908	közlegény

609.	Ovics Sámuel Ábrahám	zsidó	1914	közlegény
610.	Olasz Zoltán István	magyar	1908	tizedes
611.	Álmási István András	magyar	1921	örvezető
612.	Óndó József Luhán	magyar	1904	közlegény
613.	Onodi Árpád	magyar	1926	közlegény
614.	Orbán Géza	magyar	1900	megbízott
615.	Ordek István	magyar	1924	közlegény
616.	Oros Lajos László	magyar	1923	közlegény
617.	Orszák István Mátyás	magyar	1920	őrmester
618.	Orsós György János	magyar	1911	közlegény
619.	Over János	magyar	1908	közlegény
620.	Orha László Mihály	román	1900	közlegény
621.	Palori Zigmund	magyar	1915	közlegény
622.	Pál Gyula Sándor	magyar	1921	örvezető
623.	Pál György	magyar	1919	feljebbvaló
624.	Páldi András	magyar	1912	közlegény
625.	Pálfi Ferenc	magyar	1906	főtörzsőrmester
626.	Pand Nándor József	magyar	1916	hadnagy
627.	Pankovics Mihály	ukrán	1915	közlegény
628.	Panykó Lajos	magyar	1910	örvezető
629.	Pán Lajos	magyar	1920	alhadnagy
630.	Pán Sándor	magyar	1920	őrmester
631.	Pán Sándor János	magyar		közlegény
632.	Papp Gábor János	magyar	1921	közlegény
633.	Papp Szamul	magyar	1916	alhadnagy
634.	Pár Konrád	német	1910	közlegény
635.	Parteni József	magyar	1907	őrmester
636.	Pászterek Vender	magyar	1916	közlegény
637.	Pataki Sándor	magyar	1911	közlegény
638.	Patai Károly	magyar	1913	közlegény
639.	Paua László	magyar	1903	közlegény
640.	Pahi Lajos	magyar	1922	közlegény
641.	Penderik Mihály	magyar	1918	örvezető
642.	Pérduk István	magyar	1905	közlegény
643.	Perejs Endre	magyar	1914	alhadnagy
644.	Perec Miter Ilyku	ruszin	1920	közlegény
645.	Peres Dalakas	magyar	1919	őrmester
646.	Petreus Sándor Ion	román	1919	közlegény
647.	Petri Jákob Károly	magyar	1915	közlegény
648.	Pesró András	magyar	1915	közlegény
649.	Pece Ferenc István	magyar	1923	közlegény
650.	Pécsi Amamir Imre	magyar	1917	alhadnagy
651.	Piaras Szemen Gvardil	román	1919	tizedes
652.	Pilkovics István Mihály	magyar	1923	közlegény
653.	Pinter András Dávid	magyar	1912	közlegény
654.	Pinter Lajos István	magyar	1919	főhadnagy
655.	Pinter András Dávid	magyar	1912	közlegény
656.	Pogoni Sándor Bernát	magyar	1913	közlegény
657.	Todájusani Tivadar Rezső	magyar	1919	közlegény
658.	Poludoj Sándor	magyar	1919	tüzér
659.	Polyák Menyhért György	magyar	1915	örvezető
660.	Pongrád Pál Bertalan	magyar	1925	-

661.	Poosa Mihály András	magyar	1917	-
662.	Pop Georgij	-	1919	közlegény
663.	Pop Illés	román	1919	közlegény
664.	Poszlé András Mihály	magyar	1914	közlegény
665.	Paszterek Vendel	magyar	1906	közlegény
666.	Pocsu István Péter	magyar	1903	közlegény
667.	Polyák Menyhért	magyar	1915	közlegény
668.	Preitel Vender	magyar	1918	közlegény
669.	Prikup György János	román	1920	közlegény
670.	Prémusz Jákob	magyar	1918	közlegény
671.	Poszler István	magyar	1919	közlegény
672.	Pacs Márkus János	magyar	1911	főhadnagy
673.	Pintér András Dávid	magyar	1912	közlegény
674.	Proc János Ábrahám	magyar	1913	közlegény
675.	Procler Tamás	magyar	1909	örvezető
676.	Tulocsek János	magyar	1921	őrmester
677.	Puskás Dimitrij	román	1919	közlegény
678.	Pfaff György Boldizsár	német	1925	közlegény
679.	Raberg János	magyar	1924	közlegény
680.	Ravó János Mihály	magyar	1914	közlegény
681.	Ráhuckij József János	magyar	1912	főtörzsőrmester
682.	Rájner Tibor	zsidó	1898	közlegény
683.	Rájner Tibor	magyar	1898	tiszt
684.	Rájtog György István	szlovák	1919	közlegény
685.	Ráj Sándor István	magyar	1912	közlegény
686.	Rájner Károly	magyar	1921	örvezető
687.	Ráj Géza	magyar	1911	főhadnagy
688.	Redlives Lininó	magyar	1907	közlegény
689.	Rejzlives Lipovt	magyar	1907	közlegény
690.	Rejs Dezső János	magyar	1911	közlegény
691.	Reut József	magyar	1919	közlegény
692.	Rigó Ferenc Antal	magyar	1909	-
693.	Rinkács József	magyar	1920	közlegény
694.	Ring Béla József	magyar	1924	-
695.	Riszt János István	magyar	1902	közlegény
696.	Ric József Lajos	magyar	1925	altiszt
697.	Rocsán József Lajos	magyar	1927	közlegény
698.	Rogoz Todor	román	1905	őrmester
699.	Rodácsi Berno Szamuil	magyar	1913	közlegény
700.	Rozsa Béla István	magyar	1917	őrmester
701.	Rozenberg József	zsidó	1920	közlegény
702.	Rokk Ferenc János	magyar	1904	százados
703.	Ropcsu György	magyar	1917	közlegény
704.	Rár János Hejnrich	magyar	1908	közlegény
705.	Rosztás Banku Mihály	román	1914	közlegény
706.	Rotis László György	román	1914	közlegény
707.	Rotman Elgi Leopold	zsidó	1914	közlegény
708.	Rotman Ján Lipot	zsidó	1914	közlegény
709.	Rostás Péter János	román	1916	közlegény
710.	Ruskó Sándor Ferenc	magyar	1920	közlegény
711.	Ribár János	ruszin	1909	közlegény
712.	Ruly Sándor	magyar	1927	-

713.	Szász István Lajos	magyar	1920	örvezető
714.	Szabó Dávid	magyar	1913	közlegény
715.	Szabó József Imre	magyar	1921	örvezető
716.	Szabó József Lajos	magyar	1911	örmester
717.	Szabó József Lajos	magyar	1911	örmester
718.	Szabó István József	magyar	1913	közlegény
719.	Szabó István József	magyar	1913	közlegény
720.	Szabó László Márton	magyar	1911	közlegény
721.	Szabó Ottó György	magyar	1921	közlegény
722.	Szabó Ferenc	magyar	1911	közlegény
723.	Szabó Ferenc	magyar	1901	-
724.	Szájder Mihály Ferenc	magyar	1920	hadnagy
725.	Szajferma József Ludvig	magyar	1920	közlegény
726.	Szokol Sándor	magyar	1908	közlegény
727.	Számudejkó Iván	ruszin	1905	közlegény
728.	Szasel István Pál	magyar	1911	örmester
729.	Szalkó Ferenc	magyar	1904	közlegény
730.	Szántó Sándor József	magyar	1921	örvezető
731.	Szántos Elek József	magyar	1904	közlegény
732.	Szarkó István András	magyar	1926	közlegény
733.	Száraz István József	magyar	1927	közlegény
734.	Szarkó Tamás	magyar	1913	közlegény
735.	Szatszut Antal	magyar	1925	közlegény
736.	Szeberényi László	magyar	1913	közlegény
737.	Székely Gusztáv	magyar	1919	örmester
738.	Szölösi Lajos	magyar	1920	közlegény
739.	Szekeres József	magyar	1913	százados
740.	Szekeres László	magyar	1920	altiszt
741.	Szekeres Ferenc Dávid	magyar	1920	örmester
742.	Székely Jenő József	magyar	1919	örmester
743.	Szelesán Gergely	magyar	1912	-
744.	Szelesjanskij Szamuil	jugoszláv	1914	közlegény
745.	Szenina András	ruszin	1920	közlegény
746.	Szentszorgij Idau	magyar	1907	munkaszolgálatos
747.	Szentpéteri János	magyar	1919	közlegény
748.	Szentesi János	magyar	1902	-
749.	Szepsman Upserpogo	zsidó	1914	munkaszolgálatos
750.	Szepesi Gugó Miksa	zsidó	1914	közlegény
751.	Szecsejdi István Imre	magyar	1914	közlegény
752.	Szecsudi István Imre	magyar	1914	közlegény
753.	Szécsi Ján	zsidó	1901	közlegény
754.	Szécsi Ján	zsidó	1903	közlegény
755.	Sziber Franc	magyar	1923	közlegény
756.	Sziber Emiráh Franc	magyar	1920	közlegény
757.	Szigl János Franc	német	1919	közlegény
758.	Szidej György	ruszin	1910	közlegény
759.	Székely Gusztáv József	magyar	1919	örmester
760.	Szikra László Mihály	magyar	1912	-
761.	Szikra László Mihály	zsidó	1912	közlegény
762.	Szikmet Emil	magyar	1909	közlegény
763.	Székely Ján József	magyar	1919	híradós
764.	Székely János József	magyar	1921	örvezető

765.	Szily Lajos József	magyar	1917	közlegény
766.	Szilágyi András	magyar	1911	őrmester
767.	Szilácsi György	magyar	1906	közlegény
768.	Szilágyi Dezső Sándor	magyar	1926	közlegény
769.	Szilágyi József	magyar	1911	közlegény
770.	Szilágyi József	magyar	1911	közlegény
771.	Szli János	magyar	1918	közlegény
772.	Szirankó István	szlovák	1909	közlegény
773.	Szitya – Sutinszkij György	magyar	1912	főtörzsőrmester
774.	Szics Sándor Ferenc	magyar	1921	közlegény
775.	Szics János	magyar	1917	közlegény
776.	Szkurtú Teodor	román	1909	közlegény
777.	Szlávik Imre	magyar	1925	közlegény
778.	Szlávik Géza	magyar	1924	közlegény
779.	Szabó Pál	magyar	1899	altiszt
780.	Szoktiló József	magyar	1926	-
781.	Szlojsu Lajos	magyar	1920	közlegény
782.	Sztároj János	magyar	1918	főtörzsőrmester
783.	Sztankovics József	magyar	1920	őrmester
784.	Stefán Lajos	magyar	1917	közlegény
785.	Sztefánik Rudolf	szlovák	1919	közlegény
786.	Szupják István	magyar	1910	őrmester
787.	Szuhodi Lajos	magyar	1914	főtörzsőrmester
788.	Szigl János Ferenc	magyar	1919	közlegény
789.	Szusz Lajos József	magyar	1917	közlegény
790.	Szécsényi Antal	magyar	1923	-
791.	Szücs Miklós	magyar	1909	őrvezető
792.	Szjasze Imre	magyar	1913	közlegény
793.	Takács Pál	magyar	1912	főtörzsőrmester
794.	Talata János Mihály	magyar	1920	közlegény
795.	Tanko Szálás Menyhért	román	1921	közlegény
796.	Tanka Péter	magyar	1913	közlegény
797.	Tamusi János	magyar	1913	közlegény
798.	Tardoskedi Gábor	magyar	1909	főhadnagy
799.	Tari István János	magyar	1910	altiszt
800.	Tatár Iván Mihály	ruszin	1909	közlegény
801.	Taub János	magyar	1914	közlegény
802.	Tezser Béla	magyar	1910	őrvezető
803.	Temesvári István	magyar	1919	közlegény
804.	Ten Vendel János	magyar	1910	közlegény
805.	Tencel Juliusz János	magyar	1912	altiszt
806.	Terih Lapos	magyar	1903	közlegény
807.	Terek István	magyar	1911	közlegény
808.	Tibolca Erneszt István	magyar	1913	közlegény
809.	Tillman Miklós	magyar	1920	közlegény
810.	Totij János	magyar	1920	őrvezető
811.	Tolvaj Gyula	magyar	1923	hadnagy
812.	Tromna Tibor	magyar	1921	hadnagy
813.	Tamás András	magyar	1910	közlegény
814.	Topja Péter	román	1910	közlegény
815.	Tomsa Todor	román	1910	közlegény
816.	Tomatok Fedor	ukrán	1919	közlegény

817.	Töröcsik Béla	magyar	1919	őrmester
818.	Tar Ferenc Mihály	magyar	1920	alhadnagy
819.	Tót Barkó Miklós	magyar	1917	közlegény
820.	Tót Béla	magyar	1928	-
821.	Tót Valentin János	magyar	1910	közlegény
822.	Tót Eszár János	magyar	1919	közlegény
823.	Tót Imre Mihály	magyar	1922	őrmester
824.	Tót Imre Ferenc	magyar	1919	közlegény
825.	Tót László	magyar	1923	őrmester
826.	Tót Lajos	magyar	1914	örvezető
827.	Tót Mihály	magyar	1924	közlegény
828.	Tót Pál	magyar	1915	hadnagy
829.	Tót Franc Ludvig	magyar	1919	őrmester
830.	Tót János József	magyar	1912	őrmester
831.	Tót András	magyar	1919	közlegény
832.	Tót Gábor	magyar	1925	közlegény
833.	Tót István	magyar	1916	közlegény
834.	Tót István	magyar	1916	közlegény
835.	Tót László	magyar	1916	altiszt
836.	Tót Ferenc	magyar	1919	közlegény
837.	Tót János	-	-	-
838.	Tót József	magyar	1910	tizedes
839.	Tótfalusi Pászláv	magyar	1911	őrmester
840.	Trajlinger Tamás	magyar	1924	-
841.	Tresz János József	magyar	1894	-
842.	Trombitás István	magyar	1919	őrmester
843.	Trum Zsuzsó Mihály	magyar	1912	közlegény
844.	Turi Elek János	magyar	1903	főtörzsőrmester
845.	Turi Géza	magyar	1916	alhadnagy
846.	Turzó József Károly	magyar	1919	főtörzsőrmester
847.	Turi Elek János	magyar	1903	őrmester
848.	Tusán András	magyar	1919	őrmester
849.	Török Sándor	magyar	1899	közlegény
850.	Tüzér Imre István	magyar	1915	közlegény
851.	Turocsik Béla József	magyar	1919	örvezető
852.	Uj András Ferenc	magyar	1906	közlegény
853.	Uzonyi István Sándor	magyar	1902	közlegény
854.	Ulics András János	magyar	1919	közlegény
855.	Ulics András János	magyar	1919	közlegény
856.	Ungvári Ludvig	magyar	1919	közlegény
857.	Uortej József	magyar	1907	meghatalmazott
858.	Urbán László Imre	magyar	1914	közlegény
859.	Urbán János Miklós	magyar	1919	közlegény
860.	Urbán László Imre	magyar	1914	közlegény
861.	U György Mihály	magyar	1898	hadnagy
862.	Fábián Ferenc József	magyar	1915	közlegény
863.	Fadacsi Benő Sándor	magyar	1913	közlegény
864.	Fazekas Béla	magyar	1913	tizedes
865.	Fazekas Béla József	magyar	1913	altiszt
866.	Fazekas Béni József	magyar	1906	közlegény
867.	Fájer Fráncisz József	magyar	1917	közlegény
868.	Fekete László András	magyar	1920	örvezető

869.	Fekete Jákob András	magyar	1916	közlegény
870.	Fancsi László	magyar	1921	főhadnagy
871.	Farkas István	magyar	1920	közlegény
872.	Farkas József Ferenc	magyar	1920	őrmester
873.	Farkas József Ferenc	magyar	1920	őrmester
874.	Farkas Mojsze Dániel	zsidó	1920	közlegény
875.	Farkas Sámuel Herman	zsidó	1906	közlegény
876.	Farkas Toblat	zsidó	1906	közlegény
877.	Farkas Ferenc István	magyar	1901	őrvezető
878.	Fahír Zoltán	magyar	1925	munkaszolgálatos
879.	Fehér István	magyar	1908	közlegény
880.	Fehér Fedor László	ruszin	1920	közlegény
881.	Fekete Jenő Mihály	magyar	1915	főhadnagy
882.	Feldman Jokon Dávid	zsidó	1918	közlegény
883.	Ferenci Antal Géza	magyar	1899	őrmester
884.	Ferenci Pál János	magyar	1915	főtörzsőrmester
885.	Ferenci Tál János	magyar	1915	őrmester
886.	Fecsák Sándor József	magyar	1919	közlegény
887.	Fink Johan József	magyar	1912	közlegény
888.	Fiser Aleksz Ernő	magyar	1909	-
889.	Fiser Béla Henrih	zsidó	1904	-
890.	Fcsleki Dávid János	magyar	1913	őrvezető
891.	Filet Imre Kálmán	magyar	1919	őrmester
892.	Filler Károly	magyar	1910	közlegény
893.	Fiser János györgy	magyar	1913	-
894.	Füstös Sándor Ferenc	magyar	1917	közlegény
895.	Fábián ferenc Dávid	magyar	1919	őrvezető
896.	Fodor Imre János	magyar	1922	közlegény
897.	Fodor János István	magyar	1919	közlegény
898.	Farkas Hendrich	német	1910	közlegény
899.	Fazekas Francsisek	magyar	1924	őrmester
900.	Foris Lajos László	magyar	1918	közlegény
901.	Farkas Péter	magyar	1912	közlegény
902.	Farkas Dénes	magyar	1920	őrmester
903.	Farkas Ferenc István	magyar	1901	-
904.	Farkas Ernő	magyar	1927	közlegény
905.	Farkas János Sándor	magyar	1902	közlegény
906.	Fridmann József	magyar	1912	közlegény
907.	Franc József	német	1915	közlegény
908.	Frisman Miklós	zsidó	1901	közlegény
909.	Floleset Elek	magyar	1901	közlegény
910.	Fgoles Eleke István	magyar	1901	közlegény
911.	Habron Ferenc Menyhért	magyar	1912	közlegény
912.	Havelant István Imre	magyar	1916	őrmester
913.	Hadnagy Béla István	magyar	1907	alhadnagy
914.	Haz Mihály József	magyar	1897	-
915.	Halász Ferenc Mihály	magyar	1907	közlegény
916.	Hálápé Ferenc András	magyar	1919	közlegény
917.	Hardvecs Pál	magyar	1905	közlegény
918.	Harkoj Ferenc Bálint	magyar	1913	közlegény
919.	Heks Ferenc	zsidó	1912	munkaszolgálatos
920.	Heks Ferenc	zsidó	1912	közlegény

921.	Helli Viktór Miklós	magyar	1919	tizedes
922.	Herva György	magyar	1913	közlegény
923.	Herva György	magyar	1913	-
924.	Hiros Rudolf	magyar	1922	őrmester
925.	Hoverland István Imre	magyar	1916	őrmester
926.	Hojdú József György	magyar	1925	őrmester
927.	Holasz Sándor	magyar	1920	közlegény
928.	Holonyi István	magyar	1917	hadnagy
929.	Holdics István	magyar	1900	alhadnagy
930.	Homec Sándor Mihály	magyar	1910	közlegény
931.	Honinec Francsisek	magyar	1910	közlegény
932.	Hovárt Lajos András	magyar	1920	örvezető
933.	Horvát Antal Imre	magyar	1906	közlegény
934.	Horvát Géza Sándor	cigány	1919	őrmester
935.	Horváth Zoltán József	magyar	1924	civil
936.	Horváth Zoltán István	magyar	1913	őrmester
937.	Horváth Pál János	magyar	1921	közlegény
938.	Horváth Sándor Emerich	magyar	1914	közlegény
939.	Horváth Sándor	magyar	1915	közlegény
940.	Horváth Sándor	magyar	1915	közlegény
941.	Horváth József	magyar	1915	közlegény
942.	Horváth János	magyar	1918	közlegény
943.	Horáni István	magyar	1919	közlegény
944.	Horics István János	magyar	1920	közlegény
945.	Horkai Ferenc Balint	cigány	1913	közlegény
946.	Hortmon Franc	magyar	1915	őrmester
947.	Horbely Pál	magyar	1898	-
948.	Hofman Júlia	magyar	1916	-
949.	Ciró László József	magyar	1925	közlegény
950.	Cájer Mátyás József	magyar	1904	-
951.	Cimerman Ottó Dezső	magyar	1922	őrmester
952.	Cipka Alekszander	magyar	1925	közlegény
953.	Csaaka József János	magyar	1910	közlegény
954.	Csabai József István	magyar	1905	közlegény
955.	Csákov Mihály Sándor	magyar	1909	közlegény
956.	Csamaj Ferenc György	magyar	1902	közlegény
957.	Csántos Sándor	magyar	1911	tizedes
958.	Császár Gyula Lajos	magyar	1905	őrmester
959.	Csatlós István	magyar	1913	őrmester
960.	Csenka Dezső Vince	magyar	1918	őrmester
961.	Csongori Péter	magyar	1911	közlegény
962.	Csermej Ferenc	magyar	1910	főtörzsőrmester
963.	Csernovuckij Károly	magyar	1914	közlegény
964.	Cseterli József Martin	német	1908	közlegény
965.	Csegedi Sándor	magyar	1921	őrmester
966.	Csiki Ludvig József	magyar	1911	közlegény
967.	Csatári János	magyar	1919	közlegény
968.	Csobály József István	magyar	1905	közlegény
969.	Csotlovus István	magyar	1913	őrmester
970.	Csontonyi Sándor Antal	magyar	1911	altiszt
971.	Csopó Alekszander Ludvig	magyar	1920	közlegény
972.	Csori János	magyar	1906	közlegény

973.	Csoszó József	magyar	1906	közlegény
974.	Csatári Zoltán László	magyar	1921	hadnagy
975.	Salaj Ludvig Mihály	magyar	1910	közlegény
976.	Sándor József Ludvig	magyar	1914	közlegény
977.	Sándor László József	magyar	1914	közlegény
978.	Sándor Henrich	zsidó	1914	közlegény
979.	Sándor Henrich Ignác	zsidó	1914	közlegény
980.	Saff Salamon Judó	zsidó	1902	munkaszolgálatos
981.	Sárközi Géza	magyar	1920	tizedes
982.	Sárközi Géza	magyar	1920	tizedes
983.	Sározdi János	magyar	1908	örvezető
984.	Sározdi János	magyar	1908	örmester
985.	Sárosi József	magyar	1911	közlegény
986.	Svájcer Alfréd	zsidó	1903	közlegény
987.	Svarcopp György	magyar	1913	-
988.	Svájcer József	lengyel	1924	közlegény
989.	Svarc Dezső Viktor	zsidó	1921	közlegény
990.	Svarc Ferenc	zsidó	1907	közlegény
991.	Svarc Gyula Ferenc	zsidó	1907	-
992.	Svarc Dezső Viktor	magyar	1921	munkaszolgálatos
993.	Svarc Miklós	zsidó	1905	közlegény
994.	Svarc Miklós	magyar	1905	közlegény
995.	Sebestyén Károly	magyar	1906	közlegény
996.	Serman Ferenc	magyar	1909	örmester
997.	Sefer Ignác János	magyar	1917	örvezető
998.	Sikó Mihály József	magyar	1904	közlegény
999.	Simet Sándor	magyar	1920	közlegény
1000.	Simon László Sándor	magyar	1914	örvezető
1001.	Simon Major Izsán	zsidó	1906	közlegény
1002.	Simon Menyhért Bálint	magyar	1908	örvezető
1003.	Simon Johan	magyar	1906	főtörzsörmester
1004.	Simonovics Ják Herman	zsidó	1910	munkaszolgálatos
1005.	Sipos Sándor	magyar	1918	közlegény
1006.	Siskó András János	magyar	1918	tizedes
1007.	Slezák András Mihály	magyar	1914	örmester
1008.	Slezák András Mihály	magyar	1914	közlegény
1009.	Smid Hajnrich	magyar	1925	közlegény
1010.	Smidt Péter Mihály	magyar	1912	közlegény
1011.	Sobián György János	magyar	1906	örvezető
1012.	Sojnovics Mátyás György	magyar	1915	közlegény
1013.	Somádi József Mátyás	magyar	1919	-
1014.	Somádi Mihály Lajos	magyar	1927	megbízott
1015.	Somádi Jögen András	magyar	1924	közlegény
1016.	Somádi Ferenc	magyar	1917	főtörzsörmester
1017.	Somádi János István	magyar	1926	közlegény
1018.	Son Antal József	német	1901	altiszt
1019.	Sopa Károly	magyar	1912	közlegény
1020.	Soplyák András	ruszin	1914	közlegény
1021.	Sárkádi Zájton Lajos	magyar	1917	közlegény
1022.	Szofron Imre István	magyar	1914	közlegény
1023.	Snilka János János	magyar	1920	örmester
1024.	Spic Ferenc József	magyar	1915	örmester

1025.	Srájner Katar János	magyar	1904	közlegény
1026.	Stájn Konrád Johan	német	1907	közlegény
1027.	Stájner Miklós Lajos	zsidó	1910	munkaszolgálatos
1028.	Steri Imre	magyar	1916	közlegény
1029.	Stern – Rotsild László	zsidó	1920	közlegény
1030.	Sten Rotmild	zsidó	1920	közlegény
1031.	Stoszer Sándor János	magyar	1908	közlegény
1032.	Strájher Franc	német	1914	közlegény
1033.	Strak József	magyar	1908	közlegény
1034.	Stern Lyuzeli Sándor	zsidó	1911	közlegény
1035.	Stefán Antal János	magyar	1908	közlegény
1036.	Stef Ilesz Gavrilovics	román	1915	közlegény
1037.	Sugó Mátyás István	magyar	1910	közlegény
1038.	Sulák Mihály Antal	magyar	1926	közlegény
1039.	Suli Jurkó Lajos	magyar	1917	közlegény
1040.	Suller Jákob	magyar	1913	megbízott
1041.	Suszter József Antal	magyar	1908	közlegény
1042.	Egri Gyula László	magyar	1920	örvezető
1043.	Jeben László Mihály	magyar	1916	őrmester
1044.	Iepl János	magyar	1913	őrmester
1045.	Elekes Béla Tamás	magyar	1922	őrmester
1046.	Elek Géza	magyar	1918	örvezető
1047.	Elenbah Ferenc József	magyar	1907	közlegény
1048.	Jelpop Lajos Csuhaj	magyar	1921	főtörzsőrmester
1049.	Emisrlug Károly	zsidó	1912	munkaszolgálatos
1050.	Emmer Lőrinc	magyar	1926	közlegény
1051.	Erdei István	magyar	1915	alhadnagy
1052.	Erdei Gábor	magyar	1917	közlegény
1053.	Ierejn Imre	magyar	1915	közlegény
1054.	Eridsner László	magyar	1916	örvezető
1055.	Esztrajher István	zsidó	1919	közlegény
1056.	Etki Ferenc János	magyar	1913	őrmester
1057.	Etki Ferenc	magyar	1913	őrmester
1058.	Ecsedi Gyula Károly	magyar	1903	közlegény
1059.	Juhász András	magyar	1904	közlegény
1060.	Juhász Sándor József	magyar	1913	hidász
1061.	Juzsé Nándor Lajos	magyar	1912	közlegény
1062.	Ekáj István	magyar	1913	közlegény
1063.	Jung Henrich Dániel	német	1912	közlegény
1064.	Jánkó Géza	magyar	1912	megbízott
1065.	Jávor Tamás Henrik	zsidó	1909	munkaszolgálatos
1066.	Jákob István Pál	magyar	1912	őrmester
1067.	Jákob Miklós Károly	magyar	1914	őrmester
1068.	Jákob István Mihály	magyar	1919	közlegény
1069.	Jákob József Antal	magyar	1918	őrmester
1070.	Jámbor János Imre	magyar	1928	-
1071.	Jánics István Lajos	magyar	1905	közlegény
1072.	Jánosai Antal István	magyar	1921	őrmester
1073.	Jánosai Miklós	magyar	1915	közlegény
1074.	Jánosai Mátyás Ferenc	magyar	1906	közlegény
1075.	Járosi Gyula József	magyar	1903	alhadnagy

TARTALOM

BEVEZETÉS

A KUTATÓ-, EMLÉK-, ZARÁNDOKUTAKHOZ	5
--	---

HARMADIK EMLÉKÚT (2016)	21
-------------------------------	----

„AZ EMLÉKEZÉS A MEGMARADÁS MÉRFÖLDKÖVE...”	
--	--

BASKÍRIÁBAN ÉS TATÁRFÖLDÖN.....	23
---------------------------------	----

<i>Sikeres landolás Ufában</i>	23
--------------------------------------	----

<i>A magyar-orosz-baskír civil összefogással</i>	28
--	----

<i>Adalékok Oktyabrszkij város „megtisztított” múltjához</i>	37
--	----

<i>Magyar és német „katonalágerek”, felújított sírkertek Ufában</i>	50
---	----

<i>Az eltitkolt légervilág Oktyabrszkijban</i>	56
--	----

<i>Sztarije Tujmazi: „a mobilizáltak 1852. sz. munkalágere”</i>	60
---	----

<i>Sztarije Urussi: az 1852. sz. tábor lágerrészlege</i>	80
--	----

<i>Az 1701 sz. munkásszázad</i>	83
---------------------------------------	----

<i>Az oktyabrszkiji „lágerszerelem” gyermekei</i>	89
---	----

<i>Akiket a fogságban megfosztottak legjobb életéveiktől</i>	94
--	----

<i>Előkerült okiratok a vitatott és letagadott lágerek létezéséről</i>	99
--	----

<i>Oktyabrszkij: a 9001/1. számú láger temetője</i>	105
---	-----

<i>Oktyabrszkij: ORB 9001. számú főláger, Moszkovka település 3. számú lágerrészlege</i>	111
--	-----

<i>A világháborús és a „málenkij robot” emlékhelyei Tatárföldön</i>	117
---	-----

<i>Jelabugában</i>	121
--------------------------	-----

<i>A feledésbe kényszerített halottak emlékének tatár és magyar megörökítői</i>	132
---	-----

<i>„Magna Hungária” kapujában</i>	136
---	-----

<i>A Baskír-Magyar Baráti Társaság úttörői</i>	142
--	-----

NEGYEDIK EMLÉKÚT (2017).....	147
A KAUKÁZUS LÁBÁNÁL CSECSENFÖLDÖN	149
<i>Hadifoglyok és internáltak táborai, temetői</i>	153
<i>A 237. sz. tábor 1. és 2. sz. részlegének temetője</i>	156
<i>A 424. sz. tábor grozniji 4. sz. részlegének sírkertje</i>	159
<i>Az 1702. sz. és az 1701. sz. r/b (munkázászlóalj) temetőjének leírása</i>	161
<i>Az 1701., 1702. sz. munkázászlóalj bétköznappjainak megidézése</i>	164
<i>Az andrejevszki-völgyi „magyar láger” helyén</i>	179
<i>Találkozó a grozniji polgármesteri hivatalban</i>	181
<i>Ahová nem sikerült eljutni</i>	185
AZERBAJDZSÁNBAN, „A TŰZ ORSZÁGÁBAN”	187
<i>A „kis Dubajnak” becézett Bakuban</i>	187
<i>Sumgait, a hadifoglyok, internáltak csontjaira épült város</i>	195
<i>Gandzsába (Kirovábád)</i>	202
<i>Halottaink a temetői jegyzőkönyvek évek szerinti bontásában</i>	209
<i>Hanlar</i>	212
<i>Kiribli</i>	221
<i>Baku</i>	227
<i>Sumgait</i>	228
<i>A német telepesek városában, Goygolában</i>	230
GEORGIA/GRÚZIA.....	235
<i>Tbiliszi (Tiflisz)</i>	235
<i>Magyar rabok hajóúton, vonattal a Kaukázus felé</i>	242
<i>Rustavi</i>	258
<i>Gori, ahol őrzik Sztálin emlékét</i>	271
<i>Tkibuli</i>	275
<i>Kutaiszi</i>	279
<i>Magnetiti-Ureki</i>	281

ÖTÖDIK EMLÉKÚT (2017)	289
ÖRMÉNYORSZÁG	291
1.) <i>Abovian/Abovjan (Elar), a 115/5. sz. lágerrészleg</i>	303
2.) <i>Varser (Sevan, Szevan), a 115/3. sz. lágerrészleg</i>	304
3.) <i>Jereván – „Aljuminsztroj” /Alumínium factori, Arapkir-Kanaker GESZ, 115. sz. főtábor 1. sz. táborrészleg temetője</i>	312
4.) <i>Örmény-magyar II. világháborús emlékhely Jerevánban és Budapesten</i>	316
5.) <i>Tairov/Merdzavan 115. főtábor 6. sz. lágerrészlege</i>	321
6.) <i>Az „Örmény ábécé mezején”</i>	323
7.) <i>Spitak/Szpitak (Amamlu), 115. főtábor 2. sz. lágerrészlege</i>	325
8.) <i>Kirovakan/Vanadzor 115. sz. főtábor 10. sz. lágerrészlege</i>	328
9.) <i>Az örmények szent emlékhelyein</i>	329
10.) <i>Jerevan-Shengavit, 115. sz. főtábor 8. sz. lágerrészleg</i>	331
11.) <i>Jerevan-Noragavit, 115. sz. főtábor 9. sz. lágerrészlege</i>	332
12.) <i>Ararat, 115. főtábor 0. sz. lágerrészlege</i>	333
<i>Időhiány miatt kihagyott emlékhelyek, temetők</i>	341
1.) <i>Leniakán/Gyumri, / az armijanszki 115. sz. főtábor 1474. sz. hadifogolykórház temetője</i>	341
2.) <i>Kapan, az armijanszki 115. sz. főtábor egyik lágerrészlegének temetője</i>	344
3.) <i>Katschagan, az armijanszki 115. sz. főtábor 8.sz. lágerrészlegének temetője</i>	344
3.) <i>Arasdajan (ma: Yerashk): az armijanszki 115. sz. főtábor egyik lágerrészlegének temetője</i>	345
4.) <i>Artyk: az armijanszki 115. sz. főtábor egyik lágerrészlegének temetője</i>	345
5.) <i>Az armijanszki 115. sz. főtábor halottjai</i>	346
KAZAHSZTÁN	351
NUR-SZULTANBAN	353

I. MAGYAR FOGLYOK A GUPVI TÁBOROKBAN	364
1.) <i>A Karagandi területi Szpasszk (Szpasszo-zavod)</i>	
99. sz. táborának temetőjében	370
2.) <i>Dzsezkazgan/Zsezkazgan, 39. sz. tábor.....</i>	380
3.) <i>A dzsezkazgani/zsezkazgani 502. sz. tábor</i>	384
4.) <i>Az akmolai (Akmolinszk, 2019-től Nur-Szultan) 330. sz. tábor ...</i>	385
5.) <i>Uszty-Kamenogorszk (ma: Öszkemen), 45. sz. tábor.....</i>	390
5. <i>A pabta-arali 29. sz. tábor</i>	395
6.) <i>Taskumir, 364. tábor</i>	399
II. MAGYAR GULÁG-RABOK KAZAHFÖLDÖN	401
1.) <i>A száműzött munkácsi püspök városában.....</i>	405
2.) <i>Karabas a politikai rabok vasúti „kikötője”</i>	413
3.) <i>Leventék, katonák a Karlag börtönlágereiben.....</i>	416
4.) <i>Magyar civil elítéltek</i>	426
5.) <i>Kárpátaljai civilek</i>	430
6.) <i>Magyarországi és kárpátaljai lelkipásztorok.....</i>	431
6.) <i>Dolinka: a Karlag-múzeumban</i>	437
7.) <i>A „feleségláger” Múzeum-Emlékkomplexum Akmolában</i>	444
III. ALMATIBAN, a „lefokozott” egykori Kazah fővárosban	454
1.) <i>Az „almafák közt nőtt” hegy-völgyi városban</i>	454
2.) <i>Főhajtság az almati hadifogoly-temetőben</i>	455
3.) <i>Eszmecsere a helyi német és magyar nemzetiségi szervezetek vezetőivel</i>	461
ÜZBEGISZTÁN	464
1. <i>világháborús magyar katonai sírkert a Botkinó Temetőben.....</i>	470
<i>Emlékezés a taskenti hadifogolysírkertben</i>	475
<i>Egy lágermúzeum magánkézben</i>	476
<i>Munkatáborok Üzbégföldön.....</i>	479

<i>A selyemúton Szamarkand felé</i>	492
<i>A „Kelet Rómájában” ...</i>	496
MOSZKVA A GULÁG-GUPVI	
EMLÉKEZETPOLITIKA KÖZPONTJA	499
<i>A moszkvai Állami GULÁG Történeti Múzeumban</i>	502
<i>Az emlékezést elősegítő tárgyak, dokumentumok világában</i>	505
<i>Sztálin önkényuralmának bűncselekményei, tártettesei, áldozatai</i>	513
<i>Halállisták</i>	521
<i>A munkatáborok földrajzi elhelyezkedése</i>	526
<i>A totalitárius rendszer ellenes lágerzendülések, felkelések</i>	528
<i>Szemelvények a GULÁG-mártírológiából</i>	533
<i>Magyar nők</i>	539
<i>Egyházi emberek a Gulágon</i>	540
<i>Magyar katonák, tisztek</i>	542
<i>Politikusok, politizáló értelmiségiek</i>	544
<i>A neosztálinisták és a GULÁG-GUPVI emlékezetpolitika</i>	546
FÜGGELÉK	549
<i>Felhasznált források és irodalom</i>	549
<i>Adatközlők</i>	569
<i>Fogalomtár, orosz/ukrán kifejezések</i>	576
<i>Magyar hadifoglyok a karagandi területen c. könyv borítója</i>	589
<i>Magyar hadifoglyok a karagandai területen</i> <i>(Hadifoglyok és internált magyar állampolgárok listája)</i>	590
<i>A Szovjetunió lágerhálózata</i>	611